

การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท :
กรณีศึกษานิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
A STUDY OF KNOWLEDGE IN EMPTINESS IN THERAVĀDA
BUDDHISM : A CASE STUDY OF THE UNDERGRADUATES
FROM MAHACHULALONGKORNRAJAVIDYALAYA
UNIVERSITY

พระดุษฎี ฐมมาราโม (แก้วโต)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาชีวิตและความตาย
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท :
กรณีศึกษานิติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระคณัฎฐ ฐมมาราโม (แก้วโต)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาชีวิตและความตาย
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A STUDY OF KNOWLEDGE IN EMPTINESS IN THERAVĀDA
BUDDHISM : A CASE STUDY OF THE UNDERGRADUATES
FROM MAHACHULALONGKORNRAJAVIDYALAYA
UNIVERSITY**

Phra Danai Dhammaramo (Kaewtho)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Life and Death Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

C. B. 2011

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท :

กรณีศึกษานิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้วิจัย : พระคณัฏ ฐมมาราโม (แก้วโต)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ชีวิตและความตาย)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาทองศรี เอกวิโส, ดร. น.ธ.เอก, ปธ.๓., พธ.บ. (รัฐศาสตร์),

M.A. (Psy.), Ph.D.(Psy.)

: ผศ.ดร. ประยูร สุยะใจ น.ธ.เอก, ปธ.๓., พธ.บ.(จิตวิทยา), B.J., กศ.ม.,

M.A. (Pol.), M.A. (Eco.), M.A. (Clinical Psy.), Ph.D. (Psy.)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔

บทคัดย่อ

การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษานิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษา

๑) ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงฆูปบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒) เปรียบเทียบระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงฆูปบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำแนกตามข้อมูลทั่วไป

๓) ความสัมพันธ์ระหว่างระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงฆูปบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ จำนวน ๑๘๑ รูป เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถามความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงฆูปบาท : กรณีศึกษานิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สถิติที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน ได้แก่ การทดสอบค่าที Independent Samples t-test การทดสอบ ค่าเอฟ F-test (One-way

ANOVA) การเปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ด้วยวิธี Fisher' Least-Significant (LSD) และการหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (The Pearson Product Moment Correlation Coefficient)

ผลการวิจัยพบว่า

๑. ด้านข้อมูลทั่วไป

พบว่า นิสิตระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุคิดเป็นร้อยละ ๘๘.๘ ส่วนใหญ่มี อายุ ๒๐ ปี ถึง ๓๐ ปี ส่วนใหญ่มีจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท ๑ ปี ถึง ๕ ปี ส่วนใหญ่มี ผลการศึกษา (เกรดเฉลี่ย) อยู่ในช่วง ๒.๕๐ ถึง ๓.๐๐ ส่วนใหญ่เรียนรัฐธรรมจากเอกสารธรรมะ คิดเป็นร้อยละ ๘๑.๓ และพระไตรปิฎก คิดเป็นร้อยละ ๖๒.๖ ส่วนใหญ่มีประสบการณ์ การปฏิบัติธรรม ด้วยการเข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ คิดเป็นร้อยละ ๗๗.๕

๒. ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา

ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ โดยภาพรวม ในระดับมาก ($\bar{X} = ๓.๖๕$) และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาทโดยรวม ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = ๖๓.๘๗$)

๓. ความแตกต่างในระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา

ไม่พบความแตกต่างของระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามข้อมูลทั่วไป ได้แก่ สถานภาพ อายุ จำนวนปี (บรรพชา/อุปสมบท) และผลการศึกษา ขณะที่พบความแตกต่างในระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามคณะที่สังกัด และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท จำแนกตามคณะที่สังกัด ไม่แตกต่างกัน

๔. ความสัมพันธ์ในระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา

ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ พบว่า ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ (x) มีความสัมพันธ์ทางบวกกับ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท (y) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

Thesis Title : A Study of The Level of The Knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism : A Case Study of The Undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Researcher : Phra Danai Dhammaramo (Kaewtho)

Degree : Master of Arts (Life and Death Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Phramaha Thongsee Ekawangso, Dhamma III, Pali III, B.A., M.A. (Psy.), Ph.D. (Psy.)

: Asst. Prof. Dr. Prayoon Suyajai, Dhamma III, Pali III, B.A., B.J., M.A. (Pol.), M.A. (Eco.), M.A. (Clinical Psy.), Ph.D. (Psy.)

Date of Graduation : September 9, 2011

ABSTRACT

The objectives of the thesis on “A Study of the Level of the Knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism : A Case Study of The Undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University” are as follows :

i) to study the level of the social interaction and the level of the knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism in The context of five Aggregates and Paticcasamuppada of the undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

ii) to compare the levels of the social interaction and the knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism, classified by personal factors. and

iii) to study the relationship between social interaction and the Knowledge in Emptiness in Theravada Buddhism of the undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

The 187 senior undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University in the central campus were used as the sample in this study. The research tool was a questionnaire on the “A Study of the Level of the Knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism : A Case Study of The Undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University.” The statistics used to test the Hypothesis included Independent Samples t-test

to test F-value (One-way ANOVA), Fisher' Least Significant Difference (LSD) to compare the paired differences and the Pearson Product Moment Correlation Coefficient.

The results showed that :

1. General Informations

With regard to general characteristics of respondents, it was found that most of participants were monk, representing 88.8 percent, aged between 20-30 years with ordination periods of 1-5 years, grade point average (GPA) 2.50-3.00, 81.3 percent learned dhamma from printing materials, and 62.6 percent learned dhamma from Tripitaka, 77.5 percent experienced in insight meditation form various occasions.

2. The Difference in level of social interaction and the knowledge of Emptiness

The overall level of the social interaction of the undergraduates from Mahachulalongkornrajavidyalaya University were at a high level ($\bar{X}=3.69$) while the level of the knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism was medium ($\bar{X}=63.87$).

3. The Difference in level of social interaction and the knowledge in Emptiness

No difference was found between levels of the social interaction and knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism in context of Five Aggregates and Patikkasamuppada of the undergraduates categorized by personal factors i.e. status, age, ordination periods and grade point average (GPA), while the result of the social interaction categorized by faculties were significant different and the result of the knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism in context of five Aggregates and Patikkasamuppada categorized by faculties were not significant different.

4. The Relationship of the level of social interaction and the knowledge of Emptiness

The analysis of the relationship was found that the level of the social interaction (x) was correlated positively with that of the knowledge of Emptiness in Theravada Buddhism in context of five Aggregates and Paticcasamuppada (y) with a statistical significance at 0.05 level.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ จากท่านคณาจารย์หลาย ๆ ท่าน ผู้วิจัยขอระบุนามไว้เพื่อแสดงความขอบคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระมหาขวัญชัย กิตติปาโล คณบดีคณะมนุษยศาสตร์, พระราชันนัทธนี รองเจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี เจ้าอาวาสวัดละหาร พระอุปัชฌาย์, พระอาจารย์เอกภัทร อภินุโท, ผศ.ดร., ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิริวัฒน์ ศรีเครือดง, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เรืองชัย หมั่นชนะ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สารระ มุขดี, อาจารย์อคุลย์ คนแรง, อาจารย์วิชชชอุ ฉูติโชติรัตน และอาจารย์ ดร. ชัยสิทธิ์ ทองบริสุทธิ ซึ่งท่านทั้งหลายเหล่านี้ เป็นผู้ชี้แนวทาง และประสิทธิ์ประสาทความรู้ พุทธจิตวิทยา และจิตวิทยา ในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีวิตและความตาย ซึ่งเป็นพื้นฐานในการเขียนวิจัย

ขอขอบพระคุณ พระมหาทองศรี เอกวิโส, ดร., ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประยูร สุขะใจ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คุณศุภรี รอดสิน เจ้าหน้าที่นักจิตวิทยา มหาวิทยาลัยพระจอมเกล้าพระนครเหนือ ที่เอื้อเฟื้อหนังสือโครงการวิจัยนักศึกษามหาวิทยาลัยพระจอมเกล้าพระนครเหนือ ขอขอบคุณ ดร. อภิวรรณ สายประดิษฐ์ ที่ช่วยเหลือตรวจสอบเนื้อหา ขอขอบคุณ พระมหาสมศักดิ์ อติเมโธ ที่ช่วยเหลือในด้านตรวจทานรูปแบบวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ คุณแก้วตา เต็มกัณ ที่เอื้อเฟื้อบริการด้านยานพาหนะเพื่อเก็บข้อมูล และเพื่อน ๆ สาขาวิชาชีวิตและความตายทุกรูปทุกท่าน

ท้ายสุดนี้ ขอคุณความดีที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยขอตั้งกุศลจิตเจตนาอย่างแรงกล้า อธิษฐานจิตระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกแล้วแผ่ส่วนบุญส่วนกุศลผลความดีทั้งหมดนี้ไปให้กับ คุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด รวมทั้งญาติพี่น้อง ครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้

พระคณัษ ฐมมาราโม (แก้วโต)

๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๔

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญแผนภูมิ	ท
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฒ

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๔ ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๖ สมมติฐานการวิจัย	๕
๑.๗ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๗

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี พระสูตรและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ทางจิตวิทยา	๕
๒.๑.๑ ความหมายการรับรู้	๕
๒.๑.๒ องค์ประกอบของการรับรู้	๑๑
๒.๑.๓ ลักษณะสำคัญของการรับรู้	๑๑
๒.๑.๔ กระบวนการรับรู้	๑๒
๒.๑.๕ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้	๑๕
๒.๑.๖ ประเภทของการรับรู้ทางสังคม	๑๘
๒.๑.๗ ทฤษฎีการรับรู้ทางจิตวิทยา	๒๑
๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา	๒๓
๒.๒.๑ ความหมายของการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา	๒๓

๒.๒.๒	กระบวนธรรมรับรู้ทางพระพุทธศาสนา	๒๕
๒.๒.๓	การรับรู้ญาณสัมผัสพิเศษ	๒๖
๒.๒.๔	การเรียนรู้กับการรับรู้	๒๗
๒.๒.๕	วิธีการเรียนรู้แบบพุทธศาสนาเถรวาทด้วยทฤษฎีสัจจะ ๒	๒๗
๒.๒.๖	การเรียนรู้โดยการกระทำ	๒๘
๒.๒.๗	หนทางปฏิบัติที่นำไปสู่การรับรู้และการเรียนรู้ที่ถูกต้อง	๓๐
๒.๓	แนวคิดและพระสูตรที่เกี่ยวกับสุญญตา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๐
๒.๓.๑	ความหมายของสุญญตา	๓๐
๒.๓.๒	พระสูตรสุญญกถา ว่าด้วยความว่าง	๓๓
๒.๓.๓	พระสูตรจุฬสุญญตสูตร ว่าด้วยสุญญตา สูตรเล็ก	๓๘
๒.๓.๔	พระสูตรมหาสุญญตสูตร ว่าด้วยสุญญตา สูตรใหญ่	๔๒
๒.๔	แนวคิดเกี่ยวกับสุญญตา ในบริบทของขั้น ๕ และปัจจุสมุปบาท	๔๕
๒.๔.๑	ธรรมเนียมหลักแห่งความจริงของชีวิต	๔๕
๒.๔.๒	ปัจจุสมุปบาทหลักแห่งเหตุและผล	๔๘
๒.๔.๓	ขั้น ๕ ส่วนประกอบสำคัญของชีวิต	๕๒
๒.๔.๔	อายตนะเป็นเหตุให้เกิดกระแสการทำงานของจิต	๕๗
๒.๕	แนวคิดและทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๖๐
๒.๕.๑	ความหมายของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๖๐
๒.๕.๒	ความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๖๑
๒.๕.๓	ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๖๒
๒.๕.๔	รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๖๓
๒.๕.๕	ระดับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม	๖๗
๒.๖	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗๐
๒.๗	ประวัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยสังเขป	๗๕
๒.๘	กรอบแนวคิดในการวิจัย	๗๘

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย

๓.๑	การกำหนดประชากรและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง	๘๐
๓.๒	เครื่องมือและการสร้างเครื่องมือ	๘๒
๓.๓	การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ	๘๗
๓.๔	การเก็บรวบรวมข้อมูล	๘๘

๓.๕	การจัดข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล	๗๕
๓.๖	สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	๗๕

บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

๔.๑	สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	๕๕
๔.๒	ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไป	๕๕
๔.๓	ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์	๕๗
๔.๔	ผลการวิเคราะห์ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับสุญญา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของขันธ ๕ และปัจจุสมุปบาท	๑๐๕
๔.๕	การวิเคราะห์ทดสอบสมมติฐาน	๑๑๕

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๓๐
๕.๒	อภิปรายผลการวิจัย	๑๓๔
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๔๓

บรรณานุกรม	๑๔๔
-------------------	-----

ภาคผนวก

ก	รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ	๑๕๕
ข	หนังสือราชการที่เกี่ยวข้อง	๑๕๗
ค	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๖๗
ง	คำดัชนีความสอดคล้อง (IOC)	๑๗๐

ประวัติผู้วิจัย	๑๗๗
------------------------	-----

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๓.๑ แสดงจำนวนประชากรและขนาดตัวอย่างของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔	๘๒
๓.๒ แสดงข้อมูลทั่วไปของพระนิสิต	๘๓
๓.๓ แสดงแบบสอบถามการปฏิบัติสัมพันธ์	๘๔
๓.๔ แสดงแบบสอบถามวัดความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕	๘๖
๔.๑ แสดงจำนวนและร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามข้อมูลทั่วไป	๘๕
๔.๒ แสดงจำนวน และร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามวิธีการเรียนรู้ธรรม จากนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด ๑๘๗ รูป	๘๗
๔.๓ แสดงจำนวนและร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามจำแนกตามประสบการณ์การปฏิบัติธรรม จากนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด ๑๘๗ รูป	๘๗
๔.๔ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและระดับความคิดเห็นของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม เกี่ยวกับการปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง จำแนกตามคณะที่สังกัด	๘๘
๔.๕ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและระดับความคิดเห็นของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม เกี่ยวกับการปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับอาจารย์ จำแนกตามคณะที่สังกัด	๑๐๐
๔.๖ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและระดับความคิดเห็นของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม เกี่ยวกับการปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับเพื่อน จำแนกตามคณะที่สังกัด	๑๐๒
๔.๗ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิบัติสัมพันธ์ของ นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม	๑๐๕
๔.๘ แสดงจำนวน และร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามที่มีความรู้เกี่ยวกับ สุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ จำแนกตามคณะ ที่สังกัด	๑๐๕
๔.๙ แสดงจำนวน และร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามที่มีความรู้เกี่ยวกับ สุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของปัจเจกสมุปปาท จำแนก ตามคณะที่สังกัด	๑๑๐

๔.๑๐	แสดงจำนวน ค่าคะแนนสูงสุด และค่าคะแนนต่ำสุด คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับศุภญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมเด็จพระสังฆราช ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม	๑๑๓
๔.๑๑	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับศุภญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมเด็จพระสังฆราช ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะ	๑๑๔
๔.๑๒	แสดงจำนวน และร้อยละของระดับความรู้เกี่ยวกับศุภญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมเด็จพระสังฆราช ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม	๑๑๔
๔.๑๓	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ	๑๑๕
๔.๑๔	แสดงผลการทดสอบ F-Test และ T-Test ด้วยวิธี Independent Samples Test หาค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ	๑๑๖
๔.๑๕	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ	๑๑๖
๔.๑๖	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ	๑๑๗
๔.๑๗	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท	๑๑๗
๔.๑๘	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท	๑๑๘
๔.๑๙	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา	๑๑๘
๔.๒๐	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา	๑๑๙

๔.๒๑	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด	๑๒๐
๔.๒๒	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด	๑๒๐
๔.๒๓	แสดงผลการทดสอบเปรียบเทียบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัดเป็นรายคู่ ด้วยวิธี Fisher's Least-Significant Difference (LSD)	๑๒๑
๔.๒๔	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ	๑๒๒
๔.๒๕	แสดงผลการทดสอบ F-Test และ T-Test ด้วยวิธี Independent Samples Test หาค่าคะแนนเฉลี่ย ของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ	๑๒๓
๔.๒๖	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ	๑๒๔
๔.๒๗	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวน ทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ	๑๒๔
๔.๒๘	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท	๑๒๕
๔.๒๙	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมมุติบท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท	๑๒๖

๔.๓๐	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความรู้เกี่ยวกับ ศุภฤตดาในพระพุทธรศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา	๑๒๖
๔.๓๑	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวน ทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับศุภฤตดาในพระ พุทธรศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา	๑๒๗
๔.๓๒	แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับ ศุภฤตดาในพระพุทธรศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะ	๑๒๘
๔.๓๓	แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับศุภฤตดาในพระ พุทธรศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด	๑๒๘
๔.๓๔	แสดงผลการทดสอบสมมติฐาน ระดับการปฏิสัมพันธ์ มีความสัมพันธ์กับ ระดับความรู้เกี่ยวกับศุภฤตดาในพระพุทธรศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕ ด้วยการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน	๑๒๙

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่	หน้า
๒-๑ แสดงกระบวนการรับรู้	๑๐
๒-๒ แสดงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้	๑๘
๒-๓ แสดงแบบจำลองทฤษฎีการรับรู้	๒๑
๒-๔ แสดงกระบวนการธรรมการรับรู้	๒๕
๒-๕ แสดงการเกิดทุกข์และการดับทุกข์อันเนื่องจากสัจจธรรม	๔๔
๒-๖ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย	๗๘
๔-๑ แสดงแสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด	๑๒๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้คำย่อ

พระไตรปิฎกบาลี ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงจาก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย อ้างอิงจาก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ อรรถกถาบาลี อ้างอิงจาก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และฎีกาบาลี อ้างอิงจาก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีคำย่อดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขุทฺตคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	สคคาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สคคาวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	นิตานวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	นิตานววรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ข.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	ขนฺธวาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขันธวาวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.สพ.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	สพยตฺตวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สพยตตววรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	สํยุตฺตนิคาย	มหาวาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	มหาวาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตฺตปิฎก	องคฺคตฺตรนิคาย	ติคฺคินิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิคาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.นวก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.ป.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมุภิทามคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมุภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ส.น.อ.	(บาลี)	=	สังยุตตนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	นิทานวคฺคอกฺกุจฺจถา	(ภาษาบาลี)
ส.น.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิคาย	สารัตถปกาสิณี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

๒. การระบุหมายเลขและคำย่อ

การระบุหมายเลขคำย่อพระไตรปิฎก และอรรถกถา ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ พระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า เช่น ช.ป. (บาลี) ๓๑/๔๗-๔๘/๓๕๑-๓๕๘ หมายถึง สุตตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสมุภิทามคฺคปาติ เล่ม ๓๑ ข้อ ๔๗-๔๘ หน้า ๓๕๑-๓๕๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณปิฎก พระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า เช่น ช.ป. (ไทย) ๓๑/๔๗-๔๘/๕๒๕-๕๓๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสมุภิทามรรค เล่ม ๓๑ ข้อ ๔๗-๔๘ หน้า ๕๒๕-๕๓๕ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข่าวสาร และสถานการณ์บ้านเมืองของประเทศไทยในปัจจุบัน พบว่า คนไทยนั้น เกิดความขัดแย้งกันเองในด้านต่าง ๆ แต่ที่เด่นชัดที่สุด คือ ด้านสถาบันการเมืองการปกครอง อันเป็นผลทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง แบ่งฝักแบ่งฝ่ายกันขึ้นในสังคม นับวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นโดยสังเกตได้จากเหตุการณ์ลอบวางระเบิดในที่สาธารณะต่าง ๆ จนทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินของตน ความสงบสุขในสังคม ตลอดจนระดับความเชื่อมั่นต่อสถาบันการเมืองการปกครอง มีแนวโน้มลดลง ส่งผลกระทบต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งสาเหตุของความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแท้จริงนั้นเกิดจากเหตุภายใน คือ จิตใจของบุคคล อันประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ นั้นเอง ถ้าจิตใจของบุคคลปราศจาก หรือว่าง (สุญญตา) จาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกสภาวะเช่นนี้ว่า “นิพพาน” คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็น ปรมัตถธรรม คือสิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุดตามหลักอภิปธรรมว่ามี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นต้น หากพิจารณาจากความหมายดังกล่าวแล้ว ภาวะที่ดับกิเลสและกองทุกข์ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ภาวะของนิพพานซึ่งเป็นภาวะที่เป็นความว่าง หรือ “สุญญตา” ดังพระบาลีในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อเห็นว่าความดับแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานว่างยิ่ง ย่อมหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยาม^๑ (โสดาปัตติมารค)”

มีพระพุทธพจน์ปรากฏอยู่ในที่หลายแห่งทั้งในพระสูตรและอรรถกถาที่เป็นคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งยืนยันว่า สุญญตา เป็นคำสอนที่สำคัญเหมือนหัวใจของพุทธศาสนา โดยทรงย้ำให้เห็นว่า ธรรมคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดง ล้วนแล้วแต่อาศัยหลักสุญญตา หรือเกี่ยวเนื่องเฉพาะด้วยหลักสุญญตา หลักฐานมีอยู่ในคัมภีร์ว่า “สูตรที่ตถาคตกล่าวไว้ ถ้าลึกลึ มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง”^๒ สุญญตาเป็นเรื่องสำหรับพุทธบริษัททุกคนด้วย ตัวศาสนาก็เป็นสุญญตาทั้งหมด พระภิกษุสงฆ์ที่ปฏิบัติเสร็จแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้ว เป็นพระพุทธเจ้าแล้วก็ยังต้องเกี่ยวข้องกับสุญญตา พระบ้านหรือพระป่าก็จำต้อง

^๑ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๕/๖๓๒ , ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๖๐๑.

^๒ อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๒๕๒/๕๒, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๕๑.

ศึกษาหรือปฏิบัติเรื่องสุญญาตา ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อให้ถึงสุญญาตา ได้รับผลแล้ว ก็คือถึงสุญญาตาแล้ว เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ยังอยู่ด้วยสุญญาตาวิหาร ฉะนั้นเอง จึงเป็นหน้าที่ของบุคคลในสถาบันศาสนา ซึ่งเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาและพัฒนาจิตใจให้แก่บุคคลในสังคม เพื่อลดระดับความขัดแย้งระหว่างบุคคล ด้วยหลักที่ว่า “บัวไม่ให้ช้ำ น้ำไม่ให้ขุ่น” ผู้วิจัยได้ตระหนักและมองเห็นถึงวิธีการแก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างบุคคลด้วยหลักธรรมที่ว่าด้วย “สุญญาตา” และวิเคราะห์ความสอดคล้องเกี่ยวกับข้อบังคับของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ว่าด้วยการศึกษาระดับปริญญาตรี พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้นิสิตปฏิบัติศาสนกิจมีวัตถุประสงค์ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อการสนองงานในกิจการคณะสงฆ์ ๓) เพื่อพัฒนานิสิตให้มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ ๔) เพื่อสงเคราะห์ประชาชน ๕) เพื่อสนองนโยบายและงานตามพันธกิจของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^๓

นิสิตผู้กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ ๔ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมที่ว่าด้วยสุญญาตา จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาและเห็นสมควรอย่างยิ่งที่จะทำการวิจัยเพื่อวัดระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กรณีศึกษานิสิตระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ ๔ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาแล้วเห็นสมควรอย่างยิ่งว่า นิสิตระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ ๔ เป็นผู้ที่มีความรู้พร้อมทั้งทางด้านปริยัติธรรมและด้านการปฏิบัติธรรมมากที่สุด อีกทั้งยังเป็นผู้ที่มีความสำคัญและมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงต่อการเผยแผ่หลักธรรมที่เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยต้องการศึกษาว่า นิสิตมีการปฏิสัมพันธ์ และมีความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในระดับใด เปรียบเทียบระดับการปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท จำแนกตามข้อมูลทั่วไป ต่างกันหรือไม่อย่างไร และความสัมพันธ์ระหว่างระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ว่าสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการหาข้อสรุปและวิธีอันเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่หลักธรรมเกี่ยวกับ สุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม สืบต่อไป

^๓ พระสมุทฺธ ถาวรธมฺโม, คู่มือนิสิตระดับปริญญาตรี ปีการศึกษา ๒๕๕๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๘-๔๑.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาถึงระดับการปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบระดับการปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำแนกตามข้อมูลทั่วไป

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง ระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ เกี่ยวกับเนื้อหา

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกเถรวาท ที่เป็นภาษาไทย และภาษาบาลี เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ เอกสารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษที่เกี่ยวข้องกับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท

๑.๓.๒ ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ได้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีจำนวนประชากรนิสิตทั้งหมด ๓๗๖ รูป^๔ กลุ่มตัวอย่างจำนวน ๑๘๗ รูป โดยใช้ ตารางสำเร็จรูปของ R. V. Krejcie และ R. W. Morgan^๕

^๔ พระสมุหฺร ถาวรธมฺโม. “สถิติ นิสิต ระดับปริญญาตรี ภาคการศึกษาที่ ๑ ปีการศึกษา ๒๕๕๔”, กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายทะเบียน นิสิต สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔ (อัครสำเนา).

^๕ เฟ็ญแบ แสงแก้ว , การวิจัยทางสังคมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ มธ. , ๒๕๔๑), หน้า ๖๐-๖๑.

๑.๓.๓ ระยะเวลา และสถานที่เก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้ระยะเวลา ๑ เดือน คือในช่วงเดือนมิถุนายน ปีการศึกษา ๒๕๕๔ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง

๑.๔ ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้ทำการศึกษาโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ครอบคลุมความหมายของตัวแปร โดยตัวแปรที่ศึกษามีดังนี้

๑) ตัวแปรอิสระ ที่ศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ข้อมูลทั่วไป ดังนี้

๑.๑) ข้อมูลทั่วไป ได้แก่

- สถานภาพ
- อายุ
- จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)
- ผลการศึกษา (เกรดเฉลี่ย)
- คณะที่สังกัด
- การเรียนรู้ธรรม
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

๒) ตัวแปรตาม ที่ศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตา และการปฏิบัติสัมพันธ์ ดังนี้

๒.๑) ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตา ได้แก่

- ความรู้เรื่องสุญญตา ด้าน ชั้นที่ ๕
- ความรู้เรื่องสุญญตา ด้าน ปฏิจจสมุปปาท

๒.๒) การปฏิบัติสัมพันธ์ ได้แก่

- การปฏิบัติสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับผู้ปกครอง
- การปฏิบัติสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับอาจารย์
- การปฏิบัติสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับเพื่อน

๑.๕ ปัญหาที่ต้องการทราบ

การศึกษาครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบคำถามต่อไปนี้

๑.๕.๑ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ มีระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาท ในระดับใด

๑.๕.๒ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ มีระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้ เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาท จำแนกตามข้อมูลทั่วไป ต่างกันหรือไม่อย่างไร

๑.๕.๒ ความสัมพันธ์ระหว่าง ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาทของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔

๑.๖ สมมติฐานการวิจัย

๑.๖.๑ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ มีระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้ เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาท อยู่ในระดับมาก

๑.๖.๒ ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ จำแนกตามข้อมูลทั่วไป แตกต่างกัน

๑.๖.๓ ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรีมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ มีความสัมพันธ์กัน

๑.๗ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๗.๑ สุญญาตา หมายถึง การรับรู้และเรียนรู้ถึงความเป็นสภาพว่างจากอึดตาของธรรมที่ปรุงแต่ง และความเป็นสภาพว่างจากอึดตาของธรรมที่ไม่ปรุงแต่ง ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาความหมายของสุญญาตาในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจกสมุปบาท ดังกล่าวด้วยทฤษฎีการรับรู้ทางจิตวิทยาและทฤษฎีการรับรู้และเรียนรู้ทางจิตวิทยาพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ชั้น ๕ หมายถึง ชีวิตอันประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ รูป และส่วนที่เป็นนามธรรม ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

๒) ปฏิจสมุปบาท หมายถึง เรื่องของสิ่งที่อาศัยซึ่งกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม โดยแสดงให้เห็นทราบว่า ทุกข์จะเกิดขึ้นมาอย่างไรและจะดับลงไปอย่างไรโดยอธิบายตามลำดับของเหตุปัจจัยตั้งแต่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายคณะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ

๑.๗.๒ พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ซึ่งถือตามมติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักพระธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้ เมื่อครั้งปฐมสังคายนา มีหลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้อง คือ สุนฺยตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท

๑.๗.๓ นิสิต หมายถึง พระภิกษุหรือสามเณรผู้ที่กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔

๑.๗.๔ ข้อมูลทั่วไป หมายถึง ข้อมูลส่วนตัวของนิสิต ผู้ที่กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ ได้แก่ สถานภาพ อายุ จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ผลการศึกษา คณะที่สังกัด การเรียนรู้ ธรรม และประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

๑) สถานภาพ หมายถึง สถานะความเป็น พระภิกษุหรือสามเณร ของนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒) อายุ หมายถึง ระยะเวลาตั้งแต่เกิดจนถึงปีที่ตอบแบบสอบถาม โดยกำหนดเป็นช่วง ได้แก่ ต่ำกว่า ๒๐ ปี, ๒๐-๓๐ ปี, ๓๑-๔๐ ปี และสูงกว่า ๔๐ ปีขึ้นไป

๓) จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) หมายถึง ปีของระยะเวลาที่บวชของนิสิตที่เป็นพระภิกษุหรือสามเณร

๔) ผลการศึกษา หมายถึง ค่าระดับคะแนนเฉลี่ยสะสมในระดับปริญญาตรี ของนิสิตผู้ที่กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔

๕) คณะที่สังกัด หมายถึง คณะที่จัดการเรียนการสอนตามหลักสูตร เฉพาะที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง จัดไว้ซึ่งมี ๔ คณะ ได้แก่ คณะพุทธศาสตร์ คณะครุศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์

๖) วิธีการเรียนรู้ธรรม หมายถึง การเรียนรู้ธรรมจากสื่อวิทยุ การเรียนรู้ธรรมจากเอกสารธรรมะ การเรียนรู้ธรรมพระไตรปิฎก การเรียนรู้ธรรมจากการสนทนาธรรมจากเพื่อน ๆ และการเรียนรู้ธรรมโดยการเข้าขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์

๗) ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม หมายถึง ปฏิบัติธรรมที่วัดทุก เช้า-เย็น โดยการนั่งสมาธิ ปฏิบัติธรรมโดยการสวดมนต์ทุกวัน ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันหยุด เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่างๆ ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันพระ

๑.๗.๕ การปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับอาจารย์ การปฏิสัมพันธ์ ระหว่างนิสิตกับเพื่อน ด้วยการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ว่าด้วย ทิส ๖^๖

๑.๗.๖ ระดับความรู้ หมายถึง ความสามารถของผู้ตอบแบบสอบถามในการรับรู้และเรียนรู้เกี่ยวกับบุญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ เพื่อทราบถึงระดับการปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับบุญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔

๑.๘.๒ เพื่อทราบถึงระดับการปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับบุญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ จำแนกตามข้อมูลทั่วไป

๑.๘.๓ เพื่อทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับบุญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของพระนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔

๑.๘.๔ เพื่อทราบถึงวิธีอันเป็นประโยชน์ต่อการเผยแพร่หลักธรรมเกี่ยวกับบุญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

^๖ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๔๔/๑๕๖-๑๕๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐.

บทที่ ๒

บททวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษา นิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ และขอนำเสนอ เพื่อแสดงถึงความชัดเจนในประเด็นของการวิจัย และนำไปสู่การวิจัยตามลำดับ ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ทางจิตวิทยา
- ๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา
- ๒.๓ แนวคิดและพระสูตรที่เกี่ยวกับสุญญาตา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
 - ๒.๓.๑ ความหมายของสุญญาตา
 - ๒.๓.๒ พระสูตร สุญญาถา ว่าด้วยความว่าง
 - ๒.๓.๓ พระสูตร จุฬสุญญาตสูตร ว่าด้วยสุญญาตา สูตรเล็ก
 - ๒.๓.๔ พระสูตร มหาสุญญาตสูตร ว่าด้วยสุญญาตา สูตรใหญ่
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสุญญาตาในบริบทของขั้น ๕ และปัจจุสมุปบาท
 - ๒.๔.๑ ธรรมเนียม หลักแห่งความจริงของชีวิต
 - ๒.๔.๒ ปัจจุสมุปบาท หลักแห่งเหตุและผล
 - ๒.๔.๓ ขั้น ๕ ส่วนประกอบสำคัญของชีวิต
 - ๒.๔.๔ อายตนะเป็นเหตุให้เกิดกระแสการทำงานของจิต
- ๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
 - ๒.๕.๑ ความหมายของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
 - ๒.๕.๒ ความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
 - ๒.๕.๓ ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
 - ๒.๕.๔ รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
 - ๒.๕.๕ ระดับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม
- ๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - ๒.๖.๑ ประวัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยสังเขป
 - ๒.๖.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ทางจิตวิทยา

บุคคลแต่ละคนจะมีการรับรู้ที่แตกต่างกัน ซึ่งการศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กรณีศึกษาพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามแนวพุทธจิตวิทยา โดยเมื่อทำการศึกษาถึงธรรมชาติของการรับรู้แล้ว ยังผลให้ นิสิตเกิดความรู้ความเข้าใจในการศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งผลที่เกิดขึ้นคือ ในเรื่องของการปรับพฤติกรรม เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการดำเนินชีวิต

๒.๑.๑ ความหมายการรับรู้

จิรภา เต็งไตรรัตน์และคณะ^๑ ได้กล่าวว่าการรับรู้เป็นกระบวนการขั้นสูง ถ้าไม่มีอวัยวะรับความรู้สึกจะเกิดการรับรู้ขึ้นไม่ได้ และถ้ามีอวัยวะรับความรู้สึกแต่ไม่มีการตีความออกมา ก็ไม่เกิดความรู้ขึ้น การตีความสิ่งที่เรารู้สึกจึงต้องอาศัยประสบการณ์ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเช่น อารมณ์ อารมณ์โกรธจะทำให้เราปราศจากการยั้งคิดและเหตุผล ทั้งนี้เพราะการรับรู้ของเราตกอยู่ใต้อิทธิพลของความโกรธ ทำให้คนรับรู้ผิดไปจากความจริง

เต็มศักดิ์ คทวนิช^๒ ได้ให้ความหมายของการรับรู้ว่า คือกระบวนการในการแปลความหมายที่เกิดขึ้นภายหลังร่างกายเกิดการรับสัมผัสจากสิ่งเร้าทั้งหลายในการแปลความหมายของสมองจะถูกต้อง ละเอียดย และชัดเจนมากขึ้นเพียงใด จะขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิมท ความรู้ที่สะสมไว้ ความจำ ความเชื่อ ทักษะคติ และค่านิยมซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

ลักษณะ สรวิวัฒน์^๓ ได้กล่าวว่า การรับรู้หมายถึง การเกิดอาการสัมผัสอย่างมีความหมายและเป็นกระบวนการแปลหรือตีความจากประสบการณ์เดิม จะเห็นว่าการรับรู้เป็นกระบวนการคือเริ่มจากการใช้ประสาทสัมผัสเกิดอาการสัมผัสขึ้นและตีความแห่งการสัมผัสที่ได้รับออกมาเป็นหนึ่งสิ่งใดที่มีความหมาย อันเป็นสิ่งที่รู้จักและเข้าใจกัน และในการแปลความหมายของการสัมผัสนั้นจำเป็นที่อินทรีย์จะต้องใช้ประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิม ดังนั้นหากคนเราไม่มีความรู้เดิมหรือลึ้มเรื่องนั้น ๆ ไปก็จะไม่มีการรับรู้ในสิ่งนั้น ๆ แต่จะเกิดเฉพาะการสัมผัสกับสิ่งเรานั้น

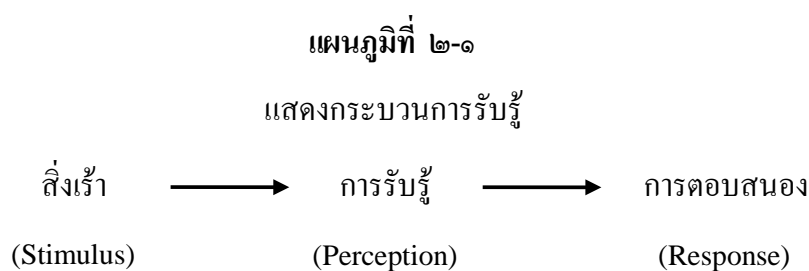
^๑ จิรภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ, *จิตวิทยาทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๕.

^๒ เต็มศักดิ์ คทวนิช, *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : ส.เอเชียเพลส, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๗.

^๓ ลักษณะ สรวิวัฒน์, *จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน*, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๘.

ลัทธินิโชน วรานุสันติกุล^๔ การรับรู้ คือ กระบวนการที่อินทรีย์หรือสิ่งมีชีวิตพยายามทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางประสาทสัมผัส เริ่มจากใช้อวัยวะสัมผัสสิ่งเร้า และจัดระบบสิ่งเร้าใหม่ภายในระบบการคิดในสมองแล้วจึงแปลความหมาย ในขั้นแปลความหมายนี้จะใช้ประสบการณ์เก่าเป็นพื้นฐานการแปลความหมาย

สุชา จันทน์เอม^๕ ให้ความหมายว่า การรับรู้ หมายถึง การตีความหมายจากการสัมผัสและในแง่ของพฤติกรรม การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดแทรกอยู่ระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองต่อสิ่งเร้า

แหล่งที่มา : กองการเจ้าหน้าที่ กรมปศุสัตว์, ๒๕๔๖.

สุรางค์ จันทน์เอม^๖ ได้ให้ความหมายของการรับรู้ไว้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

- ๑) การรับรู้ คือ การจัดระบบการรวบรวมและตีความหมายจากการสัมผัส
- ๒) การรับรู้ คือ กระบวนการที่สิ่งมีชีวิตรับเอาเรื่องราวต่าง ๆ โดยอาศัยอวัยวะรับสัมผัสเป็นสื่อกลาง
- ๓) การรับรู้ หมายถึง กระบวนการที่เกิดขึ้นอยู่ระหว่างสิ่งเร้า และการตอบสนองสิ่งเร้า ดังนี้

กูด^๗ (Good) ได้ให้ความหมายของการรับรู้ว่า หมายถึงการมีความรอบรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งเร้าภายนอกที่ประสบเป็นประจำ เช่น วัสดุ สถานการณ์ต่าง ๆ ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลมาจากสิ่งเร้าดังกล่าว เราควมรูสึก

^๔ ลัทธินิโชน วรานุสันติกุล, จิตวิทยาการบริหารองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐.

^๕ สุชา จันทน์เอม, จิตวิทยาวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๕.

^๖ สุรางค์ จันทน์เอม, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐.

^๗ Good C.V, **Dictionary of Education**, (New York : Mc Graw-Hill, ๑๕๗๓), p ๔๑๓, อ้างใน สุรางค์ จันทน์เอม, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐), หน้า ๗๐.

จากการให้ความหมายการรับรู้พอสรุปได้ว่า การรับรู้หมายถึง การแปลความหรือการให้ความหมายกับสิ่งที่เขาได้รับ โดยผ่านประสาทสัมผัส และการรับรู้นี้มีอิทธิพลนำไปสู่การกระทำต่าง ๆ ของบุคคลตามกระบวนการการรับรู้ดังนี้

- ๑) สิ่งเร้าหรือข้อมูลกระทบอวัยวะสัมผัส ส่งผ่านเข้าสู่สมอง
- ๒) สมองแปลความหมาย หรือให้ความหมายออกมาเป็นความรู้ความเข้าใจอวัยวะ
- ๓) ปัจจัยภายใน ได้แก่ คุณสมบัติที่อยู่ภายในของผู้รับรู้
- ๔) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ คำแนะนำ คำสั่งสอน

สรุปได้ว่าการรับรู้ นั้น หมายถึง การที่มนุษย์ได้รับข้อมูลต่าง ๆ โดยผ่านกระบวนการสังเกตด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ในลักษณะของรูปธรรม แล้วนำข้อมูลจากการสังเกตเหล่านั้นส่งต่อเข้าไปยังสมอง และเชื่อมโยงความรู้ ความจำ และความเข้าใจ ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาความรู้เกี่ยวกับสัญญาตา ของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะต้องอาศัยธรรมชาติของการรับรู้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๒.๑.๒ องค์ประกอบของการรับรู้

วิภาพร มาพบสุข^๘ ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการรับรู้ ดังนี้

- ๑) มีสิ่งเร้าที่จะรับรู้ (Stimulus) เช่น รูป รส กลิ่น เสียง
- ๒) ประสาทสัมผัส (Sense Organs) และความรู้สึกลักษณะ เช่น หู ตา จมูก
ลิ้น ผิวหนัง
- ๓) ประสบการณ์เดิม หรือความรู้เดิมเกี่ยวกับสิ่งเร้าที่ได้สัมผัสที่ได้สัมผัส
- ๔) การแปลความหมายจากสิ่งที่สัมผัส เช่น ขับรถเห็นสัญญาณไฟแดงที่
สี่แยก หมายถึงให้รถหยุด เป็นต้น

๒.๑.๓ ลักษณะสำคัญของการรับรู้

ลักษณะสำคัญของการรับรู้มี ๖ ประการ^๙ คือ

^๘ วิภาพร มาพบสุข, *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๔๒.

^๙ ถวิล ธาราโกชน และศรัณย์ คำริสุข, *จิตวิทยาทั่วไป*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๗๕-๗๗.

๑) ต้องมีพื้นฐานข้อมูลหรือความรู้ในเรื่องนั้นมาก่อน (Knowledge Base) หรือถ้าไม่มีความรู้ อย่างน้อยต้องมีประสบการณ์เดิมในเรื่องนั้นอยู่บ้าง

๒) จะต้องประกอบไปด้วยข้อวินิจฉัย (Inferential) ในขั้นตอนของกระบวนการรับรู้ ทั้งนี้เพราะในการรับรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง มนุษย์ไม่สามารถรับข้อมูลทุกชนิดในเรื่องนั้นพร้อมกันได้ ดังนั้นจึงต้องอาศัยวิธีการวินิจฉัย โดยการตั้งสมมติฐานหรือปะติดปะต่อเรื่องต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้การรับรู้ในสิ่งนั้นเกิดความสมบูรณ์มากที่สุด

๑) จะต้องมีความสามารถในการแยกแยะ (Categorical) ลักษณะหรือคุณสมบัติที่สำคัญของข้อมูลนั้นได้อย่างถูกต้อง ซึ่งในลักษณะนี้จะต้องอาศัยความจำจากประสบการณ์เดิมมาใช้

๒) ลักษณะของการรับรู้จะต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง (Relational) ของข้อมูลต่าง ๆ หลายประการ

๓) กระบวนการของการรับรู้จะต้องอาศัยการดัดแปลง (Adaptive) ข้อมูลจากประสบการณ์เดิมมาใช้ให้เหมาะกับแต่ละเรื่องที่กำลังรับรู้อยู่ในขณะนั้น

๔) กระบวนการของการรับรู้มักจะเป็นไปโดยอัตโนมัติ ซึ่งจะเป็นการทำงานของสมองในการรับรู้ข้อมูลต่าง ๆ

๒.๑.๔ กระบวนการรับรู้

การรับรู้ เป็นกระบวนการซึ่งเริ่มต้นจากการรับรู้ข้อมูลจากภายนอกของประสาทสัมผัสต่าง ๆ จากนั้น ข้อมูลจะถูกส่งต่อไปยังสมองเพื่อประมวลผลออกมาเป็นความเข้าใจ โดยอาศัยข้อมูลจากความทรงจำเดิมที่มีและส่งผลออกมาเป็นการโต้ตอบในที่สุด

รัชนี นพเกตุ^{๑๑} กล่าวว่า การรับรู้ คือขบวนการประมวลและตีความข้อมูลต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราโดยผ่านอวัยวะรับความรู้สึก การรับรู้จะเกิดขึ้นได้ จะต้องมียุติปัญญามากระตุ้นอวัยวะรับความรู้สึก และเกิดการแปลความหมายเป็นการรับรู้เกิดขึ้น

สุชา จันทน์เอม^{๑๒} กล่าวถึง การรับรู้ (Perception) คือ กระบวนการที่บุคคลเข้าติดต่อกับสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้าที่อยู่รอบ ๆ ตัว เช่น บุคคล สัตว์ สิ่งของ และปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ล้วนจัดเป็นสิ่งเร้าทั้งสิ้น และบุคคลจะรับรู้โดยใช้อวัยวะสัมผัส (Sense Organ) ที่มี

^{๑๑} รัชนี นพเกตุ, การรับรู้, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๔๐), หน้า ๑-๓.

^{๑๒} สุชา จันทน์เอม, จิตวิทยาวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐-๓๑.

อยู่ ได้แก่ หู ตา ปาก จมูก ผิวหนัง เป็นต้น โดยการรับรู้จะต้องมีการตีความหมายจากการสัมผัส หรือต้องมีการใส่ความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในการสัมผัสนั้นด้วย

วารินทร์ สายโอบเอื้อ^{๑๒} กล่าวว่ากระบวนการของการรับรู้จะต้องมีองค์ประกอบ ดังนี้

๑) มีสิ่งเร้ามาสัมผัสตัวเราทางอวัยวะสัมผัสต่าง ๆ ในระดับที่เหมาะสม
๒) ประสาทสัมผัสสมบูรณ์พอที่จะสัมผัสสิ่งเหล่านี้แล้วส่งไปยังสมอง เพื่อให้สมองแปลความหมายออกมา

๓) มีประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ

๔) อาศัยประสบการณ์เดิมนั้นแปลความหมายออกมา

จำเนียร ช่วงโชติ^{๑๓} กล่าวว่า การรับรู้เป็นกระบวนการที่คนเรารับรู้สิ่งต่าง ๆ โดยผ่านการสัมผัส และมีการใช้ประสบการณ์เดิมช่วยในการแปลความหมายของสิ่งนั้น ๆ ออกมาเป็นความรู้ความเข้าใจ กระบวนการของการรับรู้จะเกิดขึ้นต้องประกอบด้วย

๑) อาการสัมผัส

๒) การแปลความหมายจากอาการสัมผัส

๓) ความรู้เดิม หรือประสบการณ์เดิมเพื่อแปลความหมาย

อาการสัมผัส หมายถึง อาการที่อวัยวะสัมผัสรับสิ่งเร้า เพื่อให้คนเรารับรู้ภาวะแวดล้อมรอบตัว ปกติคนเราเมื่อได้รับสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว มักจัดจำแนกอาการสัมผัสนั้น ๆ ตามประสบการณ์ที่ตนมีอยู่เกือบทุกครั้งไป การแปลความหมายจากอาการสัมผัส ส่วนสำคัญที่จะช่วยให้การแปลความหมายถูกต้อง

ส่วนแรก คือ สถิติปัญญา หรือความเฉลียวฉลาด เพราะผู้ที่มีสติปัญญาสูงจะสามารถรับรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่เขาสัมผัสได้ดี และรวดเร็วกว่าผู้ที่มีระดับสติปัญญาต่ำ

ส่วนที่สอง คือ การสังเกตพิจารณาจะช่วยให้คนเรารับรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้อย่างแม่นยำ และละเอียดยิ่งขึ้น

ส่วนที่สาม คือ ความสนใจ และความตั้งใจ เพราะถ้าขาดสมาธิหรือขาดความตั้งใจ การแปลความหมายให้ถูกต้องก็จะยากมาก และส่วนสุดท้ายที่จะช่วยให้การแปลความหมายถูกต้อง

^{๑๒} วารินทร์ สายโอบเอื้อ, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗.

^{๑๓} จำเนียร ช่วงโชติ, จิตวิทยาการเรียนรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๘๑-๘๕.

คือ คุณภาพของจิตใจในขณะนั้น เพราะถ้าความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิม ซึ่ง ได้แก่ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่ได้เคยปรากฏแก่ผู้นั้นมาแล้วในอดีต มีความสำคัญมากสำหรับช่วย ในการ แปลความหมายของอาการสัมผัส โดยที่ความรู้และประสบการณ์เดิมนั้นต้องมีความถูกต้องชัดเจน และต้องมีความรู้รอบด้าน จึงจะทำให้เกิดการแปลความหมายที่มีประสิทธิภาพได้

เพราะพรณ เปลี่ยนภู^{๑๔} กล่าวว่า การรับรู้เกิดขึ้นจะต้องประกอบด้วยอวัยวะรับ สัมผัส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เครื่องรับ ได้แก่

๑) อวัยวะรับการสัมผัสภายนอก ประกอบด้วย

- ตา สำหรับการมองเห็น
- หู สำหรับการได้ยิน
- จมูก สำหรับการได้กลิ่น
- ลิ้น สำหรับการชิมรส
- กาย สำหรับการสัมผัสทางกาย

๒) อวัยวะสัมผัสภายใน ประกอบด้วย

- สัมผัสเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว ทำให้ทราบการเคลื่อนไหวของอวัยวะ ต่าง ๆ ภายในร่างกาย มนุษย์สามารถรับรู้ได้โดยประสาทสัมผัสในกล้ามเนื้อ เอ็น ข้อต่อ กระดูก
- สัมผัสการทรงตัว ทำให้รับรู้เกี่ยวกับการทรงตัว

สถิต วงศ์สุวรรณ^{๑๕} ได้กล่าวถึงลักษณะของผู้รับรู้ การที่บุคคลจะเลือกรับรู้สิ่งใด ก่อนหลัง มากน้อยอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะผู้รับรู้ ปัจจัยที่เกี่ยวกับลักษณะผู้รับรู้แบ่งออกเป็น ๒ ด้าน คือ

๑) ด้านจิตวิทยา เช่น ความจำ ความพร้อม สถิติปัญญา การสังเกตพิจารณาความ สนใจ ตั้งใจ ทักษะ ค่านิยม วัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลจากการเรียนรู้เดิม

๒) ด้านกายภาพ ได้แก่ เพศ อายุ เชื้อชาติ ระดับการศึกษา ซึ่งมีอิทธิพลต่อการ รับรู้ทางการรับรู้ต่างกันไป ลักษณะของสิ่งเร้า คุณสมบัติของสิ่งเร้าเป็นปัจจัยภายนอกที่ทำให้ คนเราเกิดความสนใจที่จะรับรู้ หรือทำให้การรับรู้ของคนเรากลายเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ได้แก่

๒.๑) สภาพและพื้นฐานการรับรู้

๒.๒) ความต่อเนื่องกันของสิ่งเร้า

^{๑๔} เพราะพรณ เปลี่ยนภู, **จิตวิทยาการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย-เทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๓-๑๑๕.

^{๑๕} สถิต วงศ์สุวรรณ, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : บารุงสาสน์, ๒๕๒๕), หน้า ๗๘.

๒.๓) ความคล้ายคลึงของสิ่งเร้า

๒.๔) ความใกล้ชิดกับสิ่งเร้า

สรุปได้ว่า การรับรู้ เป็นกระบวนการ การประมวลความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการรับรู้ คือ ที่เกิดขึ้นในจิตใจซึ่งเป็นขั้นที่เกี่ยวกับการจำแนกรายละเอียดของความรู้สึกในจิตใจ ตามความรู้ และประสบการณ์ของบุคคล รู้ถึงความรู้สึกนั้นว่าเป็นอะไร ไม่ว่าจะมีความรู้สึกในอดีตมาก่อน หรือไม่ก็ตาม นอกจากนี้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจะเกี่ยวข้องกับแรงจูงใจของบุคคล ความโน้มเอียง ความรู้สึก ทักษะ และความรู้สึกที่เคยมีมาก่อน ด้วยการจัดการกับข้อมูลที่รับเข้ามา ให้เป็นรูปแบบที่จะสื่อความหมายได้

๒.๑.๕ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้

บุคคลจะรับรู้ในสิ่งเร้าหรือสถานการณ์ซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมภายนอกแต่เพียงบางส่วนเท่านั้น ไม่ใช่ทั้งหมด ดังนั้นการทำความเข้าใจในการเลือกที่จะรับรู้ทำให้เกิดความเข้าใจในบุคคล รวมถึงตลอดถึงพฤติกรรมของเขาได้มากขึ้น

เดิมศักดิ์ คทวนิช^{๑๖} กล่าวว่า บ่อยครั้งที่บุคคลมักจะมี ความคาดหวังต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งเอาไว้ล่วงหน้า ความคาดหวังนี้เองที่จะเป็นปัจจัยทำให้บุคคลเกิดความสนใจที่จะรับรู้ต่อสิ่งเร้าหรือสถานการณ์นั้น ๆ มากกว่าการไม่มีความคาดหวัง

ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์^{๑๗} ได้กล่าวว่า สิ่งเร้าไม่มีโครงสร้างและแบบแผนหรือสิ่งเร้าที่มีลักษณะกำกวมดูได้เป็นสองนัยขึ้นไป คนเรามักรับรู้และตีความหมายให้กับสิ่งเร้าดังกล่าวโดยใช้ความต้องการคุณค่า เจตคติ บุคลิกภาพของตน เป็นเครื่องกำหนดในการรับรู้ของตน นอกจากนี้ประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิม บุคคลที่มีประสบการณ์เดิมหรือความรู้เดิมจะรับรู้ได้ดี เพราะทำให้การรับรู้ของบุคคลกว้าง ถูกต้องตามความเป็นจริง กล่าวคือ คนที่มีประสบการณ์มากได้พบเห็น ได้ยิน ได้สัมผัสสิ่งต่าง ๆ มาก การรับรู้ย่อมกว้างกว่าบุคคลที่มีประสบการณ์น้อย และสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ที่สำคัญอีกอย่างก็คือ ความสมบูรณ์ของประสาทหรืออวัยวะรับสัมผัส เพราะบุคคลที่มีอวัยวะสัมผัสที่สมบูรณ์จะเกิดการรับรู้ได้ถูกต้องหรือผิดพลาดน้อยกว่าบุคคลที่มีอวัยวะรับสัมผัสที่ผิดปกติ

^{๑๖} เดิมศักดิ์ คทวนิช, *จิตวิทยาทั่วไป*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส.เอเชียเพลส, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๕.

^{๑๗} ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, *จิตวิทยาการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๕-๑๖๐.

สุณีย์ ชีรดากร^{๑๘} กล่าวว่า คนที่กำลังมีอารมณ์ดีก็จะรับรู้สิ่งต่าง ๆ ในแง่ดี ในทางตรงกันข้าม คนที่มีอารมณ์เสียอาจไม่รับรู้อะไรเลย หรือรับรู้ผิดพลาดไปจากความหมายที่เป็นจริงได้

พัชนี วรกวิน^{๑๙} ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้สรุปได้ ดังนี้

๑) การใส่ใจ เกิดจากสิ่งเร้าที่มีลักษณะผ่านเข้ามา ร่างกายเกิดความพร้อมและตอบสนองเนื่องจากการใส่ใจทำให้คนได้ยินได้เห็นสิ่งนั้นก่อนเสมอ ความใส่ใจอาจเกิดจากสภาพการมีสิ่งเร้าภายนอกและภายในที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ของบุคคล

๒) บุคลิกภาพของบุคคล บุคลิกภาพที่สำคัญต่อการรับรู้ทางสังคม ได้แก่ บุคคลที่มีนิสัยชอบทางสังคม และบุคคลที่ชอบเก็บตัว บุคคลที่มองโลกในแง่ดีย่อมเห็นแต่ส่วนดีหรือวัตถุที่เป็นสองนัยต่างกัน

๓) การเตรียมพร้อมในการรับรู้ ความพร้อมในการรับรู้จะเกิดขึ้นก่อนมีสิ่งเร้ามากระตุ้น การเตรียมพร้อมจะช่วยให้บุคคลคาดการณ์ล่วงหน้าในสิ่งที่เกิดขึ้น และเตรียมตัวเองอย่างเต็มที่ และแสดงปฏิกิริยาตอบสนองให้เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ

๔) คุณสมบัติของผู้รับรู้ บทบาทของคุณสมบัติภายในของผู้รับรู้อมีส่วนในการอย่างมากเพราะ บอกแนวโน้มว่าจะเกี่ยวข้องกับสภาพที่เป็นจริงของสิ่งเร้าอย่างไร คุณสมบัติเหล่านั้น ได้แก่ ความต้องการ ทักษะ บุคลิกภาพ และการปรับตัวส่วนบุคคล

จำเนียร ช่วงโชติ^{๒๐} กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ของบุคคลนั้นประกอบด้วยปัจจัยดังต่อไปนี้

๑) ตัวผู้รับ ได้แก่ บุคลิกภาพ สติปัญญาและความสามารถส่วนตัว ความสนใจและความตั้งใจ สภาวะอารมณ์ ทักษะและอายุ เป็นต้น

๒) ตัวผู้ถูกรับรู้ ได้แก่ ลักษณะประจำตัวของผู้ถูกรับรู้ บทบาทและตำแหน่งทางสังคมที่ถูกรับรู้ ได้รับมอบหมายจากสังคม ความเต็มใจของผู้ถูกรับรู้ในการเปิดเผยตัวตนต่อสายตาผู้อื่น และความผูกพันกับเอกลักษณ์ประจำกลุ่ม เป็นต้น

๓) สภาวะแวดล้อมของบุคคลที่เป็นสิ่งเร้า

๔) ความสัมพันธ์ของผู้รับรู้ และผู้ถูกรับรู้

^{๑๘} สุณีย์ ชีรดากร, จิตวิทยาการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๕), หน้า ๔๕.

^{๑๙} พัทณี วรกวินสุณีย์, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ วิทยาลัยครูจันทระเกษม, ๒๕๑๔), หน้า ๔๒.

^{๒๐} จำเนียร ช่วงโชติ, จิตวิทยาการเรียนรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗.

ปัจจัยที่มีอิทธิพลหรือมีความสัมพันธ์กับการรับรู้ นั้น แบ่งได้ ดังนี้

๑) ปัจจัยทางกายภาพของผู้รู้ ได้แก่ ระบบประสาทสัมผัส เช่น หู ตา จมูก ลิ้น ผิวหนัง เป็นต้น

๒) ปัจจัยด้านบุคลิกภาพของผู้รู้ ได้แก่ ทักษะคิด อารมณ์ ค่านิยม ความต้องการ ความสนใจ ความพอใจ ความรู้และประสบการณ์ เป็นต้น

๓) ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ลักษณะของสิ่งเร้า ความแตกต่างของสิ่งเร้า เช่น สิ่งเร้าที่มีความเข้มกว่า สิ่งเร้าที่มีความชัดเจน สิ่งเร้าที่มีการกระทำซ้ำบ่อย ๆ เป็นต้น

การรับรู้ เป็นเรื่องของการใช้วิจารณญาณที่อาจแตกต่างกันในแต่ละบุคคลเนื่องจากบุคคลจะใช้วิธีการต่าง ๆ ในการจัดระเบียบการรับรู้ โดยอาจเพิ่มหรือลดข้อมูลที่รับรู้ หรืออาจบิดเบือนความหมาย ปฏิเสธการรับรู้บางอย่างรวมถึงอาจมีการปรับโลกทัศน์ตามความเป็นจริงให้ เป็นไปตามความต้องการของตน ทำให้ได้รับรู้ข้อมูลต่างจากความจริง การรับรู้เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้บุคคลมีมุมมองต่อสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกันไปเนื่องจากการรับรู้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ดังนั้นจึงได้ตอบตามที่รับรู้ การเข้าใจในเรื่องของการรับรู้จึงทำให้เข้าใจพฤติกรรมต่าง ๆ ในชุมชนหรือองค์กรได้มากยิ่งขึ้น

โรบินส์^{๒๐} ได้แบ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ออกเป็น ๓ ด้าน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

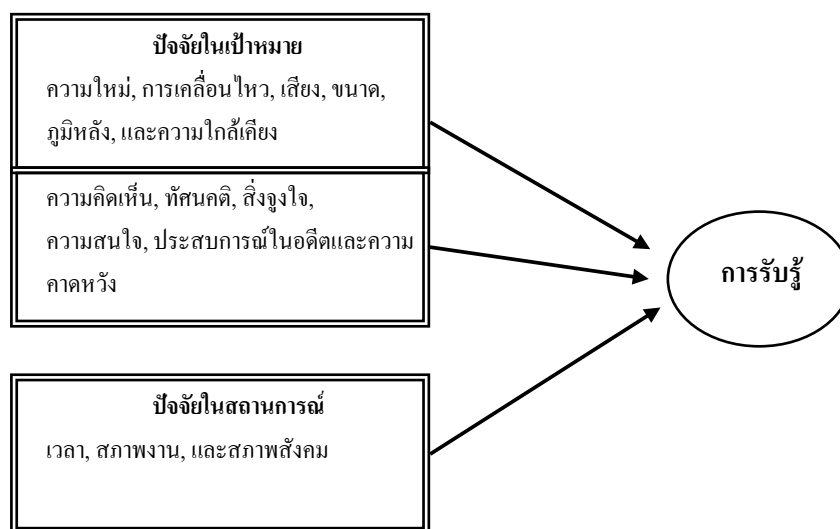
๑) เป้าหมายที่รับรู้ เป็นสิ่งที่ถูกสังเกตจากการยอมรับและการรับรู้ คนที่เสียดังมักถูกสังเกตมากกว่าคนที่เฉียบ ความใหม่ การเคลื่อนไหว เสียง ขนาด ภูมิหลัง และความใกล้เคียงสามารถสร้างภาพเป้าหมายตามที่เราเห็น เป้าหมายไม่สามารถถูกมองในลักษณะเดียว ๆ ดังนั้น ความสัมพันธ์ของเป้าหมายกับภูมิหลังที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้แนวโน้มที่จะทำให้เกิดการจัดหมวดหมู่ของสิ่งที่ใกล้เคียง และคล้ายกันไว้ด้วย

๒) ตัวผู้รับรู้ เมื่อบุคคลดูเป้าหมายและพยายามตีความหมายถึงสิ่งที่เขามองว่าคืออะไร การตีความนั้นก็จะได้รับอิทธิพลจากส่วนตัวของผู้รับรู้ สิ่งที่เกี่ยวข้องอย่างมากของการรับรู้ ได้แก่ ทักษะคิด ได้แก่ ทักษะคิด สิ่งจูงใจ ประสบการณ์ในอดีต และความคาดหวัง

^{๒๐} Robbin, S.P., **Organizational Behavior : Concepts Controversies and Applications**, ๘ th ed., (New jersey : Prentice Hall, Inc, ๑๙๘๘), p ๑๗๑, อ้างใน จำเนียร ช่างโชติ. จิตวิทยาการเรียนรู้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗.

๓) สถานการณ์ เป็นสิ่งที่เรามองเห็นหรือเหตุการณ์รอบ ๆ สภาพแวดล้อมที่อยู่ภายนอกซึ่งมีอิทธิพลต่อการรับรู้ประกอบด้วย เวลา สภาพงาน และสภาพสังคม ดังแผนภาพแสดงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้

แผนภูมิที่ ๒-๒
แสดงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้

ที่มา : Robbin, S.P., **Organizational Behavior : Concepts Controversies and Applications**, ๘ th ed., (New jersey : Prentice Hall, Inc, ๑๙๙๘), p ๓๗๑.

สรุป ผู้วิจัยได้ให้ความหมายของการรับรู้ในงานวิจัยนี้ หมายถึง กระบวนการรับรู้ต่อสภาพธรรมที่เนื่องด้วยสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ ได้แก่ ปัจจัยการรับรู้ด้านอนิจตา ปัจจัยการรับรู้ด้านทุกขตา และปัจจัยการรับรู้ด้านอนัตตตา

๒.๑.๖ ประเภทของการรับรู้ทางสังคม

กลมรัตน์ หล้าสุวรรณ^{๒๒} การรับรู้ทางสังคมแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

๑) การรับรู้ทางอารมณ์ หมายถึง การรับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ

^{๒๒} กลมรัตน์ หล้าสุวรรณ, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๗), หน้า ๒๒๘-๒๓๕.

๒) การรับรู้ลักษณะของบุคคล

๓) ลักษณะทางกายภาพ พฤติกรรมและคำบอกเล่า

๔) การรับรู้ภาพพจน์ของกลุ่มบุคคล หมายถึง มโนภาพหรือมโนคติของสิ่งต่าง ๆ ตามที่บุคคลรับรู้เป็นภาพที่อยู่ในความคิดหรือจินตนาการของบุคคล และบุคคลสามารถบอกลักษณะของภาพเหล่านั้นให้ผู้อื่นทราบได้ด้วยการรับรู้ปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นการตีความหรือแปลความหมายสิ่งต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ตามความเชื่อตนเอง เพื่อให้เกิดความตั้งใจและอธิบายสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นได้ การรับรู้ปรากฏการณ์ทางสังคมขึ้นอยู่กับสาเหตุ

๒ ประการ คือ

(๑) ระดับการรับรู้ หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ เชาวนปัญญา หรือความเฉลียวฉลาดแตกต่างกัน ย่อมจะตีความหรือแปลความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกัน

(๒) การเปลี่ยนการรับรู้ คือ ถ้าผู้มีการรับรู้ต่ำ โดยมีโอกาสสนทนาหรืออภิปรายกับผู้ที่มีระดับการรับรู้สูง ก็อาจจะถูกผู้ที่มีระดับการรับรู้สูงเปลี่ยนแนวคิดหรือแนวการรับรู้ได้

เสวาลักษณ์ ทรงสงวน^{๒๓} การรับรู้ของบุคคลนั้นมีทั้งการรับรู้เกี่ยวกับตนเอง การรับรู้บุคคลอื่น การรับรู้สังคม โดยสังคมเป็นตัวเร้าในลักษณะที่ก่อให้เกิดประสบการณ์ ซึ่งเป็นผลของการทำงานของระบบประสาทสัมผัส และมีสภาพการจูงใจ ประสบการณ์มีทั้งที่เป็นความรู้สึก ความรู้สึกนี้จะบรรยายเป็นคำพูดไม่ได้ หรือประสบการณ์ที่อธิบายเป็นคำพูดได้และสามารถถ่ายทอดเป็นคำพูดได้ และถ่ายทอดให้ผู้อื่นฟังได้ หรือในลักษณะของประสบการณ์ที่เป็นนามธรรม เป็นประสบการณ์ที่อธิบายเป็นคำพูดได้ยาก แต่สามารถที่จะอธิบายลักษณะของพฤติกรรมที่แสดงถึงประสบการณ์นี้ได้ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น จึงพอจะรวบรวมวิธีการวัดการรับรู้ได้เป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๑) การสังเกต ซึ่ง **บารอน และเบิร์น (Baron & Robert)** ได้กล่าวถึงวิธีการสังเกตการรับรู้ของบุคคลเป็น ๔ วิธี คือ

(๑) พิจารณาที่ใบหน้าของบุคคลว่ามีการแสดงออกทางสีหน้าอย่างไร

(๒) สังเกตที่สายตาหรือแววตา

^{๒๓} เสวาลักษณ์ ทรงสงวน, การรับรู้บทบาทของคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล ต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม, พัฒนบริหารศาสตร์บัณฑิต (พัฒนาสังคม), (สถาบันบัณฑิต พัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๑๘.

- (๓) พิจารณาที่บุคลิกภาพ อากัปกิริยา ท่าทางของร่างกาย
- (๔) พิจารณาที่เจตนาธรรมณ์ของบุคคลว่า พฤติกรรมที่เขาแสดงออกมามีเจตนา

อย่างไร^{๒๔}

๒) การใช้แบบสอบถาม ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นข้อ ๆ ดังนี้

(๑) แบบสอบถามที่คำถามเป็นข้อความที่มีเพียงความคิดเดียวโดยให้ผู้ตอบเลือกตอบว่า เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย ใช่ ไม่ใช่ ถูก ผิด ซึ่งในบางครั้งอาจจะมีคำว่า ไม่แน่ใจอยู่ด้วยก็ได้

(๒) แบบสอบถามที่คำถามมีตัวเลือกหลายประเด็นตามสเกล เป็นคำถามที่มีประโยคคำถาม และมีคำตอบที่แบ่งระดับการรับรู้ว่ามีน้อยเพียงใดออกเป็น ๕ หรือ ๗ ระดับ หรืออื่น ๆ เช่น น้อยที่สุด น้อย ปานกลาง มาก มากที่สุด หรือเห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย

(๓) แบบสอบถามที่มีคำถามแบบใช้ความหมายของคำตรงกันข้าม เป็นการใช้คำหรือวลีที่มีความหมายตรงข้ามกันเป็นคู่ ๆ โดยมีสเกลวัดตามแนวนอน แล้วให้ผู้ตอบเลือกตอบตามสภาพการรับรู้ที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ

(๔) การใช้แบบสอบถาม และเครื่องมือทางจิตวิทยา โดยผู้ทำการทดสอบเสนอสิ่งเร้าแก่ผู้ถูกทดสอบ เพื่อให้แสดงพฤติกรรมหรือคำตอบออกมา สิ่งเร้านั้นอาจจะเป็นรูปภาพหรือสิ่งของอื่นก็ได้ แบบทดสอบทางจิตวิทยามีหลายประเภท คือ Roschanck Ink Blot Test และ Thematic Appreciation Test (TAT) ซึ่งเป็นวิธีให้ผู้ถูกทดสอบระบายความในใจจากการให้ดูภาพที่สร้างขึ้นอย่างไม่แจ่มชัด การรับรู้เป็นกระบวนการตีความจากสิ่งที่เรารู้จัก ที่เข้าใจ โดยใช้ประสบการณ์เดิมช่วยในการแปลความหมาย ได้แก่ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่ได้เคยปรากฏแก่ผู้นั้นมาแล้ว และการที่เราจะตีความหมายจากการรับรู้ไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่ได้รับของแต่ละคน และการเข้าใจความหมายของสิ่งที่เราเห็นแล้วเอามาขยายความ

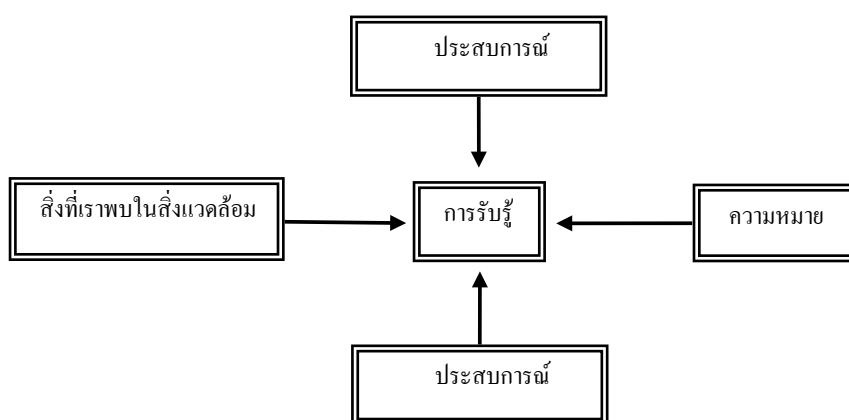
^{๒๔} Baron, Robert A., Donn Byrne, and Barry H. Kantowitz. *Psychology : Understanding Behavior*, 2nd ed, (New York : Holt Rinehart and Winston, ๑๙๘๐), p ๕๓-๕๔. อ้างในเสาวลักษณ์ ทรงสงวน. การรับรู้บทบาทของคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม, พัฒนบริหารศาสตร์บัณฑิต (พัฒนาสังคม), (สถาบันบัณฑิต พัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๑๘.

๒.๑.๗ ทฤษฎีการรับรู้ทางจิตวิทยา

ในการรับรู้ (Perceive) สิ่งที่เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรานั้น เรามองจากสายตาของเราเป็นหลัก เป็นการมองจากประสบการณ์ของเรา และตีความหมายสิ่งที่เราประสบโดยอาศัยประสบการณ์ของเราเป็นเกณฑ์

การรับรู้ (Perception) เป็นกระบวนการตีความหมายจากสิ่งที่เราพบเห็นในสิ่งแวดล้อม ส่วนความหมาย (Meaning) คือ สิ่งที่เกิดจากกระบวนการตีความหมาย หรือการรับรู้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เราจะตีความหมายต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรารับรู้ (Meaning) หรือตีความหมาย (Interpret) สิ่งนั้นอย่างไรในการรับรู้และตีความหมายสิ่งที่เราได้พบนั้น เรากระทำโดยอาศัยประสบการณ์ของเรา ประสบการณ์ของเรามีอิทธิพลต่อการรับรู้และความหมายของเราต่อสิ่งที่เราพบ ซึ่งเขียนเป็นรูปได้ในลักษณะ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๒-๓
แสดงแบบจำลองทฤษฎีการรับรู้

ที่มา : วาสนา จตุพร, ความคาดหวังและการรับรู้จริงของนักท่องเที่ยวที่มีต่องานสัปดาห์สะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี, สารนิพนธ์ บธ. ม. (การตลาด), (กรุงเทพมหานคร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์^{๒๕} กล่าวว่าจิตวิทยามาจากคำภาษาอังกฤษว่า “Psychology” ซึ่งมีรากศัพท์ภาษากรีก ๒ คำ คือ “Psyche” หมายถึง “จิต” และ “logos” หมายถึง “การศึกษา” ตาม

^{๒๕} ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔-๑๖.

ความหมายนี้จึงหมายถึงวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับจิต ซึ่งในปัจจุบัน จิตวิทยา หมายถึง วิชาที่ศึกษาถึงพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิต ซึ่งจัดวิชานี้อยู่ในสาขาวิชาพฤติกรรมศาสตร์

เดิมศักดิ์ กทวณิช^{๒๖} ได้ให้ความหมายว่า จิตวิทยาเป็นวิชาที่มุ่งศึกษา พฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์ โดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ความหมายของจิตวิทยาได้มีนักจิตวิทยาได้ให้ความหมายหลายท่านพอสรุปได้ดังนี้

ฮิลการ์ด^{๒๗} อธิบายว่า จิตวิทยา หมายถึง ศาสตร์ที่ศึกษาในเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์

มอร์แกน^{๒๘} อธิบายว่า จิตวิทยา หมายถึง ศาสตร์ว่าด้วยเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์

ไซเดอร์ และคณะ^{๒๙} ให้คำจำกัดความว่า จิตวิทยาเป็นการศึกษาถึงพฤติกรรมและกระบวนการทางจิต ด้วยระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์

ฟิลด์แมน^{๓๐} ให้คำนิยามว่า จิตวิทยาเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมและกระบวนการทางจิต

^{๒๖} เดิมศักดิ์ กทวณิช, **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๒๗} Hilgard, E. R., **Introduction of Psychology**, (New York : Harcourt Brace and World Inc., ๑๙๗๖), p ๖๕, อ้างใน เดิมศักดิ์ กทวณิช, **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๒๘} Morgan, Cliffeerd T., **“Thinking and Problem Solving”**, A Brief Introduction to Psychology, ๒nd ed., (New Delhi : Tata McGraw-Hill., ๑๙๗๘), p ๗๔-๗๖, อ้างใน เดิมศักดิ์ กทวณิช, **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๒๙} Crider, Andrew B. and others, **Psychology**, (London : Scott-Foresman., ๑๙๘๓), p. ๘๕, อ้างใน เดิมศักดิ์ กทวณิช, **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๓๐} Friedman, M. & Rosenman, R. H., **Type A behavior and your heart**, (New York : Knopf. Garland, Laretta M. and Carol T. Bush), **Coping Behaviors and Nursing**, (Verinia : Reston Publishing Co., ๑๙๗๔. p ๒๗), อ้างใน เดิมศักดิ์ กทวณิช, **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

แมตลิน^{๓๐} ให้คำนิยามไว้ว่า จิตวิทยาเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมและกระบวนการทางจิต

วิภากร มาพบสุข^{๓๑} ได้กล่าวถึง ทฤษฎีการรับรู้ (Perception Theory) ไว้ว่าการรับรู้เป็นพื้นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญของบุคคล เพราะการตอบสนองพฤติกรรมพฤติกรรมใด ๆ จะขึ้นอยู่กับ การรับรู้จากสภาพแวดล้อมของตนและความสามารถในการแปลความหมายของสภาพนั้น ๆ ดังนั้นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ จึงขึ้นอยู่กับปัจจัยการรับรู้และสิ่งเร้าที่มีประสิทธิภาพซึ่งปัจจัยการรับรู้ประกอบด้วยประสาทสัมผัส และปัจจัยทางจิตคือ ความรู้เดิม ความต้องการ และเจตคติ เป็นต้น การรับรู้จะประกอบด้วยกระบวนการสามด้าน คือ การรับสัมผัสการแปลความหมาย และอารมณ์

จากความหมายดังกล่าว สรุปความหมายของจิตวิทยาได้ดังนี้ จิตวิทยาคือ วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์รวมถึงการศึกษาตัวแปรที่มีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งข้อมูลดังกล่าวจะทำให้ทราบถึงหรือคาดคะเนหรือพยากรณ์ได้ ซึ่งจะช่วยลดพฤติกรรมเบี่ยงเบนอันก่อให้เกิดปัญหาในอนาคต

ทฤษฎีการรับรู้ (Perception Theory) การรับรู้เป็นพื้นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญของบุคคล เพราะการตอบสนองพฤติกรรมใด ๆ จะขึ้นอยู่กับ การรับรู้จากสภาพแวดล้อมของตน และความสามารถในการแปลความหมาย ของสภาพนั้น ๆ ดังนั้นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ จึงขึ้นอยู่กับปัจจัยการรับรู้และสิ่งเร้าที่มีประสิทธิภาพซึ่งปัจจัยการรับรู้ประกอบด้วย กระบวนการสามด้านคือ การรับสัมผัสการแปลความหมาย และอารมณ์

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา ว่าด้วย ความหมาย และทฤษฎี ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา มีผู้ให้ความหมายในทางพระพุทธศาสนา มีดังนี้

^{๓๐} Matlin, Magaret W., **Psychology**, (New York. Holt : Rinehart and Winston, ๑๙๕๒), p ๕๖, อ้างใน เดิมศักดิ์ คทาวณิช. **จิตวิทยาทั่วไป (General Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

^{๓๑} วิภากร มาพบสุข, **จิตวิทยาทั่วไป**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๒.

พระธรรมปิฎก^{๓๓} (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า ทวารการรับรู้ของชีวิตตามความหมายของมนุษย์ คือ ชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลกนี้ แบ่งได้เป็น ๒ ภาค มีระบบการทำงานซึ่งอาศัยช่องทางที่ชีวิตจะติดต่อกับโลกได้ ซึ่งเรียกว่า “ทวาร” (ประตู, ช่องทาง) ดังนี้

๑) ภาครับรู้และเสพเสวยโลกอาศัย ทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และติดต่อกับโลก ซึ่งปรากฏแก่มนุษย์โดยลักษณะและอาการต่าง ๆ ที่เรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์

๒) ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลก อาศัย ทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ (กายทวาร วจิตวาร มโนทวาร) สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการทำ การพูด และการคิด (กายกรรม วจกรรม มโนกรรม)

ในภาคที่ ๑ เมื่อนำไปกล่าวในระบบการทำงานของกระบวนการแห่งชีวิตท่านใช้คำว่า “อายตนะ” เป็นแดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้หรือทางรับรู้ใช้แทนคำว่า “ทวาร”

ในภาคที่ ๒ เป็นกระบวนการของชีวิต รวมอยู่ในขั้นที่ ๔ คือ สังขารขั้นนี้ในสังขารขั้นนี้แบ่งเป็นฝ่ายดีบ้าง ฝ่ายชั่วบ้าง ฝ่ายกลาง ๆ บ้าง จะปรากฏออกมาปฏิบัติกรโดยถูกเจตนาที่เป็นหัวหน้าหรือเป็นตัวแทนชักจูงมา หรือจัดแจงมอบหมายหน้าที่ ให้ช่วยกันทำการปรุงแต่ง การแสดงออก หรือการกระทำทางทวาร ๓ คือ กาย วาจา ใจ เกิดเป็นกรรม คือ การทำ การพูด การคิด

อายตนะ คือ สิ่งที่ถูกรับรู้ หรือลักษณะอาการต่าง ๆ ของโลก

อารมณ์ คือ อายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก อายตนะภายใน ๖ เป็นแดนรับรู้ กระทบกับอารมณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียงเกิดความรู้เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น

วิญญาน คือ การรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้ ความรู้แจ้ง คือรู้อารมณ์^{๓๔} การรับรู้จะเกิดขึ้น ต่อเมื่อมีองค์ประกอบเกิดขึ้นครบทั้ง ๓ อย่าง คือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาน ภาวะนี้เรียกว่า “ผัสสะ” หรือ “สัมผัส” แปลว่า การกระทบ ความหมายในทางธรรมการประจวบ หรือบรรจบพร้อมกันแห่งอายตนะ อารมณ์และวิญญาน หรือผัสสะก็คือ การรับรู้

^{๓๓} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕-๓๒.

เวทนา เกิดขึ้นถัดจากผัสสะ มีความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา เสวยอารมณ์ หรือการเสวยอารมณ์ โดยเป็น สุข สบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง

๒.๒.๒ กระบวนธรรมรับรู้ทางพระพุทธศาสนา

แผนภูมิที่ ๒-๔ แสดงกระบวนธรรมการรับรู้

อายตนะ + อารมณ์ + วิญญูญาณ = ผัสสะ → เวทนา
 ทางรับรู้ + สิ่งที่ถูกรู้ + ความรู้ = การรับรู้ → ความรู้สึกต่ออารมณ์

ดังพระพุทธองค์ ได้ตรัสไว้เป็นแนวทางแห่งความจริงเดียวกันทั้งแก่ผู้หลงและผู้รู้เท่าทันกับการรับรู้ผัสสะนั้น ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ตา..หู..จมูก..ลิ้น..กาย..ใจ ไม่เที่ยง..เป็นทุกข์..เป็นอนัตตา, แม้เหตุปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง ตา..หู..จมูก..ลิ้น..กาย..ใจ ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ตา..หู..จมูก..ลิ้น..กาย..ใจ ที่เกิดจากเหตุที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเที่ยง จักเป็นสุข จักเป็นอัตตาเล่า”^{๓๕}

“ภิกษุทั้งหลาย ผัสสาชยตนะ ๖ ประการนี้แลที่บุคคลไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้วย่อมนำทุกข์มีประมาณยิ่งมาให้ ... ภิกษุทั้งหลาย ผัสสาชยตนะ ๖ ประการนี้แลที่บุคคลฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้วย่อมนำสุขมีประมาณยิ่งมาให้”^{๓๖}

“ภิกษุทั้งหลาย ข้าวกล้าถึงจะสมบูรณ์ แต่คนเฝ้าข้าวกล้าประมาท และโคตัวกินข้าวกล้าก็ลงลุยข้าวกล้าโน้น พึงถึงความเมามันเลินเล่อตามต้องการแม้จันใด ปุถุชนผู้ไม่ได้สติตั้งนั้นเหมือนกัน ไม่ทำความสำรวมในผัสสาชยตนะ ๖ ประการ ย่อมถึงความมัวเมาประมาทในกามคุณ ๕ ตามต้องการ”^{๓๗}

^{๓๕} ุรายละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๔๐-๑๔๕/๑๒๑-๑๒๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๐-๑๔๕/๑๓๕-๑๓๘.

^{๓๖} ุรายละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๔/๖๖ , ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๔/๕๗-๕๘.

^{๓๗} ุรายละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๖/๑๘๑, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๖/๒๖๐.

๒.๒.๓ การรับรู้ญาณสัมผัสพิเศษ^{๓๘}

เป็นการรับรู้ประเภทหนึ่ง หมายถึง การรับรู้ที่ไม่ผ่านอวัยวะสัมผัสทั้ง ๗^{๓๙} แยกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้ คือ

๑) Extrasensory Perception แบ่งออกเป็น ๓ ชนิดคือ

ก. Telepathy เป็นการถ่ายทอดความรู้ความคิด ความรู้สึกและความเข้าใจ เป็นต้น ส่งผ่านจากผู้หนึ่งไปยังอีกผู้หนึ่งได้ ความรู้สึกเช่นนี้มีมักจะเกิดขึ้นกับบุคคลที่มีความผูกพันกันมากกว่าคนที่ห่างเหินกันหรือคนที่ไม่รู้จักกัน

ข. Clair voyance หมายถึง การรับรู้วัตถุหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ต่างสถานที่ โดยอำนาจทางจิต (Mental power)

ค. Precognition หมายถึง การรับรู้เหตุการณ์หรือการณ์ต่าง ๆ ในทำนองเป็นการทำนายอนาคต

๒) Psychokinesis หมายถึง การเพ่งกระแสดิจหรือการใช้อำนาจทางจิต เพื่อทำให้วัตถุที่ไม่มีชีวิต ให้มีการเคลื่อนไหวได้ หรือเคลื่อนที่ไปในทิศทางที่ต้องการได้

จากแนวคิดการรับรู้ทางพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า แคนการรับรู้ที่ได้ติดต่อทางโลกอันเป็นสองภาคที่ประกอบารรับรู้(ผัสสะ)ภายนอก ภายใน จะเกิดได้ต้องครบองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ อารมณ์ สิ่งรับรู้ (อายตนะ) และวิญญาณ ซึ่งมีกระบวนการ องค์ประกอบ ที่คล้ายคลึงกันต่างกันเฉพาะที่การเรียกชื่อนั้น ๆ โดยหน้าที่ องค์ประกอบเป็นส่วนที่คล้ายและแยกจากกันไม่ได้ทำให้เกิดอารมณ์ สุข ทุกข์ เฉย ๆ และหากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งของหน้าที่ยอมทำให้การรับรู้ นั้น ผิดพลาดคลาดเคลื่อน ไม่สมบูรณ์หรือไม่มีประสิทธิภาพ

สรุปได้ว่า การรับรู้ กระบวนการทางความคิด และจิตใจของมนุษย์ที่แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดเข้าใจกับสิ่งเร้า ที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัส โดยอาศัยประสบการณ์และความรู้เดิมที่เคยได้รับมาก่อน เป็นตัวช่วยในการตีความหรือแปลความหมาย ทำให้การรับรู้เป็นลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันไปของแต่ละบุคคล และบุคคลมีแนวโน้ม ที่จะปฏิบัติตามแนวคิดหรือ การรับรู้ นั้น ๆ

^{๓๘} วาริญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

๒.๒.๔ การเรียนรู้กับการรับรู้

การเรียนรู้^{๔๐} หมายถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลจากการได้รับประสบการณ์ การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมนี้ สามารถทำให้ผู้เรียนเผชิญกับเหตุการณ์ชนิดเดียวกันในลักษณะที่แตกต่างกันไปจากเดิม การเรียนรู้มีขอบเขตกว้างขวาง และสลับซับซ้อน จนกล่าวได้ว่าบุคลิกภาพของคนเรานั้นเป็นผลของการเรียนรู้แทบทั้งสิ้น

การรับรู้^{๔๑} หมายถึงการที่เราได้ทราบลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ที่ล้อมรอบตัวเราจากอวัยวะสัมผัสของเรา ว่าอะไร มีความหมายอย่างไร กล่าวคือ การรับรู้^{๔๑} นั้นเป็นผลของการเรียนรู้^{๔๐} ควบคู่กับความรูสึกจากการสัมผัส การรู้จักสิ่งต่าง ๆ โดยผ่านอวัยวะสัมผัสจัดเป็นการเรียนรู้^{๔๐} อย่างหนึ่ง

๒.๒.๔ วิธีการเรียนรู้แบบพุทธศาสนาเถรวาทด้วยทฤษฎีสัจจะ ๒^{๔๒}

การจะเข้าใจเรื่องสิ่งมีจริงในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท ต้องเริ่มจากทฤษฎีสัจจะ ๒ คือ สมมติสัจจะและปรมาตตสัจจะ ซึ่งมีเค้าอยู่ในพระไตรปิฎก เพราะในโปฏฐปาทสูตร^{๔๓} พระพุทธเจ้าตรัสถึงการใช้โลกโวหารคือ ภาษาและมโนทัศน์ ที่มนุษย์ใช้สื่อถึงสิ่งต่าง ๆ แต่ไม่ได้ยึดถือว่าเป็นเช่นนั้นจริง และในอรหันตสูตร^{๔๔} “พระพุทธองค์ก็ตรัสถึงการที่พระอรหันต์ใช้คำว่า “เรา” ตามที่ชาวโลกสมมติขึ้นมาพูดกัน นอกจากนั้นคัมภีร์กถาวัตถุของอภิธรรมปิฎกก็ใช้คำว่า “สังขิกัณฐะ” และ “ปรมาตตะ” ในความหมายของสมมติสัจจะและปรมาตตสัจจะด้วยเช่นกัน ดังนั้นตามทฤษฎีสัจจะ ๒ นี้ ความจริงของสิ่งทั้งหลายจึงมีหลายระดับหรือหลายประเภทซึ่งสามารถจำแนกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ

^{๔๐} คูรายละเอียดใน จรรยา สุวรรณทัต, จิตวิทยาและจิตวิทยาพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๖.

^{๔๑} คูรายละเอียดใน จรรยา สุวรรณทัต, จิตวิทยาและจิตวิทยาพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕.

^{๔๒} คูรายละเอียดใน วัชระ งามจิตจรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐-๔๖.

^{๔๓} คูรายละเอียดใน ที.ที. (บาลี) ๘/๔๔๐/๑๕๔-๑๕๕, ที.ที. (ไทย) ๘/๔๔๐/๑๕๕.

^{๔๔} คูรายละเอียดใน ที.ที. (บาลี) ๑๕/๒๕/๑๖-๑๗, ที.ที. (ไทย) ๑๕/๒๕/๒๘-๒๙.

๑) สมมติสัจจะ คือ ความจริงที่อิงอยู่บนฐานของความจริงอื่นที่มีความเป็นจริงมากกว่าหรือเป็นความจริงพื้นฐานกว่า กล่าวคือ เป็นความจริงที่สามารถลดทอนลงไปเป็นความจริงอื่นได้อีกซึ่งอาจแยกย่อยออกเป็น ๒ อย่างคือ

ก. ความจริงที่เกิดจากบทบาท ความสำคัญของมนุษย์ หรือเกิดจากการรวมกันขององค์ประกอบอื่น เช่น สิ่งที่เรียกว่า “ครู” เกิดจากบทบาทของการทำหน้าที่สั่งสอนผู้อื่น และสิ่งที่เรียกว่า “มนุษย์” เกิดจากการรวมตัวกันขององค์ประกอบที่เรียกว่า “ขันธ ๕” หรือ “รูปและนาม” สิ่งเหล่านี้ถือว่ามีความอยู่จริงในระดับหนึ่งแต่ยังสามารถลดทอนลงเป็นความจริงอื่นที่พื้นฐานกว่า ในที่นี้ “ครู” สามารถลดทอนลงเป็น “ขันธ ๕” หรือ “รูปและนาม”

ข. ความจริงที่มนุษย์กำหนดขึ้นมาบนฐานของสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือความจริงที่กล่าวมาในข้อ ก. เช่น ความจริงของ “เกียรติ” หรือ “ความมีเกียรติ” เป็นมโนทัศน์หรือสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นมาเป็นลักษณะของสถานภาพหรือสภาวะบางอย่าง เช่นเราถือว่าความเป็นรัฐมนตรีเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ทั้งที่ในความเป็นจริง “เกียรติ” ไม่มีตัวตนอะไรเลย เป็นแต่ความคิดที่เกิดจากค่านิยมในสังคมที่มีต่อสถานภาพดังกล่าว

ในคัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมเรียกสิ่งที่มีความจริงระดับสมมติสัจจะว่าเป็น บัญญัติธรรม คือสิ่งที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น หรือสมมติขึ้นตามโวหารของชาวโลก ตามแนวอภิธรรม แบ่งบัญญัติออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือบัญญัติที่มีจริง (วิชขมานบัญญัติ) ได้แก่บัญญัติที่เป็นชื่อของปรมาตตธรรม เช่น รูป และเวทนา เพราะเป็นบัญญัติที่มีสภาวะธรรมหรือสิ่งมีจริงในระดับปรมาตตสัจจะรองรับ และบัญญัติที่ไม่มีจริง (อวิชขมานบัญญัติ) ได้แก่บัญญัติที่เป็นชื่อของสิ่งที่ไม่ใช่ปรมาตตธรรม เช่น ภูเขา และแม่น้ำ เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ตัวสภาวะธรรมที่แท้จริง แต่เป็นการรวมตัวของธาตุต่าง ๆ เท่านั้น นั่นคือ สามารถลดทอนลงเป็นรูปที่เป็นปรมาตตธรรมได้

๒) ปรมาตตสัจจะ คือความจริงขั้นพื้นฐาน กล่าวคือเป็นความจริงที่ไม่สามารถลดทอนต่อไปได้ เพราะสิ่งที่มีความจริงระดับนี้ไม่ได้สร้างขึ้นจากองค์ประกอบอื่น เช่น สิ่งที่เรียกว่า “ขันธ ๕” ไม่สามารถลดทอนลงเป็นสิ่งที่อื่น รูปคือมหาภูตรูปหรือธาตุ ๔ เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสสารหรือวัตถุสิ่งของทั่วไป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณก็เป็นปรากฏการณ์ของสิ่งนามธรรมที่ไม่ได้สร้างขึ้นจากองค์ประกอบอื่น แต่การที่สรุปเวทนา สัญญา และสังขาร รวมเข้ากับวิญญาณจนเหลือแค่ “รูปและนาม” ก็เพราะนามขันธ ๑ อย่างแรกนั้นเป็นพฤติกรรมหรือการทำงานของวิญญาณไม่ใช่ “สิ่ง” อะไรอีกสิ่งหนึ่ง ดังนั้นเมื่อกล่าวอย่างง่าย ๆ ขันธ ๕ หรือรูปนาม จึงมีความจริงระดับปรมาตต เพราะลดทอนเป็นสิ่งอื่นไม่ได้ ส่วน “นิพพาน” ก็เป็นคำเรียกของภาวะของการหลุดพ้นหรือดับของกิเลสและขันธ จึงไม่มีตัวตนองค์ประกอบอะไรให้ลดทอนได้อีก

๒.๒.๔ การเรียนรู้โดยการกระทำ

การเรียนรู้เป็นการกระทำอย่างหนึ่งของส่วนที่เป็นกายและส่วนที่เป็นใจหรือจิตกระทำ อย่างที่จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ได้ให้คำอธิบายไว้จนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ในวงการการศึกษาว่า การเรียนรู้โดยการกระทำ (Learning by Doing)^{๔๕} ซึ่งก็สอดคล้องกับหลักการ “การเรียนรู้โดยการกระทำ” ทางพุทธศาสนา คือ ทางกาย (รูปเป็นฝ่ายทำ) ได้แก่ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางกาย ส่วนทางใจ (นามเป็นฝ่ายทำ) ได้แก่ เวทนา (รู้สึก) สัญญา (จำ) สังขาร (คิด) และวิญญูณ (รู้)

ดังนั้น ในชั้นมจกก็ปรับตัวตนสูตร^{๔๖} พระพุทธองค์จึงทรงแสดงหลักการเรียนรู้ (เพื่อดับทุกข์) คือมรรค ๘ ซึ่งสามารถจัดลงในไตรสิกขาได้ ดังนี้

- ๑) สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา จัดลงในด้านปัญญา (ใจเป็นฝ่ายทำ)
- ๒) สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดลงในด้านสมาธิ (ใจเป็นฝ่ายทำ)
- ๓) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดลงในด้านศีล (กายเป็นฝ่ายทำ)

คำว่า **ไตรสิกขา** หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง ดังนี้ คือ

๑) อธิศีลสิกขา เป็นการศึกษาเพื่อให้รู้จักใช้อายตนะและอวัชระทั้งหลาย มีมือ เท้า ปาก ตา เป็นต้น ทั้งทางกาย ทางวาจา ให้มีระเบียบ มีระบบ มีวิธีแสดงออกที่เหมาะสม และมีวินัย

๒) อธิจิตตสิกขา เป็นการศึกษาเพื่อฝึกจิตให้เป็นสมาธิคือไม่วอกแวก กระสับกระส่าย ให้รู้จักมนสิการ และมีโยนิโสมนสิการ ทั้งนี้ เพราะโลกนี้เต็มไปด้วยพลังงาน (กระแสจิต) จิตจึง ต้องมีการควบคุมให้ดี

๓) อธิปัญญาสิกขา คือหลักการการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญาความรู้แจ้ง ให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญญา^{๔๗} นั้น มีอยู่ ๓ อย่างคือ ปัญญาที่เกิดจากการคิด พิจารณาหาเหตุผล เรียกว่า “จินตามยปัญญา” ปัญญาที่เกิดจากการเล่าเรียน เรียกว่า “สุตมยปัญญา” และปัญญาเกิดแต่การลงมือฝึกปฏิบัติ เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา”

^{๔๕} จรรยา สุวรรณทัต, จิตวิทยาและจิตวิทยาพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนา-ศึกษา, ๒๕๔๗), หน้า ๒๕๓.

^{๔๖} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓ , วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๑.

^{๔๗} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๕๖ , ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

๒.๒.๕ หนทางปฏิบัติที่นำไปสู่การรับรู้และการเรียนรู้ที่ถูกต้อง

พระพุทธศาสนาสอนให้มองทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง พิจารณาให้เห็นถ่องแท้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนตกอยู่ในสภาวะ อนิจจัง คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนซึ่งถ้าใครมองไม่เห็นความจริงด้านนี้แล้ว ก็จะยึดมั่นถือมั่นและเป็นทางนำไปสู่ความทุกข์ แต่ถ้าผู้ใดพิจารณาญาณสามารถรู้ ว่า สภาวะทั้งมวลล้วนไม่มีตัวตนอันแท้จริง (อนัตตา) ซึ่งก็เท่ากับว่าเป็น สุญญตา (ว่างจากอัตตา) ตามแนวแห่งปฏิจกสมุปบาท แสดงให้เห็นว่า ทุกข์ต่าง ๆ เกิดจากอวิชชาเป็นต้นเหตุ อวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และเป็นปัจจัยเกี่ยวโยงกันไปจนถึงชาติ ชรา มรณะ ทุกข์โศก ไม่รู้จบ คติธรรมทางพุทธศาสนาจึงหาหนทางดับทุกข์นั้น ๆ ด้วย การปฏิบัติ คือ สติ สมาธิ ปัญญา โดยถือหลักวิปัสสนากรรมฐาน แทนทะลุเข้าถึงความถูกต้องด้วยญาณทัศนะ รู้ว่าทุกข์คืออะไร เกิดได้อย่างไร มีวิธีดับทุกข์ และผลของการดับทุกข์นั้นอย่างไร คืออริยสัจ ๔ เป็นหลักที่แท้จริงที่จะนำไปสู่การล่วงพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงนั้น คือ การรับรู้และการเรียนรู้ที่ถูกต้องแท้จริง

๒.๓ แนวคิดและพระสูตรที่เกี่ยวกับสุญญตา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓.๑ ความหมายของสุญญตา

ศัพท์ว่า สุญญตา มีรูปวิเคราะห์ว่า สุน ธาตุในความหมายว่าไป, ถึง, บรรลุ ย ปัจจัย, ลบ อ ที่ น, แปลง นฺย เป็น ญ จึงเป็น สุนญ^{๔๘} ในภาษาบาลี มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ ได้แก่ สุนสุส หิตฺ สุนญฺ สิ่งที่เกิดแก่การไป คือทำให้ไม่ติดขัด ตุจฺจภาวํ สุนตี คจฺจตีติ สุนญฺ สิ่งถึงถึงความว่างเปล่า, ซ้อน ญ ลง ตา ปัจจัยในภาวตฺทิต^{๔๙} สำเร็จรูปเป็น สุนญตา

คัมภีร์วิสุทธิมรรค มีการให้อธิบายไว้ว่า พระโยคาวจร นั้น ครั้นกำหนดรู้ ว่า“สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่างเปล่า” ด้วยปฏิสังขานุปัสสนา^{๕๐} ดังกล่าวมาแล้วนั้น จึง

^{๔๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๗๑๕.

^{๔๙} พระมหานิชยม อุดตโม, หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๒๑), หน้า ๑๘๔- ๑๘๕.

^{๕๐} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๗.

กำหนดสุญญตา (ความว่างเปล่า) มีเงื่อนไข ๒ ต่อไป อีกว่า “สังขารนี้ ว่างเปล่าจากอัตตา ๑ หรือ ว่างเปล่าจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ๑”^{๕๑}

พจนานุกรม บาลี-ไทย ได้ให้ความหมายของคำว่าสุญญตาว่า “สุญญ” หมายถึงว่างเปล่า^{๕๒}

พจนานุกรม มคธ-ไทย ได้ให้ความหมายของคำว่าสุญญตาว่า “สุญญ” หมายถึง ว่าง, เปล่า, ว่างเปล่า, สงัด, หาแก่นมิได้, ไม่มีอะไร, หายไป, หายสิ้นไป, สูญ (หมดไม่มีอะไรเหลือ)^{๕๓}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่าสุญญตาว่า หมายถึงความว่างเปล่า^{๕๔}

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้ให้ความหมายของคำว่า สุญญตา ว่า หมายถึง ความเป็นสภาพสูญ ความว่าง ซึ่งสุญญตามีความหมายได้ ๔ นัย ดังนี้

๑) ความเป็นสภาพที่ว่างจากความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เฉพาะอย่างยิ่ง ภาวะที่ขันธ ๕ เป็นอนัตตา คือ ไร้ตัวมิใช่ตน ว่างจากความเป็นตน ตลอดจนว่างจากสาระต่าง ๆ เช่น สาระคือความเที่ยง สาระคือความสวยงาม สาระคือความสุข เป็นต้น โดยปริยาย หมายถึง หลักธรรมฝ่ายปรมัตถ์ ดังเช่น ขันธ ชาติ อายตนะ และปัจเจกการ (อิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจ-สมุปบาท) ที่แสดงว่าแต่ตัวสภาวะให้เห็นความว่างเปล่าปราศจากสัตว์ บุคคล เป็นเพียงธรรมหรือกระบวนการล้วน ๆ

๒) ความว่างจากกิเลส มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ก็ดี สภาวะที่ว่างจากสังขาร ทั้งหลายก็ดี หมายถึง นิพพาน

๓) โลกุตตรมรรค ได้ชื่อว่าเป็นสุญญตาด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ เพราะลุดด้วย ปัญญาที่กำหนดพิจารณาความเป็นอนัตตา มองเห็นภาวะที่สังขารเป็นสภาพว่าง (จากความเป็น สัตว์ บุคคล ตัวตน) เพราะว่างจากกิเลสมีราคะเป็นต้น และเพราะมีสุญญตา คือ นิพพาน เป็นอารมณ์

^{๕๑} พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๘๖.

^{๕๒} จำลอง สารพัดนึก, *พจนานุกรม บาลี-ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๔๔๕.

^{๕๓} พันตรี ป. หลงสมบุญ (ประยูร หลงสมบุญ), *พจนานุกรม มคธ-ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๔.

^{๕๔} *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๐๒-๑๒๐๓.

๔) ความว่างที่เกิดจากกำหนดหมายในใจหรือทำใจให้เพื่อเป็นอารมณ์ของจิตในการเจริญสมาบัติ เช่น ผู้เจริญอากิญจัญญายตนสมาบัติกำหนดใจถึงภาวะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย; สุญญาก็เขียน^{๕๕}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกตรัสว่า ในทางพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้รู้จัก สุญญตา คือความว่าง มุ่งถึงความว่างกิเลส และว่างทุกข์ซึ่งเกิดจากกิเลส ว่างบาปอกุศลทุจริต ก็เป็นการว่างจากความทุกข์เพราะเกิดจากบาปอกุศลทุจริต ในการปฏิบัติธรรมะนั้นต้องการผลคือความว่างกิเลส ว่างบาปอกุศลทุจริต และว่างความทุกข์ที่เกิดเพราะกิเลส และบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ^{๕๖}

พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ในเมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น และสอนเรื่องสุญญตาขยายออกไปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขยายออกไปอีกก็เป็นการปฏิบัติยานาชนิดเพื่อให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจิตก็เบื่อก่อนายคลายกำหนด นั้นแหละคือเข้าถึงสุญญตา ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์ ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน^{๕๗}

พระธรรมกิตติวงศ์^{๕๘} (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕, ราชบัณฑิต) ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

สุญญตา แปลว่า ความว่างเปล่า, ความเป็นของสูญ คือความไม่มีสาระ ถือเอาเป็นสาระไม่ได้ เขียนว่า สุญญตา ก็มี

สุญญตา หมายถึง สภาพที่ว่างจากความเป็นตนหรืออัตตา ได้แก่ เบญจขันธ์ ธาตุ อายตนะ ซึ่งเป็นอนัตตา ไม่มีสาระที่พึงยึดถือว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล, สภาพที่ว่างหรือปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง คือราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ได้แก่ พระนิพพาน, สภาพที่ว่างเปล่าไม่มีอะไร (นัตถิ กิญจิ) ที่จิตกำหนดหมายไว้ในใจ ในการเจริญอากิญจัญญายตนสมาบัติ คือ การทำใจให้ว่าง ไม่เกาะเกี่ยวอารมณ์อื่น เป็นการพักผ่อนที่สำคัญ

สุญญตา ส่วนใหญ่ใช้ประกอบกับคำที่เป็นคุณธรรมอันสำเร็จมาจากการพิจารณาสุญญตา เช่น สุญญตสมาธิ สุญญตสมาบัติ สุญญตวิโมกข์ สุญญตวิหาร

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๕๖} <http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/somdej/sd-051.htm> (สืบค้น ๑๔ มี.ค. ๒๕๕๔)

^{๕๗} พุทธพุทธทาสภิกขุ, *สุญญตาธรรมฉบับรวมเล่ม*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์เผยแพร่, ๒๕๓๕), หน้า ๘๕๐.

^{๕๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๕, ราชบัณฑิต), *คำวัด*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๕.

จากความหมายที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้ให้ความหมายของคำว่า สุนฺญตา หมายถึง ความรู้ถึงความเป็นสภาพว่างจากอิตตาของธรรมที่ปรุงแต่ง และความเป็นสภาพว่างจากอิตตาของธรรมที่ไม่ปรุงแต่ง

๒.๓.๒ พระสูตร สุนฺญกถา ว่าด้วยความว่าง^{๕๕}

พระสูตร สุนฺญกถา ว่าด้วยความว่าง ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิการมรค เป็นพระสูตรที่พระอานนท์ได้ทูลถามปัญหาแก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งในขณะนั้น พระองค์ได้ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง สāvathī โดยพระอานนท์นั้นได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เขากล่าวกันว่า ‘โลกว่าง’^{๖๐} ‘โลกว่าง’ ด้วยเหตุเท่าไรหนอ” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตอบท่านพระอานนท์ว่า “อานนท์ เพราะว่างจากอิตตา^{๖๑} และจากสิ่งทีเนื่องด้วยอิตตา ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ‘โลกว่าง’”

จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแจกอายตนะภายในมีตาเป็นต้น อายตนะภายนอกมีรูปเป็นต้น รวมทั้ง วิญญาน^{๖๒}, ผัสสะ^{๖๓}, เวทนา ว่าล้วนว่างจากอิตตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วยอิตตา โดยพระองค์ได้ทรงตรัสตอบกับท่านพระอานนท์ ดังนี้ว่า “อานนท์ อะไรเล่าว่างจากอิตตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วยอิตตา คือ จักขุเป็นธรรม^{๖๔} ว่างจากอิตตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วยอิตตา รูปว่างจากอิตตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วยอิตตา จักขุวิญญาน^{๖๕} เป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วย

^{๕๕} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔๖/๓๕๐-๓๕๑, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๖/๕๒๔-๕๒๕.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๘/๕๘, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๓๖-๓๗.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๘-๓๓๙.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๘.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๕๐.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

อิตตา จักขุสัมผัส^{๖๖} เป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา โสตะ ฯลฯ สัทตะ ฯลฯ ฆาน ฯลฯ คันธะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ รส ฯลฯ กาย ฯลฯ โผฏฐัพพะ ฯลฯ มโนเป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา ธรรมารมณ์เป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา มโนวิญญานเป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา มโนสัมผัสเป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา แม้สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัส^{๖๗} เป็นปัจจัย ก็เป็นธรรมว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา”

จากพระดำรัสดังกล่าว ที่ได้ตรัสตอบแก่ท่านพระอานนท์ ทำให้ทราบว่า “โลก” ในความหมายของพระองค์ทรง หมายถึง ชั้น ๕^{๖๘} อัน ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน องค์ประกอบทั้งห้าส่วนนี้ว่างจากอิตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา อธิบายได้ว่า “ว่างจากอิตตา” หมายถึง ว่างจากความถือมั่นมองเห็นชั้น ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอิตตา (ว่างจากอิตตวาหุพาทาน) และ “สิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา” ในที่นี้ หมายถึง กระบวนการเกิดเวทนา แบ่งเป็น ๖ หมวดย่อย หมวดละ ๕ ประการ รวม ๓๐ ประการ คือ

๑) จักขุ รูป จักขุวิญญาน จักขุสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

๒) โสตะ สัทตะ โสตวิญญาน โสตสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย

๓) ฆานะ คันธะ ฆานวิญญาน ฆานสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย

๔) ชิวหา รส ชิวหาวิญญาน ชิวหาสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย

๕) กาย โผฏฐัพพะ กายวิญญาน กายสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๑.

^{๖๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๘/๓๕, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๖-๖๗.

๖) มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาน มโนสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ
อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย^{๖๕}

พระองค์ทรงพิจารณาเห็น หมวดธรรมทั้ง ๖ หมวด (ฉนิกกสูตร^{๖๖}) เป็นอนัตตา
และทรงอธิบายต่อไปอีกว่า ผู้ใดกล่าวว่า “จักขุ รูป จักขุวิญญาน จักขุสัมผัส เวทนา ตัณหา
เป็นอัตตา” คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง (เพราะ) จักขุ ... ตัณหาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อม
ไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ว่า “อัตตาของเราย่อม
เกิดขึ้นและเสื่อมไป” เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า “จักขุ ... ตัณหาเป็นอัตตา” นั้นจึงไม่ถูกต้อง
จักขุ ... ตัณหาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดกล่าวว่า “โสตตะ เสียง โสตวิญญาน โสตสัมผัส เวทนา ตัณหาเป็นอัตตา” ...

ผู้ใดกล่าวว่า “ฆานะ กลิ่น ฆานวิญญาน ฆานสัมผัส เวทนา ตัณหาเป็นอัตตา” ...

ผู้ใดกล่าวว่า “ชีวหา รส ชิวหาวิญญาน ชิวหาสัมผัส เวทนา ตัณหาเป็นอัตตา” ...

ผู้ใดกล่าวว่า “กาย โสภณฺ์ กายวิญญาน กายสัมผัส เวทนา ตัณหาเป็นอัตตา” ...

ผู้ใดกล่าวว่า “มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาน มโนสัมผัส เวทนา ตัณหาเป็นอัตตา”
คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง (เพราะ) มโน ... ตัณหาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่ง
ใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ว่า “อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและ
เสื่อมไป” เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า “มโน ... ตัณหาเป็นอัตตา” นั้นจึงไม่ถูกต้องมโน ...
ตัณหาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้^{๖๗}

เมื่อพระองค์ทรงตรัสอย่างนี้แล้วก็เท่ากับว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้สักกายทิฐิ^{๖๘} ดับ
(สักกายนิโรธ) หมายถึง ความดับสักกายะ คือ วัฏฏะ ๓ ได้แก่ (๑) กิเลสวัฏฏะ (๒) กัมมวัฏฏะ
(๓) วิปากวัฏฏะ อัน ได้แก่ นิพพาน

อธิบายได้ว่า วัฏฏะ ๓ หรือ ไตรวัฏฏ์ คือ วน, วงเวียน, องค์กรประกอบที่หมุนเวียน
ต่อเนื่องกันของภวจักร หรือสังสารจักร ได้แก่

^{๖๕} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า
๘๑๑.

^{๖๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๐-๔๒๗/๓๖๐-๓๖๘, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐-๔๒๗/๔๓๕-๔๘๓.

^{๖๗} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-
วิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า
๕๓๕-๕๔๐.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๑.

(๑) กิเลสวัฏฏะ คือ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

(๒) กรรมวัฏฏ์ คือ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขาร และกรรมภพ^{๓๓}

(๓) วิปากวัฏฏ์ คือ วงจรวิปากประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปัตติภพ^{๓๔} ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น
 สามอย่างนี้ ประกอบเข้าเป็นวงจรใหญ่แห่งปัจจัยการ เรียกว่า ภวัจกร หรือ สังสารจักรตามหลักปฏิจจสมุปบาท

ในภาคอธิบายได้นำองค์ธรรมที่ว่างจากอตฺตา หรือสิ่งทีเนื่องด้วยอตฺตา ๓๐ ประการมาอธิบายความหมายของความว่าง ๒๕ ประการ^{๓๕} ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัย จะได้อธิบายเฉพาะบางหัวข้อที่มีใจความเกี่ยวข้องกับเรื่องขั้น ๕ และปฏิจจสมุปบาท ดังนี้

๑) **สูญญสูญญะ** (ความว่างด้วยธรรมที่ว่าง) หมายถึง การมองเห็นอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ด้วยความว่างจากความถือมั่นอายตนะภายในอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอตฺตา, ด้วยกระบวนการเกิดของเวทนา ว่าอายตนะภายในเป็นอนัตตา, ด้วยการมองเห็นอายตนะภายใน ว่าเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์

๒) **สังขารสูญญะ** (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นสังขาร) หมายถึง การปรุงแต่งของจิต^{๓๖} และเจตสิก^{๓๗} โดยธรรมชาติของจิตนั้นมี ๓ ประการ^{๓๘} คือ

๒.๑) มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ

๒.๒) เป็นเหตุให้เจตสิก^{๓๙}ทั้งหลายรู้อารมณ์ได้คล้าย ๆ กับผู้นำ

๒.๓) ทำให้สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร

^{๓๓} คูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๓๔/๑๖๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑.

^{๓๔} คูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๓๔/๑๖๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๓๔/๒๒๑.

^{๓๕} บุ.ป. (บาลี) ๓๑/๔๗-๔๘/๓๕๑-๓๕๘, บุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๗-๔๘/๕๒๕-๕๓๕.

^{๓๖} คูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

^{๓๗} คูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

^{๓๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน** **หลักสูตรชั้นจุฬาลักษณ์ธรรมิกะตรี**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๘.

^{๓๙} คูรายละเอียดใน พระอนุรุธาจารย์, **อภิธรรมัตถสังคหะปริเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ** เรียบเรียงโดย พระมหาชินวัฒน์ จุกกวโร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานอภิศรรมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร (คณะ๓), ๒๕๕๒), หน้า ๘๔.

ส่วนเจตสิกนั้น คือสภาพธรรมที่ปรุงแต่งจิตให้รับรู้อารมณ์ต่าง ๆ จิตนี้มีสภาพอย่าง เดียว คือ รู้อารมณ์เท่านั้น ซึ่งเป็นการรับรู้แบบธรรมดาเท่านั้น ไม่ได้รับรู้เป็นพิเศษออกไปมากมาย แต่ประการใดเลย ดังที่เรารับรู้กันอยู่ทุกวันนี้ แต่เพราะอำนาจของเจตสิกแต่ละกลุ่มแต่ละพวกเข้าไปปรุงแต่ง ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดีเรียก ปุณฺณยาสังขาร ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่วเรียก อปุณฺณยาสังขาร ภาวะจิตที่แน่วแน่ด้วยสมาธิแห่งจตุตถฌาน^{๔๐} เรียก อานนฺยาสังขาร จิตนี้ก็เข้าไปตามกฎเกณฑ์แห่งสามัญญลักษณะ ที่เรียกว่าไตรลักษณ์^{๔๑} นั่นเอง คือ

ก) จิตนี้เป็น อนิจจัง คือ ไม่เที่ยง ไม่มั่นคง ไม่ตั้งอยู่นาน มีการเกิดดับอย่างรวดเร็ว อยู่ตลอดเวลา จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ก็เป็นปัจจัยให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นอยู่เช่นนี้เรื่อยไป จนกว่าจะปรินิพพาน จิตดวงใหม่จึงจะไม่เกิดขึ้นอีก เป็นการ สิ้นสุดแห่งสังสารวัฏฏ์

ข) จิตนี้เป็น ทุกขัง คือ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้นานมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปเป็น ธรรมดา ไม่ตั้งอยู่นาน มีการเกิดดับติดต่อกันอย่างรวดเร็ว แต่ระยะเวลาเพียงช่วงกระดิกหู หรืองู แลบลิ้น เท่านั้น จิตก็เกิดดับติดต่อกันถึงแสนโกฏิจณะ ไม่มีการหยุดพัก แม้แต่ในเวลาที่สุดหัวกลับ สนิท ภาวังจิตย่อมเกิดดับติดต่อกันไป จนกว่าจะตื่นรับอารมณ์ใหม่อีก เป็นเช่นนี้เรื่อยไป ทั้งนี้ เป็นเพราะสภาพของจิตนั้นไม่สามารถทนนิ่งอยู่ในสภาพเดิมได้ อันเป็นสภาพของทุกขังนั่นเอง

ค) จิตนี้เป็น อนัตตา คือ เป็นสภาพที่ใคร ๆ ไม่สามารถบังคับบัญชาให้อยู่ในอำนาจ ไม่ให้เกิด ไม่ให้ดับ ก็ไม่ได้ หรือบังคับบัญชาให้เป็นสภาพมั่นคงเช่นนั้นตลอดไปก็ไม่ได้ ย่อม เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง เมื่อมีเหตุปัจจัยของจิตดวงนั้นพร้อมแล้ว จิตดวงนั้นก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เมื่อมีเหตุปัจจัยของจิตดวงหนึ่ง จิตดวงนั้นก็เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป เป็นอยู่เช่นนี้ เรื่อยไป ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ว่า “ขอจิตดวงนั้นอย่าได้เกิดขึ้น เลย ขอให้จิตดวงนี้จงเกิดขึ้นอย่างเดียว” ดังนี้เป็นต้นนั้นไม่ได้เลย อนึ่ง จิตนี้เป็นนามธรรม ไม่มี รูปร่างสัณฐาน ไม่มีสี สัณวาระแต่อย่างใด ไม่สามารถกระทบสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่รู้ได้เฉพาะทางใจเท่านั้น จึงชื่อว่า อนัตตา คือ ความไม่มี ตัวตน อีกความหมายหนึ่งด้วย

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๑.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน พระอนุรุธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ เรียบเรียงโดย พระมหาชินวัฒน์ จุกกวโร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานอภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร (คณะ๗), ๒๕๕๒), หน้า ๘๖-๘๗.

ดังนั้น เมื่อ ปุญญาภิสังขารเกิดขึ้น อปุญญาภิสังขารและอานัญญาภิสังขารไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เรียกได้ว่า ปุญญาภิสังขาร เป็นธรรมว่างจากอปุญญาภิสังขารและอานัญญาภิสังขาร เป็นต้น

๓) **อัครสัจญญะ** (ความว่างด้วยธรรมที่เป็นเลิศ) หมายถึง ทางที่เลิศ ทางที่ประเสริฐ ทางที่วิเศษ คือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน นี้ชื่อว่า อัครสัจญญะ

๔) **ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง** หมายถึง การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะ ทำความเป็นไปแห่งกิเลสให้สิ้นไป คือ ทำความเป็นไปแห่งกามฉันทะ ให้สิ้นไปด้วยเนกขัมมะ ทำความเป็นไปแห่งพยาบาทให้สิ้นไปด้วยอพยาบาท ทำความเป็นไปแห่งถีนมิทตะ ให้สิ้นไปด้วยอาโลกัสัญญา^๒ ทำความเป็นไปแห่งอุทธัจจะให้สิ้นไปด้วยอวิกเขปะ^๓ ทำความเป็นไปแห่งวิจิกิจฉา ให้สิ้นไปด้วยชัมมวัตถาน^๔ ทำความเป็นไปแห่งอวิชชาให้สิ้นไปด้วยญาณ ทำความเป็นไปแห่งอโรติให้สิ้นไปด้วยปามุชชะ^๕ ทำความเป็นไปแห่งนิรวรณ ให้สิ้นไปด้วยปฐมฌาน ฯลฯ ทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค

กล่าวโดยสรุปได้ว่า आयตนะภายนอกและอายตนะภายใน อันเป็นองค์ประกอบของขันธ ๕ ซึ่งเป็นสาเหตุแห่งกระบวนการเกิดเวทนา อันเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่มิได้ ๓) อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน เมื่อเห็นอย่างนี้แล้วชื่อว่าย่อมเห็นความว่างจากอตตตาและจากสิ่ง ที่เนื่องด้วยอตตตา นั่นคือเห็นสุญญตา หรือกล่าวโดยง่ายว่า เมื่อเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตตา ย่อมเห็นสุญญตา

^๒ ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๒.

^๓ ดูรายละเอียดใน จำลอง สารพัดนึก, **พจนานุกรม บาลี-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๖๔.

^๔ ดูรายละเอียดใน พันตรี ป. หลงสมบุญ (ประยุทธ์ หลงสมบุญ), **พจนานุกรม มคธ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๐), หน้า ๖๓๗.

^๕ ดูรายละเอียดใน จำลอง สารพัดนึก, **พจนานุกรม บาลี-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๖๔.

๒.๓.๓ พระสูตร จุฬสูญญตสูตร ว่าด้วยสูญญตา สูตรเล็ก^{๘๖} ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มีใจความว่า

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ ปราสาทของนางวิสาขาในบุพพารามใกล้กรุงสาวัตถี ตรัสตอบคำถามของพระอานนตถึงเรื่องที่อยู่ในสมัยก่อนและสมัยปัจจุบัน ทรงอยู่โดยมากด้วย สูญญตาวิหาร (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ คือการทำในใจถึงความว่างเปล่า) แล้วทรงอธิบายวิธีก้าวเข้าสู่ สูญญตา (ความว่าง) เป็นขั้น ๆ รวม ๘ ขั้น มีสาระสำคัญ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ เปรียบเหมือนปราสาทของมิกรมาตา ที่ว่างจากข้าง จากโค จากม้า และจาก ลา ว่างจากทองและเงิน ว่างจากการชุมนุมของสตรีและบุรุษ ไม่ว่างอยู่อย่างเดียวนั้น คือภิกษุ สงฆ์ ข้อนี้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าไม่ใส่ใจความจำว่า บ้าน ไม่ใส่ใจความจำว่า มนุษย์ ใส่ใจอยู่อย่างเดียวนั้นคือความจำว่า ป่า จิตของเธอก็จะแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า ป่า

ภิกษุนี้รู้ชัดว่า ในความจำว่า ป่า นี้ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า บ้าน ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า มนุษย์ มีแต่เพียงความกระวนกระวาย เพราะอาศัยความจำว่า ป่า เท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ เธอจึงพิจารณาเห็นความว่าง นั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในความจำนั้นและรู้ชัด สิ่งที่เหลืออยู่ในความจำนั้นว่า “สิ่งที่ยังมีอยู่นี้ มีอยู่”

ทรงสรุปว่า “อานนต การก้าวเข้าสู่สูญญตาตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนบริสุทธิ์ ของภิกษุนี้เป็นอย่างนี้”

ขั้นที่ ๒ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า มนุษย์ ไม่ใส่ใจความจำว่า ป่า ใส่ใจอยู่อย่างเดียวนั้นคือ ความจำว่า แผ่นดิน จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า แผ่นดิน เปรียบเหมือนหนังโคที่เขาจึงดีแล้วด้วยหลักตั้งร้อย เป็นของปราศจากรอยขุ่น ข้อนี้ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้แผ่นดินมีความลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีแม่น้ำลำธารเต็มไปด้วยดอกหนาม มีภูเขาและเป็นที่ไม่สม่ำเสมอ ก็ไม่ใส่ใจอะไรทั้งสิ้น ใส่ใจอยู่อย่างเดียวนั้น คือ แผ่นดิน จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า แผ่นดิน

^{๘๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖-๑๔๔/๑๕๔-๑๕๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖-๑๔๔/๒๑๕-๒๒๑.

ภิกษุ^๑นั้นรู้ชัดว่า ในความจำว่า แผ่นดินนี้ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า มนุษย์ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า ป่า มีแต่เพียงความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า แผ่นดิน เท่านั้น

ด้วยเหตุ^๑นั้น เธอจึงพิจารณาเห็นความว่าง^๑นั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในความจำนั้นและรู้ชัดสิ่ง^๑ที่เหลืออยู่ในความจำนั้นว่า “สิ่งที่ยังมีอยู่^๑นี้ มีอยู่”

ทรงสรุปว่า “อานนท์ การก้าวสู่^๑ตถุญญาตามความเป็นจริง ... ของภิกษุ^๑นั้นเป็นอย่างนี้”

ขั้นที่ ๓ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า ป่า ไม่ใส่ใจความจำว่า แผ่นดิน ใส่ใจอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือ ความจำว่า อากาสนัญญาตนะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า อากาสนัญญาตนะ ...

ขั้นที่ ๔ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า แผ่นดิน ไม่ใส่ใจความจำว่า อากาสนัญญาตนะ ใส่ใจอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือ ความจำว่า วิญญาณัญญาตนะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า วิญญาณัญญาตนะ ...

ขั้นที่ ๕ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า อากาสนัญญาตนะ ไม่ใส่ใจความจำว่า วิญญาณัญญาตนะ ใส่ใจอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือ ความจำว่า อากิญจัญญาตนะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า อากิญจัญญาตนะ ...

ขั้นที่ ๖ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า วิญญาณัญญาตนะ ไม่ใส่ใจความจำว่า อากิญจัญญาตนะ ใส่ใจอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือ ความจำว่า เนวสัณญานาสัณญายตนะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า เนวสัณญานาสัณญายตนะ ...

ขั้นที่ ๗ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า อากิญจัญญาตนะ ไม่ใส่ใจความจำว่า เนวสัณญานาสัณญายตนะ ใส่ใจอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือ เจโตสมาธิอันไม่มีนิमित จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งมั่น และน้อมไปในความจำว่า เจโตสมาธิอันไม่มีนิमित ...

ภิกษุ^๑นั้นรู้ชัดว่า ในเจโตสมาธิ^๑นี้ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า อากิญจัญญาตนะ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยความจำว่า เนวสัณญานาสัณญายตนะ มีแต่เพียงความกระวนกระวาย คือ ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ ๖ ที่อาศัยกายนี้^๑เพราะมีชีวิตเป็นปัจจัยเท่านั้น

ด้วยเหตุ^๑นั้น เธอจึงพิจารณาเห็นความว่าง^๑นั้นด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ในเจโตสมาธิ^๑นั้นและรู้ชัดสิ่ง^๑ที่เหลืออยู่ในเจโตสมาธิ^๑นั้นว่า “สิ่งที่ยังมีอยู่^๑นี้ มีอยู่” ...

ขั้นที่ ๘ ภิกษุไม่ใส่ใจความจำว่า อากิญจัญญายตนะ ไม่ใส่ใจความจำว่า เนวสัจญยานาสัจญญายตนะ ใส่ใจอยู่อย่างเดียวเท่านั้นคือ เจโตสมาธิอันไม่มีนิमित จิตของเธอจึงแล่นไปเลื่อมใส ตั้งมั่น และนุ่มไปในเจโตสมาธิอันไม่มีนิमित

ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า “ชัดว่า “เจโตสมาธิอันไม่มีนิमित ยังถูกปัจจัยปรุงแต่ง จูงใจได้ สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จูงใจได้นั้น ไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา” เมื่อภิกษุนั้นรู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตจึงหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

ภิกษุนั้นรู้ชัดว่า ในญาณนี้ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยกามาสวะ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยภวาสวะ ไม่มีความกระวนกระวายเพราะอาศัยอวิชชาสวะ มีแต่เพียงความกระวนกระวาย คือ ความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ ๖ ที่อาศัยกายนี้ เพราะมีชีวิตเป็นปัจจัยเท่านั้น

สรุปรวมความได้ว่า พระสูตรจุฬสุญญตสูตรนั้น เป็นพระสูตรที่แสดงถึงวิธีการทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิด้วยอุบายดังกล่าวมาเป็นอารมณ์แห่งสมถกรรมฐาน ซึ่งมีอำนาจส่งผลให้บุคคลได้บรรลุถึงฌาน ตั้งแต่ระดับขั้น ปฐมฌาน ทุคิยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญญายตนะ-ฌาน^{๔๗} วิญญานัญญายตนะฌาน^{๔๘} อากิญจัญญายตนะฌาน^{๔๙} เนวสัจญยานาสัจญญายตนะฌาน^{๕๐} ซึ่งเนวสัจญยานาสัจญญายตนะฌานเป็นฌานที่ละเอียดยิ่งนัก จึงทำให้ไม่สามารถกำหนดรู้ลักษณะและทำลายอาสวะทั้งหลายได้ และที่สุดเมื่อไม่กำหนดนิमितใด ๆ เลยเป็นอารมณ์อันเรียกว่า เจโตสมาธิ ก็ยังถูกปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้ว ความตั้ง

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๐.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๒.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

มันแห่งจิตก็เกิดขึ้นอันหมายถึง สมาธิในวิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอเนตต์ลักษณะ เรียกสุญญตสมาธิ^{๕๐} จนจิตเป็นธรรมชาติหลุดพ้นจากตัณหา^{๕๑} เรียกว่า พระนิพพาน เมื่อว่าโดย สภาวะลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ^{๕๒} หมายถึง สงบจากกิเลสและขันธ ๕ ทั้งหลาย โดยสภาวะความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลส และขันธ ๕ ไม่มีอะไร เหลืออยู่แล้ว เรียกว่า สุญญตนิพพาน^{๕๓}

๒.๓.๔ พระสูตร มหาสุญญตสูตร ว่าด้วยสุญญตา สูตรใหญ่^{๕๔} ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก มีใจความว่า

พระผู้มีพระภาคประทับ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ซึ่งเป็นช่วงจิวรกาล เข้าวันหนึ่งเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ หลังจากเสด็จกลับและเสวยพระกระยาหารเสร็จเสด็จเข้าไปในวิหารของเจ้ากาพเขมกสาकยะ เพื่อทรงพักผ่อนกลางวัน ได้ทอดพระเนตรเห็นเสนาสนะจำนวนมาก ที่เขาจัดไว้ภายในวิหารนั้น ในตอนเย็นได้เสด็จไปยังวิหารของเจ้าภุชยสาकยะที่ ท่านพระอานนท์ และภิกษุจำนวนมากกำลังตัดเย็บจีวรกันอยู่ ตรัสถามพระอานนท์ว่า ในวิหารของเจ้ากาพเขมกสาकยะมีเสนาสนะจำนวนมาก ภิกษุไปพักที่นั่นกันเป็นจำนวนมากหรือ ท่านพระอานนท์ กราบทูลว่า ภิกษุไปพักที่นั่นเป็นจำนวนมาก เพราะเป็นจีวรกาล ภิกษุทั้งหลายมาร่วมกันทำจีวร พระผู้มีพระภาคตรัสดำหนิว่า การที่ภิกษุพอใจในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ยินดีประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการคลุกคลีด้วยหมู่คณะไม่งามเลย แล้วทรงชี้โทษของการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ซึ่งคุณของการอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรม แล้วทรงอธิบายวิธีฝึกฝนการอยู่ด้วยสุญญตาวิหารธรรมโดยพิสดาร มีสาระสำคัญ ดังนี้

(๑) ภิกษุผู้พอใจการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จะไม่ได้เนกขัมมสุข (สุขของผู้ออกจากกาม) ปวีเวกสุข (สุขที่สังัดจากกาม) อุปสมสุข (สุขอันสงบเพราะ

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๕.

^{๕๑} พระสังฆมณฑลชวติกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถชวติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรชั้นจุฬารามิกะตรี, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๖.

^{๕๒} พระสังฆมณฑลชวติกะ ชัมมาจริยะ, ปรมัตถชวติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน หลักสูตรชั้นจุฬารามิกะตรี, (กรุงเทพมหานคร : หจก. ทิพยวิสุทธ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๖.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗.

^{๕๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๘๕-๑๘๖/๑๕๕-๑๖๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๘๕-๑๘๖/๒๒๒-๒๓๓.

ละกิเลสได้) และสัมโพธิสุข (สุขจากการตรัสรู้) แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หลีกเลี่ยงจากหมู่คณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว จะได้รับความสุขดังกล่าวนั้น ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก

(๒) ภิกษุผู้พอใจการคลุกคลีด้วยหมู่คณะจักไม่บรรลุนิเวศโตวิมุตติหรือโลกุตตรมรรค แต่เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้หลีกเลี่ยงจากหมู่คณะ อยู่ตามลำพังผู้เดียว จะพึงได้เจโตวิมุตติ

(๓) ให้ภิกษุอยู่ด้วยสุญญตาวินัยธรรม มีใจน้อมไปในวิเวก และให้เจรจากับผู้ที่มาฟังในธรรม) เท่านั้น แล้วทรงบอกให้กลับ

(๔) ภิกษุทั้งหลายจำต้องปฏิบัติโดยตั้งจิตไว้ภายใน ทำจิตให้สงบ ทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่เสมอ

(๕) ภิกษุทั้งหลายจำต้องเจริญสมณะ จนบรรลุปฐมฌานที่มี วิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ... บรรลุนุตติยฌาน ... บรรลุนุตติยฌาน ... บรรลุนุตติยฌาน ... จึงได้ชื่อว่าตั้งจิตไว้ภายใน ทำจิตให้สงบ

(๖) ภิกษุทั้งหลายจำต้องเจริญรูปฌานในอาเนญชสมาบัติ ภิกษุนั้นรู้ชัดอาเนญชสมาบัติ นั้นว่า “เมื่อเราใส่ใจอาเนญชสมาบัติ จิตจึงไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งมั่น และไม่น้อมไปในอาเนญชสมาบัติ” ภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีสัมปชัญญะ^{๕๖}

(๗) อยู่อย่างผู้มีสัมปชัญญะในอิริยาบถต่าง ๆ ได้แก่ การยืน การนั่ง การนอน การพูด การตริก ด้วยความหวังว่า บาปอกุศลธรรมคืออกิขมาและโทมนัส จักครอบงำเราไม่ได้

(๘) ให้ภิกษุเพ่งพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับในอุปาทานชั้นห้าว่า “อย่างนี้รูป อย่างนี้ความเกิดแห่งรูป อย่างนี้ความดับแห่งรูป อย่างนี้เวทนา ... อย่างนี้สัญญา ... อย่างนี้สังขาร ... อย่างนี้วิญญาณ อย่างนี้ความเกิดแห่งวิญญาณ อย่างนี้ความดับแห่งวิญญาณ” เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับในอุปาทานชั้น ๕ อยู่ จึงละอัสมีมานะ ในอุปาทานชั้น ๕ ได้

สรุปรวมความได้ว่า “การเข้าสู่สุญญตาทายใน” เพราะไม่ใส่ใจในนิมิตทั้งปวง (ทำใจให้ว่างจากความเกาะเกี่ยว) เข้าฌานที่ ๑ ถึงฌานที่ ๔ แล้วใส่ใจสุญญตาทายใน มีความรู้ตัวอยู่เสมอ แล้วใส่ใจสุญญตาทายนอก สุญญตาทายในทั้งภายนอก ใส่ใจอาเนญชสมาบัติ แล้วคอยกำหนดดูว่าจิตจะน้อมไป เพื่อสุญญตาทายใน เพื่ออาเนญชา หรือไม่ ครั้นแล้วตรัสสอนให้มีความรู้ตัวในความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ทั้งกาย, วาจา, ใจ

ต่อจากนั้นทรงแสดงอุปัทวะ (อันตราย) แห่งอาจารย์แห่งศิษย์และแห่งการประพฤติพรหมจรรย์และตรัสว่า อันตรายแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ มีผลร้ายมากกว่าอันตรายทั้งสองข้างต้น และตรัสสอนให้ปฏิบัติต่อศาสตถันมิตร มิใช่ฉันศัตรู คือให้ตั้งใจฟังธรรม ก็จะเป็นไปเพื่อ

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันปิฎก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๐๗.

ประโยชน์ความสุขสิ้นกาลนาน ในที่สุดตรัสว่า พระองค์ทรงว่ากล่าวทั้งในทางข่ม ทั้งในทางประคอง (ไม่ใช่มุ่งแต่ลงโทษหรือมุ่งแต่ยกย่องเพียงอย่างเดียว) ผู้ใดมีสภาวะก็จะดำรงอยู่ได้

จากการศึกษา พระสูตรสุญญตกา พระสูตรจุฬสุญญตสูตร และพระสูตรมหาสุญญตสูตร ผู้วิจัยได้ทำการสรุป และประมวลสาระสำคัญของทั้งสามพระสูตร คือ ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และเวทนา ๓ ที่เกิดจากอายตนะภายใน-อายตนะภายนอก วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ สิ่งเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นจากขั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นสาเหตุและบ่อเกิดแห่งบาปอกุศลกรรมทั้งหลาย เกิดความทุกข์ในวงล้อแห่งปฏิจสมุปบาท และเมื่อพิจารณาตามแนวไตรลักษณ์จะเห็นชัดด้วยตนเองว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมเข้าถึงสุญญตวิหารธรรม หลุดพ้นจากความทุกข์ตามลำดับ อันได้แก่ สุญญตสมาธิ^{๕๗} สุญญตวิโมกข์^{๕๘} และ สุญญตนิพพาน นอกจากนี้ผู้วิจัย ยังได้สรุปหลักธรรมจากพระสูตรดังกล่าวลงใน แผนภูมิที่ ๒-๖ แสดงการเกิดทุกข์และการดับทุกข์อันเนื่องมาจากสุญญตธรรม

แผนภูมิที่ ๒-๕ แสดงการเกิดทุกข์และการดับทุกข์อันเนื่องมาจากสุญญตธรรม

^{๕๗} **สุญญตสมาธิ** หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต เพราะพิจารณาเห็นอนัตตา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๖๒).

^{๕๘} **สุญญตวิโมกข์** หมายถึง หลุดพ้นเพราะพิจารณาเห็นอนัตตา (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๖๒).

สุญญาธรรม	
ไม่เข้าถึง	เข้าถึง
<p>๑. เพราะไม่ทราบ กฎธรรมนิยาม (อนัตตตา) ในเรื่อง ชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท</p> <p>๒. เพราะสมาธิ ถูกนิวรรณ์ ๕ เข้าครอบงำ</p>	<p>๑. เพราะทราบ กฎธรรมนิยาม (อนัตตตา) ใน เรื่อง ชั้นที่ ๕ และ ปัจจุสมุปบาท</p> <p>๒. เพราะเจริญสมถวิปัสสนา กรรมฐาน พิจารณา กฎธรรม-นิยาม (อนัตตตา) ในเรื่อง ชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท</p>
ความทุกข์เกิด	ความทุกข์ดับ
อบายภูมิ	สุญญตวิโมกข์ สุญญตนิพพาน

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับสุญญาตาในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท

จากการศึกษาในพระสูตรที่ว่าด้วยสุญญาตา ได้แก่ พระสูตรสุญญาถา พระสูตร จุฬสุญญาตสูตร และพระสูตรมหาสุญญาตสูตร ในหัวข้อที่ผ่านมา ทำให้ทราบถึงกระบวนการพบหลักสุญญาตาธรรม ด้วยการเรียนรู้ถึงหลักธรรมดังต่อไปนี้ คือ ธรรมนิยาม ปัจจุสมุปบาท ชั้นที่ ๕ และอายตนะ หลักธรรมดังกล่าวนี้ จะเป็นบันไดสู่ความเข้าใจในเรื่องของสุญญาตามากขึ้นตามลำดับ ต่อไปนี้จะทำการศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรม ดังกล่าว

๒.๔.๑ ธรรมนิยามหลักแห่งความจริงของชีวิต

ธรรมนิยาม^{๕๕} คือ กฎธรรมชาติที่มีความเป็นสากลที่ครอบงำรูป (ร่างกาย) และนาม(จิตใจ) ให้มีสภาพเป็นไปตามกฎของธรรมชาตินั้นได้แก่ สามัญญลักษณะหรือหลักไตรลักษณ์หรือในบาง

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน อภ. ติก. (บาลี) ๒๐/๑๓๗/๒๗๘-๒๗๙, อภ. ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

บริบทอาจเรียกว่า “ทฤษฎีไตรลักษณ์”^{๑๐๐} ก็ได้ ซึ่งหมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอันว่าด้วยลักษณะ ๓ อย่างที่มีทั่วไปแก่สรรพสิ่ง คำว่า “ไตร” แปลว่า สาม คำว่า “ลักษณ์” หรือ “ลักษณะ” หมายถึงสภาวะหรืออาการที่ปรากฏ “ไตรลักษณ์” จึงหมายถึงลักษณะหรือสภาวะที่มีอยู่ประจำในสิ่งทั้งหลายที่ประกอบขึ้นจากธาตุ ๔ (รูปขันธ์) เช่น ภูเขาและต้นไม้ หรือขันธ์ ๕ อย่างมนุษย์ซึ่งเรียกว่าเป็น “สังขาร” “สังขต” หรือ “สังขตธรรม” ซึ่งแปลว่า “สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง” (ต่างจาก “สังขาร” ในสังขารขันธ์ที่หมายถึง “สภาวะธรรมที่ปรุงแต่งจิต”) กล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ไตรลักษณ์เป็นลักษณะประจำของขันธ์ ๕ ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ในพระสูตรต่าง ๆ มีอนัตตลักขณสูตร^{๑๐๑} เป็นต้น ที่ตรัสถึงขันธ์ ๕ ว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และเนื่องจากไตรลักษณ์เป็นลักษณะที่เกิดมีแก่สิ่งทั้งปวงเหมือนกับกฎที่บังคับให้ทุกสิ่งต้องเป็นไปตามนั้น ไตรลักษณ์จึงถือได้ว่าเป็น “กฎ” อย่างหนึ่งของธรรมชาติเหมือนกฎปฏิจจสมุปบาท หลักไตรลักษณ์ถือได้ว่าเป็นความจริงที่มีฐานอยู่บนหลักปฏิจจสมุปบาท เพราะสิ่งทั้งปวงเป็นไปตามเหตุปัจจัยหรืออยู่ภายใต้กฎความเป็นเหตุและผล ลักษณะ ๓ อย่างในหลักไตรลักษณ์ก็คือ

๑) **อนิจจตา** ความเป็นอนิจจัง คือความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง ลักษณะของอนิจจตาหรือที่เรียกว่า “อนิจจลักษณะ” ก็คือ การเกิดขึ้น (อุปาทะ) การเปลี่ยนแปลงขณะตั้งอยู่ (ฐิตัสสะ อัญญัตตตา) และการดับไป (ภังคะ) ของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งลักษณะ ๓ อย่างนี้ถือว่าเป็น “สังขตลักษณะ” ของสังขตธรรมทั้งปวงดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสังขตลักขณสูตร^{๑๐๒}

๒) **ทุกขตา** ความเป็นทุกข์หรือความทุกข์ คือสิ่งที่ทนได้ยาก และอาการที่ทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ พุทธศาสนาเถรวาทได้จำแนกความทุกข์ออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ตามนัยในทุกข์ตาสสูตร^{๑๐๓} ดังนี้

(๑) **ทุกข์ทุกขตา** หรือ **ทุกข์ทุกข์** ทุกข์คือความทุกข์ หมายถึง ทุกข์คือความรู้สึกทุกข์ ซึ่งเป็นเวทนาประเภทหนึ่งในเวทนาขันธ์ ความรู้สึกทุกข์ทางกายและทางใจเกิดจากสาเหตุหลากหลายมีความเจ็บป่วยและความพลัดพราก เป็นต้น เป็นความทุกข์ที่เกิดเฉพาะกับสิ่งที่มีวิญญาณหรือสิ่งประกอบด้วยขันธ์ ๕ อย่างมนุษย์

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน วัชระ งามจิตระเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๘-๗๘.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๕/๕๕-๕๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕/๔๐๘.

^{๑๐๒} อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๔๗/๑๔๖, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (บาลี) ๑๕/๑๖๕/๕๓, ส.ข. (ไทย) ๑๕/๑๖๕/๕๖.

(๒) **สังขารทุกขตา** หรือ **สังขารทุกข์** ทุกข์ตามสภาพสังขารหรือทุกข์คือสังขาร หมายถึง ทุกข์ของสังขารทั้งปวง ได้แก่ อาการที่สิ่งทั้งหลายคงทนอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้เพราะถูกเหตุปัจจัยบีบคั้น ทุกข์ในลักษณะนี้เกิดขึ้นกับสิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีวิญญานหรือไม่มีวิญญานก็ตาม เพราะสิ่งที่เป็นสังขตจะถูกรบกวนโดยเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องบีบคั้นให้คงอยู่ในสภาวะเดิมไม่ได้ต้องเปลี่ยนไปตามธรรมชาติของสิ่งเหล่านั้น

(๓) **วิปริณามทุกขตา** หรือ **วิปริณามทุกข์** ทุกข์คือความเปลี่ยนแปลงหรือทุกข์ที่เนื่องด้วยความผันแปร หมายถึง ความรู้สึกสุขหรือสุขเวทนาที่เป็นความทุกข์ในระดับหนึ่งหรือมีทุกข์แฝงอยู่ด้วยตลอดเวลา เพราะก่อให้เกิดทุกข์ทันทีที่สุขเวทนานั้นผันแปรไป

๓) **อนัตตตา** ความเป็นอนัตตา คือ ความไม่ใช่และไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “อัตตา” รวมทั้งลักษณะของความไม่เป็นไปในอำนาจบังคับบัญชา ความเป็นอนัตตาในทฤษฎีไตรลักษณ์จึงมีความหมายหลัก ๒ อย่างคือ

(๑) ความเป็นอนัตตาหมายถึงความไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “อัตตา” คือตัวตน สิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็น “ตัวตน” หรือ “ตัวเรา” เป็นเพียงการประจักษ์กันของขันธ ๕ หรือนามและรูป ไม่ใช่ “อัตตา” ที่เป็นตัวตนของเราอย่างแท้จริง อนัตตลักษณะในที่นี้จึงหมายถึง ความที่ขันธ ๕ ขันธใดขันธหนึ่งหรือทั้งหมดรวมกันไม่ใช่อัตตาและไม่มีอัตตาทั้งภายในและภายนอกขันธเหล่านี้ ดังพุทธพจน์ในสมณูปัสสนาสสูตร^{๑๐๔} และอนุรธาสูตร^{๑๐๕} ตรัสยืนยันเรื่องนี้ไว้

(๒) ความเป็นอนัตตาหมายถึงลักษณะที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับบัญชา ในอนัตตลักษณะสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงอนัตตลักษณะของขันธ ๕ โดยหมายถึงลักษณะของการไม่อยู่ในอำนาจสั่งการ กล่าวคือ เราไม่สามารถสั่งให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญานเป็นไปอย่างที่เราต้องการ อนัตตลักษณะในที่นี้จึงได้แก่ลักษณะความไม่เป็นไปในอำนาจบังคับบัญชา ความเป็นอนัตตาในความหมายนี้เป็นอนัตตลักษณะที่ครอบคลุมทั้งสิ่งที่เรียกว่า “อัตตา” และสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นสังขารหรือสังขตธรรมรวมทั้งนิพพานที่เป็นอสังขตธรรม อนัตตลักษณะในไตรลักษณ์เน้นความเป็นอนัตตาในความหมายนี้

^{๑๐๔} ส.บ. (บาลี) ๑๗/๔๗/๓๘-๓๙, ส.บ. (ไทย) ๑๗/๔๗/๖๕.

^{๑๐๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๑๑/๓๓๔-๓๓๗, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๑/๔๗๖-๔๗๗.

๒.๔.๒ ปฏิจจสมุปบาทหลักแห่งเหตุและผล

หลักแห่งเหตุและผลที่เป็นปัจจัยที่ทำให้ชีวิตต้องดิ้นรนหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ จนกลายเป็นวงจรชีวิตที่เกิดดับอยู่ไม่ขาดสาย คือวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท มีพระสูตรนคฺคหสูตร ว่าด้วย(กาย)ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ใน พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ทั้งไม่ใช่ของผู้อื่น กายนี้เธอทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า^{๑๐๖} ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา

อริยสาวกผู้ได้สดับ ย่อมมนสิการปฏิจจสมุปบาทโดยแยกกายในกายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”^{๑๐๗}

คำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ตามรูปศัพท์แปลว่า การเกิดขึ้นพร้อมโดยอาศัยกัน, การอาศัยกันเกิดขึ้นพร้อม ถือเอาความโดยอรรถว่า การเกิดขึ้นโดยอิงอาศัยกันและกัน, ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้น อาการที่สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นโดยเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน^{๑๐๘}

ปฏิจจสมุปบาทอธิบายได้หลายนัย เช่น จำแนกได้ตามกาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต จำแนกตามองค์ ๑๒ ได้แก่อธิบายตามลำดับของเหตุปัจจัยตั้งแต่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ จำแนกตามอาการของผลที่บังเกิดขึ้น เช่น อดีตผล ปัจจุบันผล อนาคตผล เป็นต้น จำแนกตามความสัมพันธ์ที่เป็นเงื่อนไขโดยตรงต่อกัน เช่น สังขารกับวิญญาณ เวทนากับตัณหา ภพกับชาติ ที่ร่วมเป็นเหตุผลสัมพันธ์ต่อกัน อธิบายโดยย่อเข้าใจความที่เรียกว่า จตุสังขเป เช่น อดีตสังขเปมี ๒ คือ อวิชชา และสังขาร ปัจจุบัน

^{๑๐๖} กรรมเก่า ในที่นี้เป็นโวหารที่ท่านเรียกกายที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการปรุงแต่งแห่งปัจจัยทั้งหลาย (ตามกระแสปฏิจจสมุปบาท) (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๗/๘๐).

^{๑๐๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๗/๖๒-๖๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๗/๗๕.

^{๑๐๘} เพิ่ม รัฐไชยปริชา, “การศึกษาวิจารณ์เรื่องหลักปฏิจจสมุปบาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๒, หน้า ๑๕.

ผลสังเขปมี ๕ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ปัจจุบันเหตุสังเขป มีตัณหา อุปาทาน ภพ อนาคตผล มีชาติ และชรามรณะ อธิบายจำแนกตามวิญญูะ ได้แก่ กิเลสวิญญูะ กัมมวิญญูะ และวิบากวิญญูะ จำแนกตามมูล คือ จำแนกตามที่ตั้งหรือต้นเหตุที่ทำให้เกิดวิญญูทุกข์ขึ้น ได้แก่ อวิชชา และตัณหา ที่เป็นต้นเหตุให้ชีวิตมีอากาโรเป็นไปตามสภาพต่าง ๆ เช่นทำให้เกิดความ โสภคร้า โทมนัส ปริเทวนการ ความเจ็บปวดทุกข์ระทม และความสิ้นหวัง เป็นต้น

ปฏิจจนสมุปปาทที่อธิบายเหตุปัจจัยของ ๑๒ องค์ธรรมนี้บางที่เรียกว่า ภวจักร แปลว่า การหมุนวนไปในภาวะต่าง ๆ หรือในภพต่าง ๆ ดังมาในพระสูตร ปฏิจจนสมุปปาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจนสมุปปาท ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิก-
เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า
“ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า
“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงปฏิจจนสมุปปาทแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี
เราจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

‘ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจนสมุปปาท เป็นอย่างไร

คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสภกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความ
คร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)
จึงมี

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มิได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปฏิจจนสมุปปาท

อนึ่ง เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้'

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภายิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภายิต ของพระผู้มีพระภาคแล้ว^{๑๑๕}

จากพระสูตรดังกล่าว คำว่าปฏิจจสมุปบาท เป็นกฎธรรมชาติที่ชี้ให้เห็นอาการของ สิ่งต่าง ๆ อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นสืบเนื่องแก่กัน มีความมุ่งหมายเพื่อแสดงความเกิด-ดับ ของทุกข์ และคำว่าทุกข์ ก็เป็นคำที่มีความสำคัญและมีบทบาทมากในพุทธธรรม ปฏิจจสมุป บาทจึงเป็นกฎธรรมชาติที่แสดงสภาวะแห่งเหตุปัจจัยที่ทุกข์เกิด และเหตุปัจจัยที่ทุกข์ดับ โดย แจกแจงองค์ประกอบของแต่ละหัวข้อปัจจัยที่สืบทอดกันไป ความสัมพันธ์ของแต่ละหัวข้อ ปัจจัยหลักทั่วไป หรืออิทัปปัจจยตากล่าวคือ อวิชชา จะเป็นเหตุปัจจัยในกระบวนการฝ่ายเกิด ทุกข์ เป็นไปตามหลักที่ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ และไปสรุปตอนท้าย ที่ว่า ความเกิดแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้ และในกระบวนการฝ่ายดับ ทุกข์ก็คือ เพราะอวิชชาสํารอกดับไปไม่เหลือ สังขารจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้ง มวลนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

จากหลักการดังกล่าว เราสามารถมองกฎปฏิจจสมุปบาทได้ ๒ แง่ แง่ที่หนึ่ง มองในแง่กว้าง คือ ปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎที่ครอบคลุมสากลจักรวาลทั้งหมด ปราบกฎการณ์ ในเอกภพอยู่ภายใต้กฎนี้ นั่นคือ กฎทั่วไปของปฏิจจสมุปบาท แง่ที่สองมองในแง่แคบ คือ ปฏิจจสมุปบาทครอบคลุมเฉพาะสภาพชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระบวนการเกิด

^{๑๑๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๒, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓.

ทุกข์และดับทุกข์ของมนุษย์ กล่าวได้ว่า แนวที่สองนี้เป็นพุทธประสงค์โดยแท้ ซึ่งได้แก่กฎเฉพาะของปัจเจกสมุปบาท

หลักปัจเจกสมุปบาท เมื่อพิจารณาโดยสัมพันธ์กับหลักอนัตตาหรือหลักไตรลักษณ์แล้วจะเห็นได้ว่า หลักคำสอนทั้งสองต่างมีความสัมพันธ์สอดคล้องต่อกันเป็นอย่างดี นั่นคือ ทั้งหลักปัจเจกสมุปบาทและหลักไตรลักษณ์ต่างเป็นคำสอนที่แสดงถึงหลักความจริงเดียวกัน คือ ความจริงตามธรรมชาติ หรือ กฎธรรมชาติ หลักความจริงดังกล่าว จึงอาจมองได้สองแง่ด้วยกัน นั่นคือ ถ้ามองในแง่ของกฎไตรลักษณ์ หลักอนัตตาก็คือลักษณะที่สิ่งทั้งหลายปรากฏให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้น ได้แก่ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และถ้ามองในแง่ปัจเจกสมุปบาท ก็คือ อาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยแก่กันในรูปแบบของกระแส ดังนั้นจึงอาจกล่าวโดยสรุปหลักคำสอนทั้งสองลงเป็นหลักการเดียวกันได้ว่า หลักอนัตตาและหลักปัจเจกสมุปบาทต่างก็แสดงและยืนยันว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่มีตัวตนแท้จริงเป็นของตนเองทุกสิ่งจึงมีอยู่และเป็นไปตามกระแสแห่งเหตุปัจจัยเนื่องอาศัยกันและกัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยสรุปความได้ว่า อนัตตา กับสุญญตา เป็นแนวความคิดพื้นฐานอันสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา และมีบทบาทต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามแนวแห่งพุทธธรรม ความสำคัญดังกล่าวอาจสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาแสดงหลักอนัตตา โดยสอดคล้องกับความจริงที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบหลังจากที่ได้ทรงตรัสรู้แล้ว คือ หลักปัจเจกสมุปบาท อนัตตาจึงเป็นหลักความจริงที่สะท้อนให้เห็นถึงทัศนะทางอภิปรัชญาของพระพุทธศาสนาที่แตกต่างไปจากคำสอนอื่นๆ

๒. พระพุทธศาสนาแสดงหลักอนัตตา โดยสัมพันธ์กับการศึกษาและปฏิบัติธรรม เพื่อมุ่งถ่ายทอดความซัดมั่นถื่อมั่นในความเป็นตัวตน คือ ความซัดมั่นว่าเป็นเรา ของเราเป็นต้น ซึ่งจะเป็นแนวทางของการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพุทธธรรม คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ หรือ นิพพาน ต่อไป

๓. พระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งที่เรียกว่าอัตตา หรือ ตัวตน ที่มีอยู่นั้น เป็นสักแต่เพียงคำพูด หรือสำนวนโวหาร ที่ใช้เรียกแทนสภาวะอันเป็นที่ประชุมแห่งกองขันธ์เท่านั้น คำว่าอัตตา หรือตัวตน นี้จึงหาได้มีความหมาย หรือกินความเข้าไปถึงความมีอยู่ของกองขันธ์ในสภาวะที่เป็นตัวตนแท้จริง ตัวตนที่มีอยู่จึงมีแต่เพียงสภาวะที่เป็นกองขันธ์ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา เท่านั้น

๒.๔.๓ ชั้นที่ ๕ ส่วนประกอบสำคัญของชีวิต

ก่อนที่จะได้ทำการศึกษาเรื่องของชั้นที่ ๕ นั้น จะยกเอาพระสูตร สมุททังคัม-สูตร^{๑๑๑} ว่าด้วยสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่พระองค์ตรัสว่า อวิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา และที่พระองค์ตรัสว่า วิชชานั้นเป็นอย่างไร และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชา

ตรัสตอบว่า ปุถุชนในโลกนี้ผู้ไม่ได้สติบ ไม่รู้ชัดชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า ชั้นที่ ๕ มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ไม่รู้ชัดชั้นที่ ๕ ที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง เราเรียกว่าอวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา อริยสาวกผู้ได้สติบ รู้ชัดชั้นที่ ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป และมีทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง เราเรียกว่า วิชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้บุคคลจึงเป็นผู้มีวิชา

ในทัศนะของพุทธศาสนา สิ่งที่เราเรียกว่า “ชีวิต” มีองค์ประกอบใหญ่ ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม กับส่วนที่เป็นนามธรรม อย่างที่เราเข้าใจกันทั่วไปว่า เป็นเรื่องของกายกับเรื่องของจิต องค์ประกอบใหญ่ทั้งสองส่วนนี้ รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า ชั้นที่ ๕^{๑๑๑} มีมาในพระสูตร ชันธสูตร ว่าด้วยชั้นที่ ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ซึ่งต่อไปนี้จะอธิบายความหมายและลักษณะสำคัญของชั้นที่ ๕^{๑๑๒} มีดังนี้

๑) **รูป** หมายถึงส่วนที่เป็นร่างกายรวมทั้งลักษณะและพฤติกรรมของร่างกาย กล่าวอีกอย่างก็คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือสสารรวมทั้งคุณลักษณะและอาการต่าง ๆ ที่ปรากฏของสสารนั้น ซึ่งในฝ่ายอภิธรรมจำแนกเป็นมหาภูตรูปและอุปาทายรูป คำว่า “รูป” จึงมีความหมายกว้างกว่าคำว่า “สสาร” หรือ “ร่างกาย” ในปรัชญาตะวันตก เพราะคำเหล่านี้ไม่รวมถึง

^{๑๑๑} ส.บ. (บาลี) ๑๓/๑๒๖/๑๓๖-๑๓๗, ส.บ. (ไทย) ๑๓/๑๒๖/๒๒๑-๒๒๓.

^{๑๑๑} ส.บ. (บาลี) ๑๓/๔๘/๓๕, ส.บ. (ไทย) ๑๓/๔๘/๖๖-๖๗.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน วัชรระ งามจิตจรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓๘-๓๕๑.

คุณลักษณะของสสารหรือร่างกายด้วย สิ่งที่ไม่วิญญานหรือสิ่งที่มีแต่รูปอย่างภูเขา ต้นไม้ ก็จะมีเพียงรูปขั้นเท่านั้น ส่วนสิ่งที่มีวิญญานก็จะมีทั้งรูปขั้นนี้และนามขั้นนี้อีก ๔ อย่างด้วย รูปหรือสสารมีสภาวะหรือลักษณะพื้นฐาน ๔ อย่างที่พุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่าธาตุ ๔ จึงนิยมเรียกรูปพื้นฐานหรือ “มหาภูตรูป” ว่าเป็น “ธาตุ ๔” คือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) และธาตุลม (วาโยธาตุ)

รูปนอกจากมีลักษณะพื้นฐาน ๔ อย่างที่เรียกว่าธาตุ ๔ หรือมหาภูตรูปแล้ว ยังมีลักษณะชั้นรองหรือลักษณะที่อาศัยลักษณะพื้นฐานอีกต่อหนึ่งอยู่ซึ่งในทางอภิธรรมเรียกว่า “อุปาทายรูป” ซึ่งจำแนกออกเป็น ๒๔ อย่าง มีประสาททั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย และความเป็นหญิง ความเป็นชาย (ภาวะรูป) เป็นต้น รวมทั้งหมดจึงมีรูป ๒๘ ชนิด หรือรูปใน ๒๘ ลักษณะ อนึ่ง “รูป” ในความหมายของรูปารมณฺ์ที่เป็นอารมณ์ของตา (จักขุอายตนะ) มีความหมายต่างจากความหมายของรูปขั้น เพราะ “รูป” ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่เห็นหรือภาพที่เรามองเห็น ซึ่งก็คือสี (วัณณะ) ซึ่งเป็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่งนั่นเอง สิ่งที่เรารับเห็นไม่ใช่ตัวรูปขั้นอื่น ๆ แต่เป็นสีหรือภาพที่เราเห็นจากแสงที่สะท้อนเข้ามาสู่จักขุประสาทนั่นเอง และจากการศึกษาพบว่าพระสูตรที่กล่าวถึงขั้น ๕ ว่าเกี่ยวข้องกับ กับเรื่องสุญญตา ได้แก่ พระสูตร เณปิณชูปมสูตร^{๑๑๑} ว่าด้วย อุปมาด้วยกลุ่มฟองน้ำ ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันขวารวรรค ว่า

พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคาได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคานี้ ฟังพัดฟองน้ำกลุ่มใหญ่มา บุรุษผู้มีตาดีกี่จะฟังเห็น ฟังพิจารณาฟองน้ำกลุ่มใหญ่นั้นโดยแยกคายได้ เมื่อเขาทำเช่นนั้น ฟองน้ำก็จะฟังปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย แม้นันใดภิกษุเห็น ฟังพิจารณารูปอย่างใดอย่างหนึ่งก็ฉนั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตามโดยแยกคาย เมื่อทำเช่นนั้นรูปก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย สาระในรูปจะมีได้อย่างไร...

สรุปได้ว่า พระสูตรเณปิณชูปมสูตร เป็นพระสูตรที่พระองค์ทรงอุปมาเปรียบเทียบขั้น ๕ ว่าเป็นของว่างเปล่า ให้มองเห็นสภาพของความว่างเหมือนกับสภาวะปรากฏการณ์ต่างๆ ของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เราอาศัยอยู่เพื่อให้เข้าใจและมองเห็นสภาพความว่าง ให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และแจ่มชัดขึ้น

๒) เวทนา คือส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ หมายถึงความรู้สึกที่เกิดจากการสัมผัสทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือทางใจ แบ่งตามลักษณะความรู้สึกได้ ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา ความรู้สึกสุข คือรู้สึกสบายทางกายหรือทางใจ (โสมนัส) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์ คือรู้สึกไม่

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน ต.ข. (บาลี) ๑๓/๕๕/๑๑๑-๑๑๓, ต.ข. (ไทย) ๑๓/๕๕/๑๕๐-๑๕๓.

สบายทางกายหรือทางใจ (โทมนัส) และอุเบกขาเวทนา (อทุกข์ขมสุขเวทนา) ความรู้สึกเฉย จะสุข ก็ไม่ใช่จะทุกข์ก็ไม่ใช่ เวทนาจึงเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของวิญญานคือวิญญานรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ เมื่อเสวยอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา

๓) **สัญญา** คือส่วนที่เป็นการกำหนดได้หรือหมายรู้ การหมายรู้คือการกำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย หรือลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำและเข้าใจอารมณ์นั้น ๆ ได้ เช่น กำหนดรู้ ทรวดทรงสี และชื่อเรียกรวมทั้งสมมติบัญญัติต่าง ๆ มี “คน” “อ้วน” “พอม” และ “ขาว” เป็นต้น กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ อาการที่วิญญานหรือจิตกำหนดว่าสิ่งที่รับรู้ นั่นคืออะไรและจำสิ่งที่รับรู้ นั้นไว้คือสัญญา กล่าวอีกอย่างหนึ่ง สัญญาทำหน้าที่หลัก ๒ อย่างคือ การจำไว้และการจำได้ การจำไว้คือการเก็บข้อมูลที่เพิ่งพบไว้และจำได้คือรู้หรือนึกออกเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเคยพบมาแล้วเป็น ลักษณะของสัญญาซึ่งแยกขาดจากกันไม่ได้ แม้เราจะนิยมพูดว่า สัญญาคือการ “จำได้” เมื่อนึกได้ว่าคนที่เราพบคือใคร แต่ในความเป็นจริง สัญญาทำหน้าที่ทั้งเก็บข้อมูลและเรียกข้อมูลออกมาใช้

สัญญามีบทบาทสำคัญในการรับรู้อารมณ์ เพราะในการกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ นั้น สำหรับปุถุชนทั่วไปสัญญาจะปรุงแต่งสิ่งที่เรารับรู้ให้เป็นไปตามกิเลสหรือตามกรอบที่เราใช้ในการรับรู้ นั่นจนสิ่งที่เรารับรู้ไม่ได้เป็นอย่างที่มันเป็น เหมือนคนมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ภายนอกเป็นสีแดง เพราะมองผ่านแว่นสีแดงที่ตนเองใส่อยู่ว่า ทั้งที่ในความเป็นจริงสิ่งเหล่านั้นไม่มีสีแดง สัญญาจึง จำแนกได้เป็น ๒ ประเภทหรือ ๒ ระดับคือ

(๑) **สัญญาบริสุทธิ์** คือการกำหนดรู้อาการหรือลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ตามปกติ ธรรมดาของสิ่งนั้น หมายถึงการหมายรู้ตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรงไม่มีการเติมแต่งอะไรที่ไม่จริงลงไปด้วย เช่น หมายรู้สิ่งที่เห็นเป็นสีเขียว รูปร่างกลม รวมทั้งการหมายรู้บัญญัติต่าง ๆ มี “แมว” และ “โต” เป็นต้น สัญญาประเภทนี้เป็นสัญญาระดับแรกหรือเป็นสัญญาขั้นต้นที่เกิดขึ้นเป็นอันดับแรกเมื่อเกิดการรับอารมณ์

(๒) **สัญญาซ้อนเสริม** คือการหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่งหรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น การหมายรู้ว่าสวย ว่าน่าเกลียด ว่าไม่เที่ยง สัญญาประเภทนี้แบ่งย่อย ออกเป็น ๒ ประเภท

ก. **บัญญัติสัญญา** (กิเลสสัญญา) คือสัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล เป็น สัญญาที่ถูกตัณหา มานะ และทิฏฐิ แต่งเสริม ทำให้บิดเบือนออกไปจากความรู้ที่แท้จริง กลายเป็นสัญญาวิปลาสซึ่งทำให้เกิดจิตวิปลาสคือความคิดที่คลาดเคลื่อนและทิฏฐิวิปลาสคือ ความเห็นที่คลาดเคลื่อนตามมา

ข. **วิชาภาคิยสัญญา** (กุศลสัญญา) คือสัญญาที่เกิดจากความคิดดีงามหรือความเข้าใจที่ ถูกต้อง ช่วยส่งเสริมปัญญาและคุณธรรม เช่น การหมายรู้ความเป็นของไม่เที่ยง กล่าวอีกอย่างก็

คือ เป็นสัญญาไม่วิปลาส ซึ่งทำให้จิตไม่วิปลาส และทัญญูก็ไม่วิปลาส เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริง ไม่เห็นสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข เป็นต้น ตรงข้ามกับปัญจสัญญาที่กล่าวมาแล้ว

๔) **สังขาร** คือสภาพที่ปรุงแต่งจิตใจให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง หมายถึงพฤติกรรม และลักษณะหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต ซึ่งทำให้จิตนึกคิดและแสดงออกทางกายและทางวาจา ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ศรัทธา (ความเชื่อ) สติ (ความระลึกได้) หิริ (ความละอายต่อบาป) โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวบาป) โลภะ (ความอยาก) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) สังขารหรือที่อภิธรรมเรียกว่าเจตสิกมีอยู่ ๕๐ อย่าง เมื่อรวมกับเวทนาและสัญญาที่เป็นเจตสิก เช่นกันจึงได้เจตสิก ๕๒ อย่างซึ่งในความเป็นจริงเจตสิกเหล่านี้ยังแยกย่อยได้อีกมาก

คำว่า “สังขาร” มีหลายความหมาย เช่นหมายถึงสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยทุกอย่างซึ่ง เป็นความหมายเดียวกับ “สังขตธรรม” คือหมายถึง “สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง” และหมายถึงเจตนาตัวทำ กรรมในปัจจุกาล ๑๒ แต่ในเรื่องขันธ ๕ นี้หมายถึงสภาพหรือพฤติกรรมทางจิตต่าง ๆ ที่เหลือ จากเวทนา และสัญญา เวทนา สัญญา และสังขารจึงจัดเป็นพวกเดียวกัน เพราะเป็นพฤติกรรม และลักษณะหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตหรือวิญญาณ กล่าวอีกอย่างก็คือเวทนา สัญญา และสังขารเป็นตัวความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดในจิตทำให้จิตคิดและทำดีหรือชั่วหรือกลาง ๆ อยู่เป็นประจำ ความคิดและความรู้สึกเหล่านั้นเป็นแรงกระตุ้นที่จะทำให้เราต้องทำกรรมและเวียน วายตายเกิดอย่างไม่มียวันหยุดตราบจนกว่าเราจะสามารถดับสังขารส่วนที่เป็นกิเลสได้ แรงกระตุ้นที่ ทำให้เราต้องทำกรรมและเวียนวายตายเกิดก็จะหมดไป และเราก็จะพ้นจากกรรมและการเวียนวาย ตายเกิดได้ ซึ่งเราเรียกภาวะเช่นนี้ว่า “นิพพาน” นั่นเอง สังขารในขันธ ๕ จึงหมายถึง “สิ่งปรุง แต่ง” คือปรุงแต่งจิตหรือวิญญาณ

๕) **วิญญาณ** คือส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ และทางใจ เป็นความรู้ประเภทอื่นพื้นเป็นฐานและเป็นทางเดินของนามขันธอื่น ๆ เป็นทั้งความรู้ต้นและ ความรู้ตามคือเป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็นเป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดเวทนา สัญญา และสังขารเกี่ยวกับ สิ่งนั้น และรู้ตามกิจกรรมของนามขันธอื่น ๆ เช่น รู้สึกสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาณ) คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมนิยมเรียกว่า จิต และจัดไว้ ๘๕ หรือ ๑๒๑ ประเภท วิญญาณที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกส่วนใหญ่เป็นวิญญาณทางอายตนะ^{๑๑๔} ทั้ง ๖ คือ

- (๑) วิญญาณทางตา (จักขุวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา
- (๒) วิญญาณทางหู (โสตวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
- (๓) วิญญาณทางจมูก (ฆานวิญญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๔, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๗.

(๔) วิชาญาณทางถิ่น (ชีวหาวิชาญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางถิ่น

(๕) วิชาญาณทางกาย (กายวิชาญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย

(๖) วิชาญาณทางใจ (มโนวิชาญาณ) คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

วิชาญาณในพระไตรปิฎกจึงหมายถึงความรู้ทางประสาทสัมผัส (อายตนะ) ต่าง ๆ รวมทั้งทางใจ (มโนอายตนะ) ไม่มีลักษณะเป็นตัวตนที่จะมาเป็น “ผู้คิด” หรือ “ผู้รู้” อย่างในปรัชญาตะวันตกรวมถึงปรัชญาสำนักอื่น ๆ ในปรัชญาตะวันออก ส่วนคำว่า “ปฏิสนธิวิชาญาณ” ก็ไม่ได้หมายถึงตัวตนที่จะไปเกิดในภพใหม่ แต่หมายถึงวิชาญาณที่ทำหน้าที่เกิดในภพใหม่ที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “คันธัพพะ” นั่นเอง เหมือนกับกรณีที่พระมหาสัตว์เสด็จลงมาถือปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสิริมหามายาก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุด วิชาญาณในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่สามารถเป็นสิ่งอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้ เพราะตามหลักปฏิจาสุมุขบาทวิชาญาณต้องอาศัยรูปในการเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ ดังพุทธภาษิตในมหาตันหาสังขยสูตร^{๑๑๕} ที่ตรัสไว้ว่า “วิชาญาณอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น เรากล่าวไว้แล้วโดยปริยายเป็นอนกว่า ‘ปราศจากปัจจัย ก็ไม่มีความเกิดขึ้นแห่งวิชาญาณ’...ภิกษุทั้งหลาย วิชาญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยใด ๆ ก็นับว่า ‘วิชาญาณ’ ตามปัจจัยนั้น ๆ วิชาญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ก็นับว่า ‘จักขุวิชาญาณ’...” เนื่องจากวิชาญาณมีลักษณะและการทำงานที่หลากหลายจึงมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น จิต มนะหรือมโน และหทยะ (หทัย) แต่กล่าวอย่างคร่าว ๆ ชื่อเหล่านี้ก็คือไวพจน์ของกันและกัน นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะของการทำงานหรือทำหน้าที่ของวิชาญาณ วิชาญาณยังสามารถแยกประเภทเป็นมโนธาตุและวิชาญาณมโนธาตุได้อีกดังปรากฏในเรื่องธาตุ ๑๘ ตามแนวอภิธรรมมโนธาตุคือปัญจทวาราวชชนะ^{๑๑๖} อันเป็นจิตที่ทำหน้าที่รับหรือร่าพึงถึงอารมณ์ใหม่ที่มากระทบทางทวารทั้ง ๕ มีตาเป็นต้นเพื่อเป็นปัจจัยแก่วิชาญาณทางทวารนั้น ๆ (คือปัญจวิชาญาณจิต) และสัมปฏิจันนจิตอันเป็นจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อจากจักขุวิชาญาณจิตเป็นต้น (ปัญจวิชาญาณจิต) เพื่อส่งต่อให้สันติธรรมจิต ที่เกิดในการรับอารมณ์แต่ละครั้ง วิชาญาณที่รับอารมณ์อันผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ส่วนมโนวิชาญาณธาตุคือวิชาญาณหรือจิตอื่น ๆ ทั้งหมดที่เกิดในการทำหน้าที่รับอารมณ์

แนวคิดเรื่องขันธ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า ขันธ หมายถึง กองรวมแห่งรูปธรรมและนามธรรมที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม และขันธ ๕ ประกอบด้วย รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิชาญาณขันธ พุทธวิธีที่หลากหลายในการแสดงให้เห็นโทษแห่ง

^{๑๑๕} คุรยลละเอียคใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๕๕/๓๕๖-๓๕๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๕/๔๓๑.

^{๑๑๖} คุรยลละเอียคใน วัชระ งามจิตเรจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๓๕๐.

ขั้น ๕ ทุกองค์ธรรมแห่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถสงเคราะห์เข้ากับขั้น ๕ และนิพพานอันเป็นการบรรลุนิพพาน กล่าวคือภาวะที่พ้นจากการยึดมั่นในขั้น ๕ เพราะขั้น ๕ นี้ว่างจากสัตว์บุคคล คือการเข้าถึงหลักแห่งสุญญตาธรรม

๒.๔.๔ อายุตนะเป็นเหตุให้เกิดกระแสการทำงานของจิต

พระสูตรที่กล่าวถึงกระแสความลึกซึ้งของกระบวนการทำงานของจิต มีพระพุทธพจน์ตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระสูตรนิทานสูตร^{๑๑๓} ว่าด้วย ปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง สุดจะคาดคะแนได้ (หมายถึง มีกระแสความลึกซึ้ง) ก็เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่บรรลุนิพพานนี้ หมู่สัตว์จึงยุ่งเหมือนขอด้ายที่ยุ่ง เป็นปมมุงนังเหมือนกระจุกได้ ความยุ่งยากดังกล่าวนี้หมายถึง เรื่องที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทำงานของจิตใจหรือนามขั้นเป็นผลที่เกิดขึ้นจากรูปขั้น มีการทำงานแบ่งออกได้เป็น ๖ กระแสและจำแนกได้อายุตนะทั้ง ๖ ซึ่งได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กายและมโนวิญญาณธาตุ (ใจ) อายุตนะเหล่านี้ทำให้เกิดกระแสการทำงานของจิตขึ้น

อายุตนะทั้ง ๖^{๑๑๔} แบ่งออกเป็นสองพวกใหญ่ ๆ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นอายุตนะที่รับรู้ในสิ่งหรือวัตถุรูปที่มากกระทบนั้นรวมเรียกว่า ปัญจทวาร เพราะเปรียบเสมือนเป็นประตูหรือทวารเปิดออกรับโลกภายนอกที่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มากกระทบร่างกาย และประเภทที่ ๒ อายุตนะที่ ๖ คือ มโนวิญญาณธาตุ (ใจ) ที่คอยรับรู้อารมณ์ที่มากกระทบโดยผ่านอายุตนะภายนอกทั้งห้าที่กล่าวมา

ปัญจทวาร^{๑๑๕} เป็นอวัยวะรับรู้ความรู้สึกเมื่อมีสิ่งต่าง ๆ มากกระทบอวัยวะเหล่านี้ จึงเป็นสิ่งที่ประกอบด้วย ปสาทรูป (ปสาท แปลว่า แจ่มใส) คือมีลักษณะอ่อนไหวและใสที่จะสามารถรับรู้ลักษณะของวัตถุรูปแต่ละอย่างได้อย่างเต็มที่ อายุตนะแต่ละส่วนจะทำงานอย่างไม่ก้าวก่ายกัน เช่น ตา ทำหน้าที่รับรู้รูปธรรมที่มากกระทบรับรู้เสียงที่มากกระทบ ปสาทรูปมี ๕ ส่วน ได้แก่ จักษุปสาทรูป (ประสาทตา) โสตรปสาทรูป (ประสาทหู) ฉานปสาทรูป (ประสาทจมูก) ชิวหาปสาทรูป (ประสาทลิ้น) และกายปสาทรูป (ประสาทกาย) ปสาทรูปแต่ละส่วนลงความเป็นใหญ่ในหน้าที่การงานเฉพาะกิจของมัน ปสาทรูปจัดอยู่ในรูปวัตถุที่เป็นโอพาริกรูป หมายถึงเป็นสิ่งที่หยาบเป็นรูปร่างที่สังเกตเห็นได้ง่ายและชัดเจนอยู่ตลอดเวลา ปสาทรูปสามารถรับรู้สิ่งที่มากกระทบได้ตลอดเวลา สิ่งที่มากระทบเรียกว่า

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๐/๘๕-๘๖, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๐/๑๑๓-๑๑๔.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน วไลพร ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๔.

^{๑๑๕} ดูรายละเอียดใน วไลพร ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๔-๕๕.

วัตถุรูป วัตถุรูปที่ปสาทรูปรับรู้ได้จำแนกไปตามสายของอายตนะ ได้แก่จักขุวัตถุ (วัตถุที่รับรู้ได้ทางตา) โสตวัตถุ (วัตถุที่รับรู้ได้ทางหู) ฆานวัตถุ (วัตถุที่รับรู้ได้ทางจมูก) ชิวหาวัตถุ (วัตถุที่รับรู้ได้ทางลิ้น) กายวัตถุ (วัตถุที่รับรู้ได้ทางประสาทกาย) เมื่อวัตถุกระทบอายตนะก็จะเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ซึ่งเป็นเบื้องต้นของการรับรู้ของกระแสจิต

กระแสจิตที่เกิดขึ้นจากการทำงานของอายตนะทั้ง ๖^{๑๒๐} คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ มโนวิญญาณธาตุที่เป็นอารมณ์ความรู้สึกแรกเริ่มได้แก่ รูปารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดจากประสาทตาสัมผัสกับรูปวัตถุ) สัทธารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดจากประสาทหูสัมผัสกับโสตวัตถุ) คันธารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดจากประสาทจมูกสัมผัสกับฆานวัตถุ) รสธารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดขึ้นจากประสาทลิ้นสัมผัสกับชิวหาวัตถุ) โภกฐัพพารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดจากประสาทกายสัมผัสกับกายวัตถุ) และการรู้อารมณ์นี้จะไปสู่กระแสของจิตฝ่ายมโนวิญญาณธาตุที่ทำให้การรับรู้ต่าง ๆ เป็นการรู้ที่เก็บสะสมไว้ในใจที่เรียกว่าสัญญา คือความจำได้หมายรู้ การรับรู้ทางอายตนะแต่ละสายจึงก่อให้เกิดการทำงานของจิตขึ้น และเป็นศูนย์กลางของการรับรู้ทั้งหมดในทุกกระแสอายตนะที่มีอยู่ การรับรู้จะเกิดไม่ได้เลยถ้าจิตไม่ได้ทำงาน คือ มีอาการรับรู้อารมณ์นั้น ๆ ที่เรียกว่า ใจมีมนสิการ พุทธศาสนาจึงเน้นความสำคัญของใจเหนือกว่าอายตนะอื่นใดเพราะใจเป็นใหญ่ในกิจการทั้งปวง การรับรู้ทางปสาทรูปทั้งห้า นี้จึงสามารถเก็บไว้ในมโนวิญญาณธาตุ^{๑๒๑} (ธาตุรู้) มีทั้งอารมณ์ความรู้สึกที่เก็บสะสมไว้ตั้งแต่ในอดีต เป็นความจำ และยังสามารถเอาความจำได้หมายรู้ที่เคยประสบมาสร้างเป็นความคิดในอารมณ์ที่เกิดขึ้นได้นั้น การสร้างความคิดจากการรับรู้ที่เป็นมาก่อนนี้เรียกว่า สังขาร อารมณ์เกิดขึ้นอยู่เสมออันนั้น เป็นเพราะเมื่ออายตนะทุกส่วนได้สัมผัสกับสิ่งที่มากระทบอยู่บ่อย ๆ ก็เกิดการจำได้คุ้นเคย จึงทำให้อายตนะมีความไวและไหวตัวต่อสิ่งที่มากระทบได้ทันที สิ่งที่ยายตนะได้กระทบอยู่เสมอ ๆ ได้แก่ ภาวะภายนอกที่หุ้มห่อวัตถุอยู่ ได้แก่ วิสยรูป หมายถึงอารมณ์ที่เกิดจากการสัมผัสกับวัตถุซึ่งมีวิณะ (รูปร่าง สี สัน สันฐานของวัตถุ) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รสชะ (รสชาติ) ปฐวี (ความแข็ง) เตโช (ความร้อน) และวาโย (ความเย็น) เมื่อปสาทรูปกระทบกับวัตถุรูปประเภทต่าง ๆ จะเกิดการรับรู้ในวิสยรูปทั้ง ๗ นี้ขึ้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในมโนวิญญาณธาตุล้วน ๆ แต่การรับรู้ต้องผ่านอายตนะภายนอกทั้ง ๕ ก่อน เมื่อปสาทรูปกระทบกับวัตถุรูปจะเกิดการรับรู้ในวิสยรูปของวัตถุรูปนั้นเป็นคู่ ๆ ตามสายการรับรู้ของอายตนะ ได้แก่ จักขุปสาทกับวิณะ (สี) โสตปสาทกับสัทท (เสียง) ฆานปสาทกับคันธะ (กลิ่น)

^{๑๒๐} ดูรายละเอียดใน วไลพร ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, *จิตวิทยาพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๑๒๑} ดูรายละเอียดใน วไลพร ภาวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, *จิตวิทยาพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕.

ชีวหาปสาทกับรส (รสชาติ) กายปสาทรูป ปฐวี เตโช วาโย (ความแข็ง ความร้อน ความเย็น) กล่าวคือ เมื่อจักขุปสาทกระทบกับวัตถุรูป สิ่งที่รับรู้คือรูปร่าง สีสัมผัสของสิ่งเหล่านั้น เมื่อโสตปสาทกับโสตรูป สิ่งที่รับรู้คือรูปร่าง สีสัมผัสของสิ่งเหล่านั้น เมื่อโสตปสาทกระทบกับโสตรูป ก็จะรับรู้ลักษณะเสียงของสิ่งนั้น เมื่อฆานปสาทกระทบกับฆานวัตถุ ก็จะรับรู้ในส่วนที่เป็นกลิ่นของสิ่งนั้น เมื่อชีวหาปสาทรับรู้กระทบกับชีวหาวัตถุก็จะรับรู้ในรสชาติของสิ่งนั้น เมื่อกายปสาทกระทบกับกายวัตถุก็จะรับรู้ลักษณะพื้นผิวของสิ่งนั้น ได้แก่ ความแข็ง ความอ่อน ความร้อน ความเย็นของสิ่งนั้น สิ่งนี้เรียกว่าวิษยรูปนี้ บางทีเรียกว่า โจรรูป คืออารมณ์ที่ได้รับจากการกระทบกับวัตถุที่ผ่านเข้ามาให้รับรู้อยู่เสมอมิได้ขาด ทำให้กระแสจิตเปลี่ยนอารมณ์ไปตามที่มากกระทบได้ตลอดเวลา อารมณ์จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย จิตใจจึงมีกระแสการทำงาน ต่อเนื่องไม่ขาดสาย ด้วยการกระทบกันระหว่างอายตนะวัตถุรูป โจรรูป หรือวิษยรูปที่เป็นอารมณ์กระทบในมโนวิญญาณธาตุ ที่มีมนสิการกับอารมณ์ที่รับรู้ ทำให้เกิดปัญจวิญญาณ^{๑๒๒} ในเบื้องต้นได้แก่

จักขุปสาทรูป	สามารถรับ	รูปารมณ์	ทำให้เกิด	การเห็น
โสตปสาทรูป	"	สัททารมณ์	"	การได้ยิน
ฆานปสาทรูป	"	คันธารมณ์	"	การได้กลิ่น
ชีวหาปสาทรูป	"	รสารมณ์	"	การรู้รส
กายปสาทรูป	"	โผฏฐัพพารมณ์	"	การรู้สัมผัส

ส่วนที่เรียกว่ารูปารมณ์ สัททารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ รวมเรียกว่า ปัญจอารมณ์การรับรู้ ในปัญจอารมณ์ทางปสาทรูปทั้ง ๕ ทำให้เกิดปัญจวิญญาณ คือกระแสการรับรู้อารมณ์ทั้ง ๕ ที่เป็นอารมณ์ภายนอกเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การรับรู้นี้ต้องผ่านไปสู่ใจหรือต้องได้รับมนสิการของมโนวิญญาณธาตุด้วยจึงจะเป็นการเห็น การได้ยินเสียง การได้กลิ่น การได้รู้รส การได้รับรู้ ผิวสัมผัส ถ้ามโนวิญญาณธาตุไม่รวมด้วยแล้ว จะไม่เกิดการรับรู้ใดๆ ได้อย่างแจ่มใสชัดเจน ตัวอย่างเช่น ขณะที่ไม่มีสัททารมณ์ (เสียง) มากกระทบกับโสต ปสาทรูป (ประสาทหู) ถ้าใจหรือ มโนวิญญาณธาตุไม่ใส่ใจคือไม่ทำงานรับรู้อารมณ์ที่มากกระทบร่วมกับกระแสการทำงานของโสตปสาทรูปแล้ว เรียกว่าใจไม่มีมนสิการ ก็จะไม่สำเนียงในสัททารมณ์ที่ผ่านเข้านั้นไม่เกิดการได้ยิน หรือถ้าเกิดการรับรู้ก็จะเป็นการรับรู้ที่เลื่อนลอยไม่ชัดเจน ถ้าให้อธิบายว่าได้ยินเสียงอะไรก็อาจจะตอบไม่ได้แน่นอน การรับรู้ที่มโนวิญญาณธาตุไม่ใส่ใจในกิจหน้าที่ทำให้สิ่งที่เป็นสัญญา (ความจำได้หมายรู้) ในสิ่งที่ปัญจทวารรับรู้

^{๑๒๒} ดูรายละเอียดใน วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, *จิตวิทยาพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖-๕๗.

มานั้นไม่ว่างจืด การทำงานของอายตนะที่ ๖ คือ ใจจึงเป็นส่วนสำคัญและจำเป็นที่สุด ถ้าไม่มีใจ หรือมโนวิญญาณธาตุแล้วการรับรู้ทางอายตนะภายนอกที่เรียกว่า ปัญจารมณ์ก็ด้อยคุณภาพหรือหมดความสำคัญลงไปด้วย กล่าวคือถ้าปราศจากใจหรือมโนวิญญาณธาตุแล้วก็ไม่มีการรับรู้หรือกระแสดวงจิตหรือจิตวิญญาณ การรับรู้ที่อาศัยจักขุปสาทรูป เรียกว่า จักขุวิญญาณ การรับรู้ที่ต้องอาศัยปสาทรูป เรียกว่า โสทวิญญาณ การรับรู้ที่ต้องอาศัยมานปสาทรูป เรียกว่า มานวิญญาณ การรับรู้ที่ต้องอาศัยชีวหาปสาทรูป เรียกว่า ชิวหาวิญญาณ การรับรู้ที่ต้องอาศัยกายปสาทรูป เรียกว่า กายวิญญาณ เมื่อการรับรู้นี้ ได้รับการปรุงแต่งเป็นความนึกคิดเกี่ยวกับความรู้สึก และอารมณ์ที่เกิดขึ้นในมโนวิญญาณธาตุแล้ว ก็จะเกิดธรรมารมณ์ขึ้น ธรรมารมณ์เป็นการงานรับรู้ของจิตล้วน ๆ แต่ธรรมารมณ์ก็ได้รับกระแสการทำงานของปัญจทวารด้วยในเบื้องต้นแรก อย่างไรก็ตามกระแสจิตหรือ วิญญาณในระดับสูงสุดเช่นโลกุตตรจิตนั้น พุทธศาสนาเชื่อว่า เป็นจิตหรือกระแสวิญญาณที่ทำงานได้โดยไม่ต้องอาศัยบทบาทของปัญจวิญญาณ จิตที่ทำงานได้โดยไม่ต้องอาศัยบทบาทของปัญจทวาร จะสามารถก้าวพ้นความทุกข์เวทนาต่าง ๆ ได้อย่างสิ้นเชิง และทำให้เกิดความสุขสงบทางจิตได้มากยิ่งขึ้นถ้าพยายามลดบทบาท และอิทธิพลของการรับรู้ทางปัญจทวารให้น้อยลงให้มากที่สุด ด้วยการพิจารณาเห็นโทษของอายตนะที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ทำให้ตัดขาดดับลงได้ จนกระทั่งไม่มีความสำคัญต่อการรับรู้กระแสดวงจิต

๒.๕ แนวคิดและทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

ธรรมชาติของมนุษย์จะมีการปฏิสัมพันธ์ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มนุษย์สามารถที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองและหมู่คณะให้มีการปฏิสัมพันธ์กันตามธรรมชาติตลอดเวลา การที่มนุษย์จะมีการปฏิสัมพันธ์กันน่าจะมีสาเหตุมาจากความชอบพอกัน มีผลประโยชน์ร่วมกันหรือการขัดแย้งกันเป็นมูลเหตุเป็นหลัก เมื่อเป็นเช่นนั้นการปฏิสัมพันธ์จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับมนุษย์

๒.๕.๑ ความหมายของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

คำว่า การปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ข้อผูกพันหรือข้อผูกมัดที่มีต่อกันในสังคมที่เหมือนกันและแตกต่างกัน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าวว่าไว้ว่าปฏิสัมพันธ์ แปลว่า ความผูกพันกัน โดยเฉพาะหรือสายปฏิสัมพันธ์ กันโดยเฉพาะ^{๑๒๓}

^{๑๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๔๒. (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๖๔๖.

อโนลด์ คับลิว กรีน (Anold W.Green) ได้ให้ความหมายไว้ใน Sociology ว่า ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้องต่อกันซึ่งแต่ละบุคคลหรือมีต่อผู้อื่น เพื่อพยายามแก้ปัญหา และร่วมมือกันต่อสู้ให้บรรลุเป้าหมาย^{๑๒๔}

ฌรงค์ เส็งประชา ได้ให้ความหมายไว้ว่าสายสัมพันธ์ หมายถึง สภาวะที่มนุษย์ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปได้มีการกระทำต่อกันเพื่อก่อให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมาย

ดังนั้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอาจจะแสดงออกมาในรูปแบบพฤติกรรมซึ่งปฏิบัติ ตามกฎเกณฑ์ กติกา ข้อบังคับ กฎหมาย สถานภาพ บทบาท และบรรทัดฐานอื่น ๆ ทางศีลธรรม ส่วนในด้านพระพุทธศาสนา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแบ่งการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไว้ ๓ ประการ คือ

๑) ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางกายทวาร เราเรียกว่า กายจริต หรือการประพฤติทาง กายหรือสรีระ มีการยืนเดิน และวิ่ง เป็นต้น

๒) ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางวาจาทวาร ที่เราเรียกว่า วาจริต หมายถึงสาย ปฏิสัมพันธ์ทางวาจา มีการเชื่อเชิญ การพูด การปราศรัย เป็นต้น

๓) ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางมโนทวาร ที่เราเรียกว่า มโนจริต หมายถึงสาย ปฏิสัมพันธ์ทางใจ มีการยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น^{๑๒๕}

๒.๕.๒ ความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม^{๑๒๖}

โลกมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมจะเป็น สัตว์ลักษณะที่สำคัญอย่างมากโดยเฉพาะสื่อสารมวลชนหรือยุคข่าวสารโทรคมนาคม เช่น โทรศัพท์ เป็นต้น มนุษย์สามารถที่จะสื่อสารหรือส่งข่าวสารให้เป็นการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแก่ญาติสนิท มิตรสหายได้ มิใช่มีการปฏิสัมพันธ์เฉพาะภายในชุมชน กลุ่มสังคม ประเทศหรือต่างประเทศ เท่านั้นหามิได้ มนุษย์เราสามารถสร้างการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมได้ทั่วทั้งโลกด้วย ฉะนั้น การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นสัญลักษณ์หรือเป็นความสำคัญสำหรับชุมชน กลุ่มชน กลุ่มสังคม กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มอิทธิพล กลุ่มพรรคการเมืองทั้งในทวีปและนอกทวีป เป็นต้น

^{๑๒๔} สุพิศวง ธรรมพันทา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : ภูมิไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

^{๑๒๕} ฌรงค์ เส็งประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์ , ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๓.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมนั้น มีลักษณะการปฏิสัมพันธ์ที่สำคัญ ดังนี้

- ๑) การติดต่อกัน กล่าวคือ อาจมาพบปะกันโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ เช่น การติดต่อสื่อสารกันทางสื่ออื่น ๆ ก็ได้
- ๒) มีจุดมุ่งหมายในการติดต่อกัน เช่น การติดต่อกลุ่มการเมืองหรือกลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้น
- ๓) ลักษณะของการปฏิสัมพันธ์กัน ส่วนมากมักมีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะการต่อเนื่องกันเป็นระยะเวลายาวนาน
- ๔) การปฏิสัมพันธ์กันนั้น จะต้องอาศัยกฎเกณฑ์ กติกา ข้อบังคับ หรือบรรทัดฐานอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องหรือจัดระเบียบในการปฏิสัมพันธ์กัน

๒.๕.๓ ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

ทฤษฎีคือการอธิบายให้ทราบถึงลักษณะองค์ประกอบ และการปฏิสัมพันธ์ องค์ประกอบต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง ทฤษฎีคือข้อความเกี่ยวกับการทำงานของสิ่งต่าง ๆ หรือทฤษฎีคือข้อความที่บอกความปฏิสัมพันธ์ระหว่างข้อเท็จจริงต่าง ๆ โดยมีการจัดระเบียบ ให้มีความหมายขึ้นมา คำอธิบายในทฤษฎีสะท้อนให้เห็นแนวคิดหรือความคิดหลักของทฤษฎีแต่ละทฤษฎีอาจแตกต่างกันไป^{๑๒๗} ได้มีนักวิชาการให้คำนิยามการสื่อสารหรือการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไว้ดังนี้

ไมเคิล คูนลิก (Michael Kunczik) ให้คำนิยามไว้ว่า การสื่อสาร เป็นการกระทำของผู้ส่งสารที่มีเป้าหมายเพื่อการส่งข่าวสารไปยังบุคคลหนึ่งหรือมากกว่า โดยวิธีการใช้สัญลักษณ์แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสาร เป็นแนวเป็นแนวคิดพื้นฐาน ซึ่งพยายามจะใช้อธิบายกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคลซึ่งมองว่า การสื่อสารมีลักษณะเฉพาะ เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลที่เข้าถึงบุคคลอื่น ผู้รับสารต้องมีความตั้งใจที่จะเลือกรับสารเฉพาะเรื่อง มีความแตกต่างกันในการสื่อสารแต่ละแบบ

^{๑๒๗} ธนวดี บุญลือ, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาประวัติศาสตร์ เอกสารการสอนชุดวิชาการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕), หน้า ๗๘-๘๕.

๒.๕.๔ รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอาจมีหลายรูปแบบก็จริง แต่ก็พอประมวลได้ดังนี้คือ

๒.๕.๔.๑ รูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตามแนวคิดของขงจื้อ

แนวคิดอันเป็นพื้นฐานของขงจื้อ เขาเริ่มการปฏิเสชการกำหนดอำนาจเด็ดขาดแห่งสวรรค์ในการควบคุมชะตากรรมของมนุษย์ โดยให้ความสำคัญต่อการฝึกฝน ปฏิบัติตนของมนุษย์เป็นหลัก เมื่อมนุษย์ฝึกฝนดีแล้วควรมีลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตนต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้นเขาจึงจัดรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมไว้ดังนี้คือ

รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมขั้นพื้นฐาน ตามแนวขงจื้อ^{๑๒๘} ที่ได้ทำการศึกษาในสังคมหรือสังคมสมบูรณาญาสิทธิราชจีน ขงจื้อมีทัศนะว่าชาวจีนยังมีระบบความปฏิสัมพันธ์กันที่ยังหละหลวมอยู่ โดยเฉพาะความปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ปกครอง-ผู้ถูกปกครอง บิดามารดา-บุตรธิดา สามี-ภรรยา พี่-น้อง เพื่อน-เพื่อนฝูงเป็นต้น ดังนั้นขงจื้อจึงจัดรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานของสังคมชาวจีนไว้ ๕ รูปแบบ ดังนี้

- (๑) การปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง
- (๒) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา
- (๓) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา
- (๔) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างพี่กับน้อง
- (๕) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน

๑) รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมขั้นพื้นฐานตามแนวขงจื้อ ขงจื้อมีแนวคิดต่อไปว่า สังคมขั้นพื้นฐานยังไม่มี การปฏิสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานดี คือครอบครัวดีเท่าที่ควร ถ้าการปฏิสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานดี สิ่งที่จะติดตามมาก็คือการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมชาวจีนจะดีขึ้นด้วย ขงจื้อจัดรูปแบบสายปฏิสัมพันธ์ตามแนวปรัชญาจริยธรรม ๔ ประการคือ

- (๑) บิดามารดาพึงมีเมตตาต่อบุตรธิดา และบุตรธิดาพึงกตัญญูต่อบิดามารดา
- (๒) สามีภรรยาพึงมีความรักและความซื่อสัตย์ต่อกัน
- (๓) ญาติ พี่น้องพึงมีความสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน
- (๔) มิตรสหายพึงมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

^{๑๒๘} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มนุษย์กับสังคม พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๑.

๒) รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพฤติกรรมทางสังคมขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนตามแนวขงจื้อ ขงจื้อมีแนวคิดขั้นพื้นฐานว่า ปัจเจกชนของชาวจีนยังมีพฤติกรรมยังไม่มีระบบหรือระเบียบเรียบร้อยเท่าที่ควรหรือพอจะเป็นบรรทัดฐานให้อุทิศตนเป็นตัวอย่าง ดังนั้นขงจื้อจึงมีแนวคิดแก้ไขหรือปรับปรุงพฤติกรรมของปัจเจกชนโดยจัดรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับพฤติกรรมตามแนวปรัชญาจริยธรรม ๕ ประการ คือ

- (๑) ความสุภาพ
- (๒) ความโอบอ้อมอารี
- (๓) ความจริงใจ
- (๔) ความตั้งใจจริง
- (๕) ความเมตตากรุณา

๒.๕.๔.๒ รูปแบบปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตามแนวพระพุทธศาสนา

ความรู้พื้นฐานการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมตามแนวพุทธรัฐ ระบบการปฏิสัมพันธ์ของประชาชน พระองค์ทรงวางระบบการปฏิสัมพันธ์เปรียบเทียบกับทิศทั้ง ๖ ทิศทั้ง ๖ นี้ พระองค์ทรงวางระเบียบสังคม หรือการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมาแล้ว ๒๕๕๔ ปี การปฏิสัมพันธ์สายนี้ยังทันสมัย พระองค์วางรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมไว้ดังนี้^{๑๒๕}

๑) ปุรัตติมทิศ หมายถึง ทิศเบื้องหน้าเปรียบเหมือนบิดามารดา บิดามารดามีหน้าที่อุปการะเลี้ยงดูบุตรธิดา การเลี้ยงดูบุตรธิดาอย่างดี บุตรธิดาพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา ๕ ประการ คือ

- (๑) ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงตอบแทน
- (๒) ทำกิจแทนท่าน
- (๓) ดำรงวงศ์สกุล
- (๔) ประพฤติตนเป็นคนรับทรัพย์มรดก
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไป ทำบุญอุทิศให้ท่าน

เมื่อบิดามารดาได้รับการปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์อย่างนี้ ย่อมอนุเคราะห์แก่บุตรธิดา ตามหน้าที่ ๕ ประการ คือ

^{๑๒๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗-๒๗๒/๑๖๔-๑๖๖ , ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

- (๑) ห้ามมิให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หากภรรยาที่สมควรให้
- (๕) มอบทรัพย์สมบัติในสมัยที่เหมาะสม

๒) ทักขณทิส หมายถึงทิสเบื้องขวา ได้แก่ ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการให้แก่ศิษย์ ดังนั้น ศิษย์พึงปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์ตามหน้าที่ต่อครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยการลุกขึ้นยืนรับท่าน
- (๒) ด้วยการเข้าไปคอยรับใช้ท่าน
- (๓) ด้วยการเชื่อฟังท่าน
- (๔) ด้วยการอุปัฏฐากท่าน
- (๕) ด้วยการเรียนวิชาโดยเคารพ

เมื่อครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ได้รับการปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์เช่นนี้ ครู อุปัชฌาย์ และอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์แก่ศิษย์ด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) แนะนำดี
- (๒) ให้เรียนดี
- (๓) บอกลีลาวิทยาให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
- (๔) ขกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง
- (๕) ทำการป้องกันภัยในทิศทั้งหลาย

๓) ปัจฉิมทิส หมายถึงทิสเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยา สามีพึงบำรุงภรรยาด้วยภารกิจตามแนวสายใย ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยการยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
- (๒) ด้วยการไม่ดูหมิ่น
- (๓) ด้วยการไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) ด้วยการมอบความเป็นใหญ่
- (๕) ด้วยให้เครื่องแต่งกาย

เมื่อภรรยาได้รับการปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์เช่นนั้นแล้ว ย่อมอนุเคราะห์แก่สามีด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดการงานดี
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงสามัคคี
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจสามัคคี
- (๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่สามัคคีหามาไว้ได้
- (๕) ขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

(๔) อุตตรทิศ หมายถึงทิศเบื้องซ้าย หรือสายสัมพันธ์ด้านซ้าย ได้แก่ มิตร กุลบุตร กุลธิดาพึงสร้างการปฏิสัมพันธ์แก่ มิตรสหายด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) แบ่งปันสิ่งของให้มิตรสหาย
- (๒) เจรจาด้วยถ้อยคำอันไพเราะ
- (๓) ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์
- (๔) วางตนเป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย
- (๕) พุดแต่ความจริง

มิตรสหายเมื่อรับการปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์เช่นนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์แก่กุลบุตร กุลธิดาด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) รักษามิตรสหายผู้ประมาทแล้ว
- (๒) รักษาทรัพย์สมบัติของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๓) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งได้
- (๔) ไม่ละทิ้งเมื่อยามวิบัติ
- (๕) นับถือตลอดอายุชาติพี่น้อง

(๕) เภฏฐิมทิศ หมายถึงทิศเบื้องต่ำหรือการปฏิสัมพันธ์ด้านล่าง ได้แก่บ่าว ไพร่ นาย พึงสร้างปฏิสัมพันธ์แก่บ่าว ไพร่ด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยการจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
- (๒) ด้วยการให้อาหารและรางวัล
- (๓) พยายามในเวลาที่เหมาะสม
- (๔) ให้รับประทานสิ่งของที่มิรสดี
- (๕) ให้มีเวลาพักตามกาลสมัย

เมื่อบ่าว ไพร่ ได้รับการปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์เช่นนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์แก่เจ้านายด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) ลุกขึ้นทำงานก่อนนาย
- (๒) เลิกงานหลังนาย

- (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- (๔) ทำงานให้ดีขึ้น
- (๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น ๆ

๖) อุปริมาทิส หมายถึงทิสเบื้องบน หรือการปฏิสัมพันธ์ด้านบนหรือเบื้องบน ได้แก่ สมณะชีพรามณ์เป็นที่สักการบูชาของคฤหัสถ์ เป็นผู้สูงกว่าคฤหัสถ์ คฤหัสถ์พึงบำรุงสมณะชีพรามณ์ด้วยภารกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยกายกรรม คือจะทำอะไร ประกอบด้วยเมตตา
- (๒) ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไร ประกอบด้วยเมตตา
- (๓) ด้วยมโนกรรม คือคิดสิ่งใด ประกอบด้วยเมตตา
- (๔) เปิดประตูบ้านต้อนรับตลอดเวลา
- (๕) ด้วยการให้อามิสทาน

เมื่อคฤหัสถ์ได้รับการปฏิบัติด้วยการปฏิสัมพันธ์จากสมณะชีพรามณ์อย่างนั้นแล้ว สมณะชีพรามณ์ ย่อมอนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์ด้วยกิจ ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจงาม
- (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง
- (๖) บอกทางสวรรค์ให้

๒.๕.๕ ระดับการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมี ๒ แบบ คือ การปฏิสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ (primary relationship) และความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ (secondary relationship) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบปฐมภูมิ เป็นการปฏิสัมพันธ์ ในกลุ่มขนาดเล็กลักษณะของการปฏิสัมพันธ์ เป็นแบบใกล้ชิดคุ้นเคย และส่วนตัว (personal relationship) จนกระทั่งสมาชิกรู้สึกถึงความ เป็นพวกเดียวกัน หรือ ความเป็นพวกเรา (we-feeling) สมาชิกเกิดอารมณ์ร่วม เช่นความรัก ความพอใจ ความเห็นอกเห็นใจ ความรู้สึกอ่อนไหว คล้อยตามกัน ซึ่งเกิดจากการพบหน้าตากันบ่อยครั้ง และคุ้นเคยกันดี (feministic relationship) จนเห็นถึงความเป็นส่วนตัวของตัวเองและกัน ความสัมพันธ์แบบนี้จะพบได้จากกลุ่มครอบครัว กลุ่มเพื่อน เป็นต้น

๑) ลักษณะของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบปฐมภูมิ ประกอบด้วย

(๑) กลุ่มขนาดเล็ก

(๒) การปฏิสัมพันธ์แบบคุ้นเคยใกล้ชิด (face to face) ผู้คนติดต่อกันมากจนได้เห็นความเป็นส่วนตัวของกันและกัน ผู้คนในกลุ่มมีความผูกพันลึกซึ้งต่อกัน บุคคลสามารถแสดงอารมณ์ได้ทุกชนิดโดยไม่ต้องแสวงหา เพราะบรรยากาศที่เป็นธรรมชาติและมีอิสระของบุคคล

(๓) การปฏิสัมพันธ์บ่อยครั้งและสม่ำเสมอ จนเกิดการรู้จักและคุ้นเคยกันทุกแง่มุม (whole person) และมองเห็นกันเป็นจุดหมาย (ends) ของกัน

(๔) ความสนใจและมีเป้าหมายร่วม (collective goals) สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันตามกฎของกลุ่มมากกว่าตามกฎของตน กลุ่มจะมีพื้นฐานความจริงใจและความเห็นอกเห็นใจในความร่วมมือกิจกรรมเสมอ

หน้าที่และความสำคัญของกลุ่มปฐมภูมิ กลุ่มปฐมภูมิมิหน้าที่สำคัญที่สุดในการอบรมขัดเกลาบุคคลให้เรียนรู้ระเบียบทางสังคม (socialization) มีอิทธิพลอย่างสำคัญในการพัฒนาและควบคุมพฤติกรรมของบุคคล คูลิ^{๑๑๑} ให้ข้อสังเกตว่า กลุ่มปฐมภูมิเป็นสังคมที่เป็นธรรมชาติและสังคมในอุดมคติของมนุษย์ในช่วงต้น สัมพันธภาพอันใกล้ชิดของกลุ่มปฐมภูมิช่วยบุคคลให้ดำรงชีวิตอย่างธรรมดา และคล้อยตามจุดประสงค์ของกลุ่ม

ผลดีของการปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มปฐมภูมิ

- (๑) เป็นแหล่งเพาะลักษณะของมนุษย์
- (๒) เป็นกลุ่มที่ช่วยเป็นกำลังในการทำงาน
- (๓) ช่วยในการควบคุมทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ
- (๔) ช่วยสร้างความสนิทสนมคุ้นเคย

ผลเสียของการปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มปฐมภูมิ

(๑) ความผูกพันกันแน่นแฟ้น อาจทำให้เสียความยุติธรรม เสียระเบียบในการทำงานในรูปแบบขององค์การขาดประสิทธิภาพ เพราะความเห็นแก่หน้าตาพวกพ้อง เป็นต้น

(๒) ความใกล้ชิดเกินไปทำให้มองเห็นจุดอ่อน ข้อบกพร่องของแต่ละคนไม่เคารพเชื่อฟังกัน จะเป็นผลเสียต่อหน่วยงานและองค์การต่าง ๆ

^{๑๑๑} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มนุษย์กับสังคม พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๗.

(๑) ถ้ากลุ่มปฏิสัมพันธ์เป็นกลุ่มคนมีเอกภาพมากเกินไป อาจทำให้เสียระเบียบสังคม ได้กล่าวคือ ปกครองไม่ได้เลย เพราะมีวแต่เกรงใจกัน ดังนั้นงานก็ไม่เดินเท่าที่ควร

๒) การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบทุติยภูมิ เป็นความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ (impersonal relationship) ลักษณะความสัมพันธ์เป็นทางการห่างเหิน เพราะเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์เฉพาะตามบทบาทเพื่อผลประโยชน์ที่กำหนดไว้ การปะทะสังสรรค์จึงเป็นเพียงบางส่วนเลี้ยวของบุคคลนั้น (segmental role) ความผูกพันอย่างลึกซึ้งไม่ปรากฏในกลุ่มเช่นนี้ เช่น องค์กรอาชีพ ชมรม สโมสร ฯลฯ ในสังคมใหญ่ เช่น สังคมเมือง

ลักษณะของการปฏิสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ ประกอบด้วย

(๑) กลุ่มขนาดใหญ่ (big group)

(๒) วัตถุประสงค์ของกลุ่ม กำหนดไว้ชัดเจนและจำกัด (formal aims) เพื่อสนองความต้องการเฉพาะอย่างของกลุ่ม บุคคลในกลุ่มสัมพันธ์กันเฉพาะในวัตถุประสงค์นั้น เช่น พนักงานธนาคารจะเกี่ยวข้องกับลูกค้าเฉพาะธุรกิจการเงินเท่านั้น

(๓) การปฏิสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ สมาชิกมีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ ฉะนั้น วัตถุประสงค์ของกลุ่มมีความสัมพันธ์เหนือกว่าวัตถุประสงค์ส่วนบุคคล ลักษณะความสัมพันธ์ กล่าวได้ว่ามีขอบเขตจำกัดเฉพาะตามกติกาของกลุ่มไม่มีความรู้สึกส่วนตัวเข้ามาเกี่ยวข้องกับคุณภาพของความสัมพันธ์พิจารณาจากการสนองตอบเป้าหมาย

(๔) การสื่อสารกันของสมาชิกมีขอบเขตจำกัดภายใต้จุดมุ่งหมายเฉพาะกลุ่ม การสื่อสารไม่เปิดโอกาสแสดงเสรีด้านทัศนคติและค่านิยมส่วนบุคคล แต่แสดงเฉพาะจุดประสงค์ของกลุ่มเท่านั้น

หน้าที่และความสำคัญของกลุ่มทุติยภูมิ เป็นผลมาจากรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีแบบแผนและเป็นทางการ ดังนั้น ผลสำเร็จตามเป้าหมายจึงเกิดได้ง่ายและใช้เวลาสั้นเพราะสามารถเปลี่ยนแปลงเป้าหมายของกลุ่มได้อย่างรวดเร็วภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่นอน เช่น หน่วยธุรกิจ ในสังคมเมืองสามารถบริหารองค์กรให้เติบโตได้อย่างรวดเร็ว เพราะมีเป้าหมายและระบบงานชัดเจน เช่น กลุ่มธุรกิจการเงินและการธนาคาร ธุรกิจโรงงานและธุรกิจสื่อสาร โทรคมนาคม ฯลฯ

อนึ่ง การปฏิสัมพันธ์แบบทุติยภูมินั้นจะยึดถือผลประโยชน์ส่วนรวมม กฏระเบียบ กติกา เป็นหลัก เพราะกลุ่มนี้มีผู้คนจำนวนมาก มีความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิก เป็นไปตาม

แบบแผน กฎระเบียบ กติกาตามระเบียบวินัยของกลุ่ม แต่ขาดความเป็นกันเอง ลักษณะของกลุ่ม
 ทุติยภูมิพอสรุปได้ดังนี้ คือ^{๑๑๑}

- (๑) เป็นกลุ่มที่ผู้คนรวมตัวกันโดยมีการจัดระเบียบแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ
- (๒) เป็นกลุ่มขนาดใหญ่ เมื่อเทียบกับกลุ่มปฐมภูมิ
- (๓) เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันอย่างมีเป้าหมาย
- (๔) ติดต่อกันอาศัยหน้าที่มากกว่าเป็นการส่วนตัว
- (๕) ติดต่อกันมักจะมีระยะสั้น
- (๖) ขาดความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
- (๗) ติดต่อสัมพันธ์กันเพื่อมุ่งหวังผลประโยชน์
- (๘) ผู้คนในกลุ่มทำงานตามหน้าที่และมุ่งหวังผลประโยชน์ของตนเอง

ฉะนั้นกลุ่มทุติยภูมิ (Secondary Group) เป็นกลุ่มขนาดใหญ่ของสังคมและมีพลัง
 อำนาจมาก เมื่อเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ ก็ย่อมจะมีทั้งผลดีและเสียที่ติดตามมาด้วย โดยพอสรุปได้ดังนี้
 ผลดีของการปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มทุติยภูมิ

- (๑) ช่วยให้งานมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น
- (๒) การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปอย่างเป็นระบบและเป็นทางการ
- (๓) มีการแบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ
- (๔) ช่วยให้สังคมมีระเบียบ

ผลเสียของการปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มทุติยภูมิ

- (๑) ผู้คนในกลุ่มขาดความอบอุ่น ไม่เป็นกันเอง
- (๒) ก่อให้เกิดการแข่งขัน ขาดความเห็นใจกัน
- (๓) การช่วยเหลือเอื้อเฟื้อกันมีจำกัด

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์ กล่าวไว้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของนาคารชุน
 มีคำสอนในแนวปรัชญาเป็นอันเดียวกัน ต่างกันเฉพาะในการใช้คำที่อธิบายถึงภาวะที่ว่างเปล่าจาก
 อัตตาในที่นี้คำว่า ศูนย์ตา และอนัตตา มีความหมายเท่ากัน พุทธปรัชญาเถรวาทคือแนวความคิด

^{๑๑๑} ณรงค์ เสงี่ยมประชา, มนุษย์กับสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์,
 ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๔.

ของพุทธศาสนาดั้งเดิม ปรัชญาของนาคารชุน คือ การอธิบายคำสอนต่าง ๆ และปรากฏการณ์ในจักรวาล โดยกลับไปสู่พุทธมติดั้งเดิม ปรัชญาสองสำนักนี้จึงไม่ต่างกัน ดังมี นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาหลายท่าน เช่น ศาสตราจารย์เอ็ดเวิร์ด คอนซ์ แสดงความเห็นไว้ว่า ถ้าหากเราไม่ต้องการจะเข้าใจปรัชญาของนาคารชุนจนผิดพลาดเลยเถิดไป เราควรตีความและเข้าใจคำว่า สุนยตา มีความหมายเท่ากับ อนัตตา ในพุทธปรัชญาเถรวาท^{๑๑๒}

พระมหาคาวิ สร้อยสาคร^{๑๑๓} กล่าวว่า สภาวะแห่งความหลุดพ้นในสูตรของเว่ยหล่าง เป็น “ความว่าง” ซึ่งรวมสรรพสิ่งไว้ทั้งหมด สรรพสิ่งเป็นความว่าง เข้าถึงความว่างในตัวเองอยู่แล้ว สามารถใช้ชีวิตของตนอย่างพอเหมาะพอดี ให้สมดุลกลมกลืน สอดคล้องกับธรรมชาติและสรรพสิ่ง จนพ้นจากความยึดติด ขัดแย้งทั้งภายในและภายนอกได้ บุคคลผู้มึนลักษณะดังกล่าวได้ชื่อว่าผู้เข้าถึงสภาวะความรู้แจ้งบรรลุถึงความหลุดพ้น ส่วนในพระสูตรตันตปิฎก สภาวะแห่งความหลุดพ้นเป็น “ความว่าง ” (อนัตตา/สุญญตา) และมีหลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงตามแนวทางแห่งความพอเหมาะพอดี (มัชฌิมาปฏิปทา) เช่นเดียวกัน แต่มุ่งเน้นไปที่การละ และกำจัดกิเลสเป็นสำคัญ การปฏิบัติ จึงมีประเภท และขั้นตอนเป็นมาตรฐานชัดเจน โดยประเมินจากการละกิเลสที่ผู้กำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปได้ จึงจะได้ชื่อว่าบรรลุถึงความหลุดพ้นดังกล่าว

พระมหานิยม สีลสวัโร^{๑๑๔} กล่าวว่า คำสอนเรื่องอนัตตาเป็นหลักความจริงพื้นฐานของพุทธธรรมเรียกได้ว่าเป็นหลักสัจธรรม ในพุทธปรัชญา ความเป็นอนัตตาอธิบายได้ด้วยหลักไตรลักษณ์ และหลักปัจจุสมุปบาท เราจะรู้ว่า โลกและชีวิตเป็นอย่างไรก็ด้วยกฎแห่งปัจจุสมุปบาท เพราะฉะนั้นจึงถือได้ว่า หลักอนัตตาในไตรลักษณ์ และ หลักปัจจุสมุปบาท ต่างก็มีฐานะเป็นกฎธรรมชาติ ที่กล่าวถึงความจริงอันเดียวกัน จะต่างก็แต่แง่มุมที่กล่าวถึงเท่านั้น

^{๑๑๒} พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเรื่องอนัตตาและสุญญตาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับในปรัชญาของนาคารชุน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย-จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๘.

^{๑๑๓} พระมหาคาวิ สร้อยสาคร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความหลุดพ้นในสูตรของเว่ยหล่างตามแนวพระสูตรตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย-มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๔.

^{๑๑๔} พระมหานิยม สีลสวัโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

สุมาลี ฉิมตระกูล^{๑๓๕} ได้สรุปไว้ว่า นิกายใหญ่ที่สำคัญ ๒ นิกาย ของพุทธศาสนา คือ นิกายหินยาน (เถรวาท) ซึ่งเป็นนิกายดั้งเดิม และมหายานอภยวาท ซึ่งเป็นนิกายที่เกิดขึ้นภายหลัง นาคารชุนเป็นผู้ให้กำเนิดลัทธิศูนยวาท หรือมาธนยมิก ซึ่งเป็นนิกายย่อยที่สำคัญของมหายาน นาคารชุนเสนอความคิดที่แปลกใหม่ขึ้นในพุทธศาสนา คือ เรื่องศูนยตา ศูนยตามิ ได้หมายถึง ความว่างเปล่าแบบไม่มีอะไรเลย แต่หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ไม่มีสาระที่เป็นของตัวเองในการมีอยู่ ต้องอาศัยสิ่งอื่นเป็นเหตุ และปัจจัยในการมีอยู่ ฉะนั้นนาคารชุนจึงสรุปว่า ทุกอย่างเป็นสูญโดยใช้ วิธีวิภาษวิธี คือการวิจารณ์ด้วยเหตุผลโดยใช้หลักการของทฤษฎีนั้น ๆ แสดงให้เห็นถึงความ ขัดแย้งที่มีอยู่ในตัวเอง โดยการชักค้ำนฝ่ายตรงข้ามให้จนด้วยเหตุผล ทุกทฤษฎีจะถูกหมุนกลับให้ ขัดแย้งในตัวเอง

ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา^{๑๓๖} กล่าวว่า พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาที่สอนเกี่ยวกับ เรื่องของการแปรสภาพ ซึ่งอยู่ในรูปของกระบวนการ ในขั้นปฐมัตถ์ พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า สิ่ง ทั้งปวงในโลกแห่งสังขตธรรม หรือโลกปรากฏการณ์นี้มีแต่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลา คำสอนจากพระไตรปิฎก พระองค์ทรงสอนว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คำสอนเรื่อง อนัตตามิประโยชน์ในแง่ที่ทำให้ผู้ที่มีความเข้าใจเรื่องอนัตตาเป็นอย่างดีเป็นคนเห็นแก่ตัวน้อยลง หรือปราศจากความเห็นแก่ตัว การเข้าถึงหลักอนัตตาคือทำให้เกิดเมตตาที่บริสุทธิ์อันเป็นประโยชน์ ต่อสังคมส่วนรวม ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ปราศจากอวิชชาไม่หวังผลดีอันจะเกิดแก่ ตัวเอง แต่มีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ และมีความสุขอย่างแท้จริง

สุมน ปนาทากูล^{๑๓๗} กล่าวว่า ความเคลือบแคลงสงสัยที่เกิดเป็นปัญหาอันเนื่องมาจาก ความเข้าใจผิดที่คิดว่า หลักอนัตตากับหลักกรรม จะมีคำสอนที่ขัดกันก็ดี หรือ เข้าใจใน ความหมายของคำว่า อตตา หรือ ตัวตนในพระพุทธศาสนาผิดไปก็ดี โดยสรุปแล้วน่าจะมีสาเหตุ

^{๑๓๕} สุมาลี ฉิมตระกูล, “ทัศนะเรื่องศูนยตาของนาคารชุน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐ อ้างใน ใน วรารัตน์ วีระเทศ, “วิเคราะห์หลักอนัตตา ในทัศนะพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑.

^{๑๓๖} ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอตตาและอนัตตาในพุทธปรัชญา ฝ่ายเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗ อ้างใน วรารัตน์ วีระเทศ, “วิเคราะห์หลักอนัตตาในทัศนะพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑.

^{๑๓๗} สุมน ปนาทากูล, “การศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักอนัตตากับหลักกรรมใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๓๑.

มาจากตัวผู้ที่เข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนานั่นเอง นั่นก็คือ ประการแรก เพราะผู้เข้ามาศึกษาพุทธ-
ธรรมยังอาจไม่เข้าใจหลักคำสอนสำคัญ ๆ ในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนพอ โดยเฉพาะกับคำ
สอนในระดับปรมัตถ์ เช่น หลักไตรลักษณ์ หรือ หลักปัจจุสมุปบาท เป็นต้น ประการที่สอง
อาจเป็นเพราะว่า ผู้ศึกษายังไม่อาจแยกแยะความแตกต่าง ในความหมายของคำสอนใน
พระพุทธศาสนา ระหว่างคำสอนในระดับปรมัตถ์ (ปรมัตถส์ัจจะ) กับคำสอนในระดับสมมติ
(สมมติส์ัจจะ) ออกจากกันเสียก่อน

ปรีชา มานะวานิชเจริญ^{๑๓๘} กล่าวว่า แนวคิดจิตว่างอยู่บนฐานความเชื่อว่าด้วยจิต
ประภัสสรที่เชื่อมโยงไปสู่ความคิดที่ว่า คนทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงพระนิพพานในชาติชาติ
เดียวนี้ ทั้งได้ชิมलगพระนิพพานอยู่เป็นปกติวิสัย หากแต่ไม่รู้ตัว แม้จิตว่างจะไม่สามารถชี้แสดง
ถึงศักยภาพนี้ให้เป็นที่ยอมรับกัน หากแต่แนวปฏิบัติที่เสนอให้พลิกผันการทำงานเป็นการปฏิบัติ
ธรรมในคราวเดียวกันนั้น ถือเป็นการสนองตอบต่อพระพุทธประสงค์เป็นที่สุด ที่ต้องการให้พุทธ-
ธรรมยังประโยชน์เกื้อหนุนต่อพหุชนเป็นคุณูปการที่ชัดเจนของแนวคิดจิตว่าง

วิสิทธิ์ วัลย์วงศ์^{๑๓๙} กล่าวไว้ว่า พุทธปรัชญาจัดเป็นอนัตตวาท คือสอนว่าทุกสิ่งล้วน
เป็นอนัตตา และในการอธิบายความหมายของอนัตตานั้น พุทธปรัชญาเริ่มจากการวิเคราะห์
ส่วนประกอบของชีวิตมนุษย์ คือ เบญจขันธ์ อันเป็นส่วนของสังขตธรรม เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่า
ส่วนประกอบของชีวิตนั้นไม่มีส่วนไหนเที่ยงแท้ถาวร ความมีอยู่ของมันจะประกอบด้วยเหตุปัจจัย
และเมื่อแยกแต่ละส่วนออกเป็นส่วนย่อย ๆ ก็ไม่มีส่วนใดเป็นตัวยืนพื้น และทุกส่วนย่อยนั้นก็มิ
มีลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร พอที่จะเรียกว่าเป็นตัวตนได้ ตัวตนบุคคล เรา เขา เป็นเพียงสมมติ
บัญญัติ แต่ในขั้นปรมัตถ์แล้ว สิ่งที่ถูกปรุงแต่งทั้งหมดไม่มีอยู่จริง อนัตตตาเป็นลักษณะร่วมของ
สังขตธรรม และอสังขตธรรมหรือนิพพาน นิพพานคือ ภาวะที่พ้นจากการปรุงแต่ง

^{๑๓๘} ปรีชา มานะวานิชเจริญ, “จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร
ศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๐.

^{๑๓๙} วิสิทธิ์ วัลย์วงศ์, “มโนทัศน์เรื่องความเป็นอนัตตาของนิพพานในพุทธปรัชญาเถรวาท”,
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓ อ้างใน วรรัตน์
วีระเทศ, “วิเคราะห์หลักอนัตตาในทัศนะพุทธทาสภิกขุ”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สงขลา :
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๑.

วรารัตน์ วีระเทศ^{๑๔๐} กล่าวว่า พุทธทาสภิกขุ ท่านก็สอนเรื่องตัวตนและไม่ใช่ตัวตน เช่นเดียวกับในพุทธปรัชญา ซึ่งให้เห็นลักษณะตัวตนและไม่ใช่ตัวตน มุ่งไปสู่ความไม่มีตัวตน เพื่อพบกับความสุขสงบเย็นที่เรียกว่า “นิรามิสสุข” ซึ่งมีในพระไตรปิฎก แต่วิธีการสอนและภาษาที่ท่านใช้ แตกต่างจากพุทธปรัชญา ตรงที่ท่านพุทธทาสพยายามใช้วิธีการและถ้อยคำง่าย ๆ ในการสื่อภาษา เช่น คำว่า ตัวกู ของกู เป็นคำที่มีความหมายชัดเจนในตัวเอง จากงานเขียนของท่านจึงเหมาะสำหรับผู้ที่ศึกษาทุกวัย สามารถเข้าใจหลักคำสอนที่แท้จริงของพุทธศาสนาได้ โดยที่ไม่ต้องรู้ภาษาบาลีมาก่อน ท่านพุทธทาสมุ่งสอนเพื่อชี้ให้เห็นอรรถาธิบายอย่างทะลุปรุโปร่ง พิจารณาอรรถาธิบายเพื่อละอรรถาธิบาย กล่าวคือ อย่าใช้อุปมาพาดในอรรถา เพราะสรรพสิ่งเป็นอนัตตา ซึ่งคำสอนของท่านพุทธทาสก็เป็นอันเดียวกับคำสอนของพุทธปรัชญาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

โสภณ ศรีกฤษดาพร^{๑๔๑} กล่าวว่า ในแง่จริยศาสตร์พุทธปรัชญาถือว่า เรื่องความชั่ว ความดี ความสุข ตลอดจนการบรรลุธรรมขั้นต่าง ๆ ล้วนเกิดจากการปฏิบัติกรร่วมกันของกายกับจิตทั้งสิ้น การปฏิบัติเพื่อบรรลุความสุข หรือความหลุดพ้น ก็คือการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘

พระมหาบุญจิต สูดโปรง^{๑๔๒} กล่าวว่า คุณสมบัติของพระอรหันต์สามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ คุณสมบัติทั่วไป เป็นคุณสมบัตินี้ของจิตที่มีความบริสุทธิ์หมดจด เพราะไม่ถูกกิเลสทุกชนิดเข้าไปปรุงแต่งอีกต่อไป การดำเนินชีวิตของพระอรหันต์จึงไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น คุณสมบัติพิเศษเฉพาะ เป็นคุณสมบัตินี้ที่เกิดขึ้น โดยมีพื้นฐานมาจากการบำเพ็ญบารมี การปลุกสร้างอภิญญาและปัญญา แต่ไม่ใช่จุดมุ่งหมายอันแท้จริงของพระพุทธรศาสนา

Mathieu Boisvert ได้ศึกษาเรื่อง “The Five Aggregates Understanding Theravada Psychology and Soteriology”^{๑๔๓} ในการศึกษาดังกล่าวโดยสรุป Mathieu Boisvert ได้ให้คำจำกัดความทั้งความหมายและหน้าที่แห่งรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์เหล่านี้กับหลักปฏิจจสมุปบาท

^{๑๔๐} วรารัตน์ วีระเทศ, “วิเคราะห์หลักอนัตตาในทัศนะพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์), ๒๕๕๑.

^{๑๔๑} โสภณ ศรีกฤษดาพร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกาย และจิตในพุทธปรัชญา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

^{๑๔๒} พระมหาบุญจิต สูดโปรง, “ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธรศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๖๖)

^{๑๔๓} Mathieu Boisvert, *The Five Aggregates Understanding Theravada Psychology and Soteriology*, (Delhi : Sri Satguru Publications, 1997).

๒.๓ ประวัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยโดยสังเขป

สมเด็จพระบวรราชธรรมมหาพราหมณ์ เจ้าพระบาทสมเด็จพระพรหมมุนี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระปิยมหาราช) รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนาสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ตั้งอยู่ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และโปรดให้เรียก “มหาธาตุวิทยาลัย”^{๑๔๔}

มหาธาตุวิทยาลัย เปิดสอนครั้งแรกเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยทรงมีพระราชประสงค์จะให้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์สืบไป และใช้เป็นสถานศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาการชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์

เพื่อสืบสานพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทตฺตเถร) อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้จัดประชุมพระเถรานุเถระฝ่ายมหานิกาย จำนวน ๕๗ รูป เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ดำเนินการจัดการศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงระดับมหาวิทยาลัย เปิดสอนระดับปริญญาตรีครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ คณะแรกที่เปิดสอนคือ คณะพุทธศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เปิดสอนคณะครุศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ เปิดสอนคณะเอเชียอาคเนย์ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้เปลี่ยนเป็นคณะมนุษยศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมได้ออกคำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่อง “การศึกษาของมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๒” และเรื่อง “การศึกษาของคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” คำสั่งทั้งสองฉบับนี้มีผลให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นสถาบันการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยโดยสมบูรณ์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เริ่มขยายการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาออกไปยังส่วนภูมิภาค โดยเริ่มตั้งวิทยาเขตแห่งแรกที่จังหวัดหนองคาย ใน พ.ศ. ๒๕๒๓

^{๑๔๔} วรวิมล สุภมณี, “การศึกษาการปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมด้านการพัฒนาจริยธรรมของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย-มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๖-๗๕.

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ มหาวิทยาลัยปรับปรุงโครงสร้างหลักสูตรระดับปริญญาตรีใหม่โดยลดจำนวนหน่วยกิตจาก ๒๐๐ หน่วยกิต ให้เหลือเพียง ๑๕๐ หน่วยกิต และปรับปรุงการจัดคณะใหม่ โดยแยกออกเป็น ๔ คณะ คือ คณะพุทธศาสตร์ คณะครุศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และคณะสังคมศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ได้ออกพระราชบัญญัติกำหนดวิถะฐานะผู้สำเร็จวิชาการทางพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗ รับรองผู้สำเร็จเปรียญธรรม ๙ ประโยค พุทธศาสตรบัณฑิต จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และศาสนศาสตรบัณฑิต จากมหามกุฏราชวิทยาลัย มีฐานะชั้นปริญญาตรีตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๑ ตอนที่ ๑๔๐ ลงวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ มหาวิทยาลัยได้ขออนุญาตใช้อาคารเรียนของวัดศรีสุदारามวรวิหาร จากพระราชพิพัฒนโกศล (โกศล มหาวีโร) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระวชิรमानิต เจ้าอาวาสวัดศรีสุदारาม เพื่อเป็นที่ศึกษาของนิสิต ชั้นปีที่ ๓ และ ๔ ของคณะครุศาสตร์ ต่อมาทางมหาวิทยาลัยได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จากพระราชพิพัฒนโกศลให้ใช้สถานที่ของวัดเป็นศูนย์การศึกษาของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยให้ชื่อเรียกว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์วัดศรีสุदारาม” ปัจจุบันศูนย์วัดศรีสุदारาม ใช้เป็นที่ศึกษาของพระนิสิตทุกคณะ

ปัจจุบันมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ขยายสถานที่ศึกษาโดยไปสร้างศูนย์กลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ตำบลลำไทร อำเภอลำลูกกา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ตลอดเวลากว่า ๕๐ ปี ที่เปิดสอนระดับอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ผลิตบัณฑิตตามพันธกิจเน้นความเป็นเลิศทางวิชาการด้านพระพุทธศาสนา และให้บริการวิชาการแก่สังคม จากการที่มหาวิทยาลัยได้ผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพเพื่อรับใช้สังคมประเทศชาติและพระศาสนา รัฐบาลได้เสนอให้รัฐสภาตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ ให้เป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงลงพระปรมาภิไธย เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๐ และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ มหาวิทยาลัยนี้จึงมีชื่อตามกฎหมายว่า “มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ปัจจุบันมีวิทยาเขต ๑๐ แห่ง และวิทยาลัยสงฆ์อีก ๔ แห่ง กระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ มีสถานภาพเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐในกำกับของรัฐบาล เป็นนิติบุคคลที่ไม่เป็นส่วนราชการและไม่เป็นรัฐวิสาหกิจ เป็นมหาวิทยาลัยเฉพาะทางที่เน้นวิชาการด้านพระพุทธศาสนา

การจัดการศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดการศึกษาในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก

ในระดับปริญญาตรีเปิดสอน ๔ คณะคือ

๑) คณะพุทธศาสตร์ เปิดสอน ๔ สาขาวิชา คือ

- สาขาวิชาปรัชญา
- สาขาวิชาบาลี-สันสกฤต
- สาขาวิชาศาสนา
- สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

๒) คณะครุศาสตร์ เปิดสอน ๕ สาขาวิชา คือ

- สาขาวิชาบริหารการศึกษา
- สาขาวิชาจริยการศึกษา
- สาขาวิชาการสอนภาษาไทย
- สาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ
- สาขาวิชาสังคมศึกษา

๓) คณะมนุษยศาสตร์ เปิดสอน ๓ สาขาวิชา คือ

- สาขาวิชาภาษาอังกฤษ
- สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา
- สาขาวิชาภาษาไทย

๔) คณะสังคมศาสตร์ เปิดสอน ๔ สาขาวิชา คือ

- สาขาวิชารัฐศาสตร์ (บริหารรัฐกิจ)
- สาขาวิชารัฐศาสตร์ (การเมืองและการปกครอง)
- สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์
- สาขาวิชาสังคมวิทยา

ในระดับปริญญาโท เปิดสอน ๓ สาขา คือ

- ๑) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- ๒) สาขาวิชาปรัชญา
- ๓) สาขาวิชาธรรมนิเทศ

ในระดับปริญญาเอก เปิดสอน ๑ สาขา คือ

- ๑) สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บทที่ ๓

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยศึกษาเรื่อง “การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุขอนามัยในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษานิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Survey) ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ การกำหนดประชากรและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง
- ๓.๒ เครื่องมือและการสร้างเครื่องมือ
- ๓.๓ การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การจัดข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ การกำหนดประชากรและการเลือกกลุ่มตัวอย่าง

๓.๑.๑ ประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ ประกอบด้วย พระภิกษุ สามเณร และคฤหัสถ์ ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้ประชากรเฉพาะที่เป็นพระภิกษุและสามเณร โดยมีจำนวนทั้งสิ้น ๓๗๖ รูป^๑

๓.๑.๒ การสุ่มกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ จำนวน ๓๗๖ รูป ดำเนินการสุ่มโดยใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบแบ่งชั้นภูมิ (Stratified Sampling) โดยขนาดตัวอย่างของชั้นภูมิเป็นสัดส่วนกับจำนวนหน่วยทั้งหมดในชั้นภูมิ (Proportionate Stratified Random Sampling) และกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดย ตารางสำเร็จรูปของ R. V. Krejcie และ R. W. Morgan ที่ระดับความเชื่อมั่น ๙๕ เปอร์เซ็นต์ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ หาขนาดของจำนวนกลุ่มตัวอย่างนิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ โดยใช้ ตารางสำเร็จรูป ที่ใช้สูตรของ R. V. Krejcie และ R. W. Morgan^๒ โดยสร้างขึ้นจากสูตร

$$n = \frac{\chi^2 NPQ}{e^2 (N-1) + \chi^2 PQ}$$

เมื่อ n = ขนาดของตัวอย่าง

χ^2 = ค่าไค-สแควร์ที่ degree of freedom เท่ากับ ๑ และระดับความเชื่อมั่น

$$๙๕ \% (\chi^2 = ๓.๘๔๑)$$

^๑ กองทะเบียนและวัดผล สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ฝ่ายทะเบียนนิสิต : ข้อมูลวันที่ ๑๔ มิ.ย. ๒๕๕๔).

^๒ เพ็ญแข แสงแก้ว, การวิจัยทางสังคมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ มธ, ๒๕๔๑), หน้า ๖๐.

N = ขนาดของประชากร

P = สัดส่วนของลักษณะที่สนใจในประชากร ($p = ๐.๕$)

$Q = ๑ - P = ๑ - ๐.๕ = ๐.๕$

E = เปอร์เซนต์ของความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้ ($e = .๐๕$)

เปิดตารางสำเร็จรูป R. V. Krejcie และ R. W. Morgan^๓ ซึ่งจำนวนนิติตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ ทั้งหมด ๓๗๖ รูป จะได้จำนวนขนาดตัวอย่างนิติตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ จำนวน ๑๘๗ รูป

ขั้นที่ ๒ หาตัวอย่างของชั้นภูมิเป็นสัดส่วนกับจำนวนหน่วยทั้งหมดในชั้นภูมิ^๔ ได้ดังนี้ ถ้าประชากรมี N หน่วย และถูกแบ่งเป็น L ชั้นภูมิ ชั้นภูมิที่ ๑, ๒, ..., L ประกอบด้วย $N_๑, N_๒, \dots, N_L$ ตามลำดับ เลือกตัวอย่างขนาด $n_๑, n_๒, \dots, n_L$ หน่วยจากชั้นภูมิที่ ๑, ๒, ..., L ตามลำดับ ซึ่ง

$$n = n_๑ + n_๒ + \dots + n_L$$

ขนาดตัวอย่างจากแต่ละชั้นภูมิ $n_i; i = ๑, ๒, \dots, L$

$$n_i = \frac{N_i}{N} \cdot n$$

เมื่อ $N = ๓๗๖$ รูป, $n = ๑๘๗$ รูป

แทนค่าสูตร จะได้

เมื่อ $N_i = ๕๖$

จะได้ ขนาดตัวอย่างนิติต คณะพุทธศาสตร์ = $\frac{๕๖}{๓๗๖} \times ๑๘๗ = ๒๘$ รูป

เมื่อ $N_i = ๕๑$

จะได้ ขนาดตัวอย่างนิติต คณะครุศาสตร์ = $\frac{๕๑}{๓๗๖} \times ๑๘๗ = ๒๖$ รูป

^๓ Krejcie and Morgan, ๑๙๗๐, p ๖๐๘ อ้างใน เพ็ญแข แสงแก้ว, การวิจัยทางสังคมศาสตร์ พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ มธ. , ๒๕๔๑), หน้า ๖๐-๖๑.

^๔ กัลยา วานิชย์บัญชา, การวิเคราะห์สถิติ : สถิติสำหรับการบริหารและวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒.

เมื่อ $N_i = ๘๒$

จะได้ ขนาดตัวอย่างนิตินิต คณะมนุษยศาสตร์ = $\frac{๘๒}{๓๓๖} \times ๑๕๑ = ๔๒$ รูป

เมื่อ $N_i = ๑๓๗$

จะได้ ขนาดตัวอย่างนิตินิต คณะสังคมศาสตร์ = $\frac{๑๓๗}{๓๓๖} \times ๑๕๑ = ๖๐$ รูป

ตารางที่ ๓.๑ แสดงจำนวนประชากร และขนาดตัวอย่างของพระนิตินิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔

คณะ	ประชากร (รูป)	ขนาดตัวอย่าง (รูป)
๑. พุทธศาสตร์	๕๖	๔๕
๒. ครุศาสตร์	๕๑	๒๖
๓. มนุษยศาสตร์	๘๒	๔๒
๔. สังคมศาสตร์	๑๓๗	๖๐

จากตารางที่ ๓.๑ พบว่า คณะพุทธศาสตร์ มีจำนวนประชากร ๕๖ รูป ขนาดตัวอย่างเท่ากับ ๔๕ รูป คณะครุศาสตร์ มีจำนวนประชากร ๕๑ รูป ขนาดตัวอย่างเท่ากับ ๒๖ รูป มนุษยศาสตร์ มีจำนวนประชากร ๘๒ รูป ขนาดตัวอย่างเท่ากับ ๔๒ รูป และคณะสังคมศาสตร์ มีจำนวนประชากร ๑๓๗ รูป ขนาดตัวอย่างเท่ากับ ๖๐ รูป

๓.๒ เครื่องมือและการสร้างเครื่องมือ

เครื่องมือในการวิจัย คือ สิ่งที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการเพื่อแสวงหาคำตอบตามที่ระบุไว้ในโจทย์การวิจัย^๕ ได้ ในที่นี้ได้ใช้เครื่องมือหลักคือ แบบสอบถาม (Questionnaire) เพื่อดำเนินการศึกษาหรือวัดตัวแปรดังกล่าว

แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นแนวทางหนึ่งในการศึกษาวิจัยถึงระดับความรู้ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิตินิต ซึ่งจะตอบคำถามได้ดีที่สุด เพราะเป็นการให้นิตินิตตอบคำถามด้วยตัวของท่านเอง (Self-report) โดยแบ่งโครงสร้างของแบบสอบถาม ออกเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

^๕ ปาริชาติ สถาปิตานนท์, ระเบียบวิธีการวิจัยสื่อสาร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖-๑๗.

ส่วนที่ ๑ เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของนิสิต ด้านปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ สถานภาพ อายุ จำนวนปี บรรพชาหรืออุปสมบท ผลการศึกษา คณะที่สังกัด การเรียนรู้ธรรม และประสบการณ์การปฏิบัติธรรม เพื่อให้ผู้ตอบเลือกระบุคำตอบที่ตรงกับสภาพความเป็นจริงของตน ลักษณะของแบบสอบถามเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check List)

ตารางที่ ๓.๒ แสดงข้อมูลทั่วไปของพระนิสิต

ตัวอย่าง ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง โปรดใส่เครื่องหมาย ลงใน หน้าข้อความหรือเติมข้อความที่ตรงกับความเป็นจริง
สำหรับผู้วิจัย

๑. สถานภาพ	☐ ภิกษุ	☐ สามเณร	4 []
๒. อายุ	☐ ต่ำกว่า ๒๐ ปี	☐ ๒๐-๓๐ ปี	5 []
	☐ ๓๑-๔๐ ปี	☐ สูงกว่า ๔๐ ปี	
๓. จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)	☐ ๑-๕ ปี	☐ ๖-๑๐ ปี	6 []
	☐ ๑๐ ปีขึ้นไป		

ส่วนที่ ๒ แบบสอบถามการปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง อาจารย์ และเพื่อน เป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นมาเพื่อดำเนินการศึกษาตัวแปรต่างๆ มีประเด็นคำถามแบบสั้นๆ ไม่ยาว มีทั้งคำถามบวกและคำถามลบ เป็นคำถามปลายปิด มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ชนิด ๕ ระดับ จำนวน ๓๐ ข้อ

ตัวอย่าง ตอนที่ ๒ แบบสอบถามระดับการปฏิสัมพันธ์

คำชี้แจง ขอให้ท่านอ่านข้อความแต่ละข้ออย่างละเอียด แล้วตอบคำถามโดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องระดับความคิดเห็นที่ตรงกับ ความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านมากที่สุดเพียงคำตอบเดียวในแต่ละข้อคำตอบแต่ละข้อมีความหมาย ดังนี้

มากที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับ ความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับ มากที่สุด
 มาก หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับ ความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับ มาก
 ปานกลาง หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับ ความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับ ปานกลาง
 น้อย หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับ ความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับ น้อย
 น้อยที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับ ความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับ น้อยที่สุด

ตารางที่ ๓.๓ แสดงแบบสอบถามการปฏิสัมพันธ์

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ระดับความคิดเห็น					
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง							
๑	ผู้ปกครองไม่ไว้วางใจนิสิตมากนัก						19 []
๒	เมื่อนิสิตมีปัญหาเกิดขึ้น ผู้ปกครองจะดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ						20 []

โดยใช้เกณฑ์และการแปลความหมาย ดังนี้

ข้อความด้านบวก (Positive Statement)

ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ “มากที่สุด”	เท่ากับ ๕ คะแนน
ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ “มาก”	เท่ากับ ๔ คะแนน
ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ “ปานกลาง”	เท่ากับ ๓ คะแนน
ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ “น้อย”	เท่ากับ ๒ คะแนน
ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ “น้อยที่สุด”	เท่ากับ ๑ คะแนน

ข้อความด้านลบ (Negative Statement)

ลักษณะการปฏิบัติสัมพันธ์ “มากที่สุด”	เท่ากับ ๑ คะแนน
ลักษณะการปฏิบัติสัมพันธ์ “มาก”	เท่ากับ ๒ คะแนน
ลักษณะการปฏิบัติสัมพันธ์ “ปานกลาง”	เท่ากับ ๓ คะแนน
ลักษณะการปฏิบัติสัมพันธ์ “น้อย”	เท่ากับ ๔ คะแนน
ลักษณะการปฏิบัติสัมพันธ์ “น้อยที่สุด”	เท่ากับ ๕ คะแนน

นำมาแปลผลโดยหาค่าคะแนนเฉลี่ย ซึ่งมีวิธีการคำนวณดังนี้

$$\text{ค่าคะแนนเฉลี่ยของข้อถาม} = \frac{\text{คะแนนรวมทั้งหมดของข้อถาม}}{\text{จำนวนผู้ตอบแบบสอบถามของข้อถาม}}$$

เกณฑ์การเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยที่คำนวณได้ในแต่ละข้อถามเป็นดังนี้

$$\begin{aligned} \text{การจัดช่วงระดับคะแนน} &= \frac{\text{คะแนนสูงสุด} - \text{คะแนนต่ำสุด}}{\text{จำนวนชั้น}} \\ &= \frac{๕ - ๑}{๕} \\ &= ๐.๘ \end{aligned}$$

โดยมีเกณฑ์การกำหนดระดับค่าคะแนนเฉลี่ยดังนี้

ข้อความด้านบวก

ค่าคะแนนเฉลี่ย	๑.๐๐ - ๑.๘๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “น้อยที่สุด”
ค่าคะแนนเฉลี่ย	๑.๘๑ - ๒.๖๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “น้อย”
ค่าคะแนนเฉลี่ย	๒.๖๑ - ๓.๔๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “ปานกลาง”
ค่าคะแนนเฉลี่ย	๓.๔๑ - ๔.๒๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “มาก”
ค่าคะแนนเฉลี่ย	๔.๒๑ - ๕.๐๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “มากที่สุด”

ข้อความด้านลบ

ค่าคะแนนเฉลี่ย	๑.๐๐ - ๑.๘๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “มากที่สุด”
ค่าคะแนนเฉลี่ย	๑.๘๑ - ๒.๖๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “มาก”
ค่าคะแนนเฉลี่ย	๒.๖๑ - ๓.๔๐	การปฏิบัติสัมพันธ์ “ปานกลาง”

ค่าคะแนนเฉลี่ย ๓.๔๑ – ๔.๒๐ การปฏิสัมพันธ์ “น้อย”

ค่าคะแนนเฉลี่ย ๔.๒๑ – ๕.๐๐ การปฏิสัมพันธ์ “น้อยที่สุด”

ส่วนที่ ๓ แบบสอบถามทดสอบความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปบาท เป็นเครื่องมือที่สร้างขึ้นมาเพื่อดำเนินการศึกษาถึงความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามนัยแห่งพระสูตร ที่ว่าด้วยเรื่องสุญญตา ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปบาท ลักษณะคำถามเป็นแบบให้เลือกตอบ ๓ ตัวเลือก

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้ เป็นคำถามเกี่ยวกับ ความรู้เกี่ยวกับสุญญตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปบาท โปรดใส่เครื่องหมาย ✓ ลงในช่องว่างที่ท่านเห็นว่า **ถูกต้องที่สุด** เพียงคำตอบเดียวในแต่ละคำถาม โดยคำตอบมี ๓ ตัวเลือกดังนี้

ใช่ หมายถึง ท่านเห็นว่าข้อความในข้อนั้นถูกต้อง

ไม่ใช่ หมายถึง ท่านเห็นว่าข้อความในข้อนั้นผิด

ไม่ทราบ หมายถึง ท่านไม่ทราบหรือไม่รู้ หรือรู้ไม่จริงว่าข้อนั้นถูกหรือผิด

ตารางที่ ๓.๔ แสดงแบบสอบถามวัดความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	ข้อความ	ใช่	ไม่ใช่	ไม่ทราบ	
ชั้น ๕					
๑	พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ชั้น ๕ ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา				49 []
๒	พระสูตร สุญญกถา ว่าด้วยความว่าง ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า “โลก” ในความหมายของชั้น ๕				50 []

โดยใช้เกณฑ์และการแปลความหมาย ดังนี้

ตอบได้ถูกต้อง เท่ากับ ๒ คะแนน

ตอบผิด เท่ากับ ๑ คะแนน

ตอบไม่ทราบ เท่ากับ ๐ คะแนน

เกณฑ์การแปลความหมายคะแนนของระดับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของขั้น ๕ และปฏิจสงมุปบาท ซึ่งผู้วิจัยใช้เกณฑ์การประเมินแบบอิงกลุ่ม ใช้ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน โดยแบ่งระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของขั้น ๕ และปฏิจสงมุปบาท ออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

ระดับมาก	มีค่าคะแนนอยู่ระหว่าง $\bar{X} + \frac{1}{2} S.D.$ ถึงคะแนนสูงสุด (เปอร์เซ็นต์ของค่าคะแนนอยู่ระหว่าง ๖๕.๑๖ % ถึง ๑๐๐ %)
ระดับปานกลาง	มีค่าคะแนนอยู่ระหว่าง $\bar{X} \pm \frac{1}{2} S.D.$ ถึงคะแนนสูงสุด (เปอร์เซ็นต์ของค่าคะแนนอยู่ระหว่าง ๓๐.๘๖ % ถึง ๖๕.๑๕ %)
ระดับน้อย	มีค่าคะแนนอยู่ระหว่าง $\bar{X} - \frac{1}{2} S.D.$ ถึงคะแนนสูงสุด (เปอร์เซ็นต์ของค่าคะแนนอยู่ระหว่าง ๐ % ถึง ๓๐.๘๕ %)

๓.๓ การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ

๓.๓.๑ การหาความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ผู้ศึกษานำแบบสอบถามเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาแล้วส่งให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๕ ท่าน เพื่อตรวจสอบความตรงของเนื้อหาความสมบูรณ์ของคำชี้แจง เพื่อให้ถูกต้องตามหลักวิชาและเพื่อความสมบูรณ์ของแบบสอบถามผู้เชี่ยวชาญ ๕ ท่าน ได้แก่

๑. พระเอกภัทร อภินนุโท, ผศ.ดร. พท.บ.(การสอนสังคม), พท.บ.(ภาษาอังกฤษ), M.A. (Cil. Psy.), Ph.D. (I/O Psy.)
๒. ผศ.ดร. เรียงชัย หมั่นชนะ พท.บ.(ครุศาสตร์), M.Ed. (Teacher and Education) Ph.D. (Educational and Guidance Psychology)
๓. ผศ.สวระ มุขดี กศ.บ. (พยาบาลศึกษา), ศศ.ม. (จิตวิทยาการปรึกษา)

^๖ วัฒนา สารขวัญ, “ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมทางเพศสัมพันธ์ของนักเรียนหญิงระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ในเขตเมืองและชนบท จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์-ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสุขศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๖.

๓.๕ การจัดข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์หาค่าสถิตินั้น เลือกใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ โปรแกรมสำเร็จรูปวิเคราะห์ข้อมูลดิบแล้วนำมาตีความโดยใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) เพื่อค้นหาสัดส่วน (Proportion) แล้วนำเสนอค่าร้อยละควบคู่ไปกับค่าความถี่จำนวนของตัวแปรในแต่ละกลุ่มอันเป็นพื้นฐานของกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ ส่วนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ สถานภาพ อายุ จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ผลการศึกษา คณะที่สังกัด ฯลฯ โดยนำเสนอในรูปแบบตารางแสดงค่าความถี่ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง

ส่วนการวิเคราะห์ในส่วนที่ ๒ และ ส่วนที่ ๓ เป็นการวิเคราะห์ โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) โดยนำเสนอในรูปแบบตารางแสดงค่าความถี่ร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง หาค่าความแปรปรวน และอธิบายผลตามลำดับ

๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลคือ

(๑) วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เพื่อให้ทราบลักษณะของกลุ่มตัวอย่าง และลักษณะการแจกแจงของตัวแปร โดยใช้ค่าสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าเฉลี่ย (X) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) และผลของการประมาณค่าเฉลี่ยของประชากร

(๒) เปรียบเทียบความแตกต่าง โดยสถิติที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน ได้แก่ การทดสอบค่าที Independent Samples t-test การทดสอบค่าเอฟ F-test (One-way ANOVA) การเปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ด้วยวิธี Fisher' Least-Significant (LSD) การทดสอบไค-สแควร์ (Chi-Square Test) และการหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (The Pearson Product Moment Correlation Coefficient)

๓.๖.๑ สถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) โดยใช้สูตรดังนี้

๑) ค่าร้อยละ (Percentage)

$$P = \frac{f}{n} \times 100$$

เมื่อ f หมายถึง ความถี่หรือจำนวนข้อมูล

X	หมายถึง	ค่าของข้อมูลหรือคะแนน
n	หมายถึง	จำนวนผู้ตอบแบบสอบถาม
p	หมายถึง	ค่าร้อยละ

๒) ค่าเฉลี่ย (Mean)^๘

$$\mu = \frac{\sum fx}{n}$$

เมื่อ	μ	หมายถึง	ค่าเฉลี่ย
	$\sum fx$	หมายถึง	ผลรวมของข้อมูลทั้งหมด
	n	หมายถึง	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง
	f	หมายถึง	ความถี่

๓) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)^๙

$$\sigma = \sqrt{\frac{n(\sum fx^2) - (\sum x)^2}{n(n-1)}}$$

เมื่อ	σ	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา
	$\sum fx^2$	หมายถึง	ผลรวมกำลังสอง
	$(\sum fx)^2$	หมายถึง	ผลรวมของข้อมูล
	N	หมายถึง	ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง

๓.๖.๒ สถิติที่ใช้ในการหาคุณภาพเครื่องมือ

๑) ความเที่ยง หมายถึง คุณสมบัติที่บ่งบอกถึงความคงที่ (Stability) ไม่เปลี่ยนแปลง (Consistency) ถูกต้อง (Accuracy) และเชื่อถือได้ (Dependability) ดังนั้นเครื่องมือที่ดีย่อมต้องมีความเที่ยงสูงจึงจะได้การวัดที่ดี โดยแท้จริงไม่สามารถหาค่าความเที่ยงของเครื่องมือที่แท้จริงได้

^๘ บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธิ์, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ, ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๘.

ซึ่งสามารถทำการประมาณค่าความเที่ยงของเครื่องมือนั้น โดยทำการทดลองนำเครื่องมือนั้นไปใช้วัดสิ่งที่ต้องการวัด จากนั้นนำผลที่ได้มาหาค่าความเที่ยงหรือสัมประสิทธิ์แอลฟา (α - Coefficient) โดยวิธีของครอนบาค (Cronbach) เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถาม โดยใช้สูตร^{๑๑} ดังนี้

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum S_i^2}{S_t^2} \right)$$

เมื่อ α	หมายถึง	ค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา
K	หมายถึง	จำนวนข้อของแบบสอบถาม
$\sum S_i^2$	หมายถึง	ผลรวมของความแปรปรวนของแต่ละข้อ
S_t^2	หมายถึง	ความแปรปรวนของคะแนนรวม โดยค่า S_t^2 มีค่าเท่ากับ

$$S_t^2 = \frac{N \sum X^2 - (\sum X)^2}{N}$$

๒) ค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Consistency : IOC) เพื่อหาความสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ โดยใช้สูตร^{๑๑} ดังนี้

$$IOC = \frac{\sum R}{N}$$

เมื่อ IOC	หมายถึง	ดัชนีความสอดคล้องของแบบสอบถามกับวัตถุประสงค์
$\sum R$	หมายถึง	ผลรวมคะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด
N	หมายถึง	จำนวนผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด

๓.๖.๓ สถิติที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน

๑) การทดสอบค่าทีและการทดสอบค่าเอฟ Independent Samples t-test, F-test (One-way ANOVA) เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างกลุ่ม ถ้าพบความแตกต่างระหว่างกลุ่มอย่างมี

^{๑๑} บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ, ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๗.

^{๑๑} พวงรัตน์ ทวีรัตน์, การสร้างและพัฒนาแบบทดสอบผลสัมฤทธิ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ จะทำการเปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ด้วยวิธี Fisher's Least-Significant Difference (LSD) เพื่อทดสอบสมมติฐานที่ ๒

๒) การหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (The Pearson Product Moment Correlation Coefficient) เพื่อทดสอบสมมติฐานที่ ๓ สถิติที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน มีดังนี้

(๑) การทดสอบค่า (t-test)^{๑๒}

$$t = \frac{\bar{X}_๑ - \bar{X}_๒}{\sqrt{\frac{S_{๑}^๒}{n_{๑}} + \frac{S_{๒}^๒}{n_{๒}}}}$$

เมื่อ	$\bar{X}_๑$	หมายถึง	ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๑
	$\bar{X}_๒$	หมายถึง	ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๒
	$S_{๑}^๒$	หมายถึง	ความแปรปรวนของกลุ่มตัวอย่างกลุ่มที่ ๑
	$S_{๒}^๒$	หมายถึง	ความแปรปรวนของกลุ่มตัวอย่างกลุ่ม ๒
	$n_{๑}$	หมายถึง	ขนาดกลุ่มตัวอย่างกลุ่ม ๑
	$n_{๒}$	หมายถึง	ขนาดกลุ่มตัวอย่างกลุ่ม ๒

(๒) การทดสอบค่าเอฟ (F-test)^{๑๓}

$$F = \frac{MS_B}{MS_W}$$

เมื่อ	MS_B	หมายถึง	ความแปรปรวนระหว่างกลุ่ม
เมื่อ	MS_W	หมายถึง	ความแปรปรวนภายในกลุ่ม

เมื่อทดสอบด้วยสถิติ F-test (One-way ANOVA) ถ้าพบความแตกต่างระหว่างกลุ่ม (Sig.) จะเปรียบเทียบความแตกต่างเป็นรายคู่ (Post Hoc Multiple Comparisons) ด้วยวิธี Fisher's Least-Significant Difference (LSD) โดยใช้สูตร ดังนี้

^{๑๒} บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธิ, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ, ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๕.

^{๑๓} บุญธรรม กิจปริดาบริสุทธิ, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ, ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๕.

(๓) การเปรียบเทียบความแตกต่างด้วยวิธี LSD^{๑๔}

$$\text{เมื่อ } n_i \neq n_j \quad \text{LSD} = t_{1-\alpha/2; n-k} \sqrt{MSE \left[\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j} \right]}$$

$$\text{ถ้า } n_i = n_j \quad \text{LSD} = t_{1-\alpha/2; n-k} \sqrt{\frac{2MSE}{n_i}}$$

โดยที่ t $df_W = n-k$

เมื่อ LSD หมายถึง ค่าผลต่างน้อยสำคัญที่คำนวณได้สำหรับประชากร กลุ่มที่ i และ j

MSE หมายถึง ค่า Mean square error (MS_W)

K หมายถึง จำนวนกลุ่มของประชากร

n หมายถึง จำนวนประชากรทั้งหมด

α หมายถึง ค่าความคลาดเคลื่อน

n_i หมายถึง จำนวนประชากรกลุ่มที่ i

n_j หมายถึง จำนวนประชากรกลุ่มที่ j

(๔) การหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน^{๑๕}

$$r_{xy} = \frac{n \sum xy - (\sum x)(\sum y)}{\sqrt{[n \sum x^2 - (\sum x)^2][n \sum y^2 - (\sum y)^2]}}$$

เมื่อ r หมายถึง ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์

$\sum x$ หมายถึง ผลรวมคะแนน x

$\sum y$ หมายถึง ผลรวมคะแนน y

$\sum x^2$ หมายถึง ผลรวมคะแนน x ยกกำลังสอง

$\sum y^2$ หมายถึง ผลรวมคะแนน y ยกกำลังสอง

$\sum xy$ หมายถึง ผลรวมของผลคูณระหว่าง x และ y

^{๑๔} กัลยา วานิชย์บัญชา, การใช้ SPSS for Window ในการวิเคราะห์ข้อมูล ฉบับปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๘.

^{๑๕} นัทรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, การใช้ SPSS for Window เพื่อการวิเคราะห์ข้อมูล, (ภาควิชาการ-ประเมิณผลและวิจัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๘), หน้า ๘๑.

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษานิสิตผู้ที่กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษา ๑) ระดับการ ปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และ ปฏิจ্ঞสมุปปาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒) เปรียบเทียบระดับ การปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจ্ঞสมุปปาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำแนกตามข้อมูลทั่วไป ๓) ความสัมพันธ์ระหว่างระดับการปฏิบัติสัมพันธ์กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนา เถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจ্ঞสมุปปาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ ตามลำดับ ดังนี้

๔.๑ สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

๔.๒ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไป

๔.๓ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิบัติสัมพันธ์

๔.๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับสุญญตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจ্ঞสมุปปาท

๔.๕ การวิเคราะห์ทดสอบสมมติฐาน

๔.๑ สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยกำหนดสัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

\bar{X}	แทน	ค่าเฉลี่ยตัวอย่าง (Mean)
S	แทน	ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานตัวอย่าง
t	แทน	ค่าสถิติที่ใช้ในการพิจารณา t distribution
F	แทน	ค่าสถิติที่ใช้ในการพิจารณา F distribution
df	แทน	ระดับชั้นของความเป็นอิสระ (Degree of Freedom)
Sig.	แทน	ระดับนัยสำคัญทางสถิติ (Significant)
χ^2	แทน	การทดสอบไค-สแควร์ (Chi-Square Test)

๔.๒ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไป

เพื่ออธิบายข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง การวิเคราะห์ใช้สถิติพรรณนาได้แก่ร้อยละ ผลการวิเคราะห์แสดงในตารางที่ ๔.๑

ตารางที่ ๔.๑ แสดงจำนวนและร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามข้อมูลทั่วไป

ข้อมูลทั่วไป	รายละเอียด	จำนวน	ร้อยละ
๑.สถานภาพ	ภิกษุ	๑๖๖	๘๘.๘
	สามเณร	๒๑	๑๑.๒
	รวม	๑๘๗	๑๐๐.๐
๒.อายุ	ต่ำกว่า ๒๐ ปี	๕	๒.๖
	๒๐-๓๐ ปี	๑๓๕	๗๒.๒
	๓๑-๔๐ ปี	๓๐	๑๖
	สูงกว่า ๔๐ ปี	๑๗	๙.๑
	รวม	๑๘๗	๑๐๐.๐

(ตารางที่ ๔.๑) ต่อ

ข้อมูลทั่วไป	รายละเอียด	จำนวน	ร้อยละ
๓.จำนวนปี บรรพชา/ อุปสมบท (พรรษา)	๑ - ๕ ปี	๘๓	๔๔.๔
	๖ - ๑๐ ปี	๖๓	๓๓.๓
	๑๐ ปีขึ้นไป	๔๑	๒๑.๕
	รวม	๑๘๗	๑๐๐.๐
๔. ผลการศึกษา (เกรดเฉลี่ยสะสม)	มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐	๒๕	๑๓.๔
	มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐	๗๕	๔๒.๒
	มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐	๖๔	๓๔.๒
	มากกว่า ๓.๕๐	๑๕	๑๐.๒
	รวม	๑๘๗	๑๐๐.๐
๕. คณะที่สังกัด	คณะพุทธศาสตร์	๔๕	๒๖.๒
	คณะครุศาสตร์	๒๖	๑๓.๕
	คณะมนุษยศาสตร์	๔๒	๒๒.๕
	คณะสังคมศาสตร์	๗๐	๓๗.๔
	รวม	๑๘๗	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๑ พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป เป็นพระภิกษุ จำนวน ๑๖๖ รูป คิดเป็นร้อยละ ๘๘.๘ และสามเณร จำนวน ๒๑ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๒ ส่วนใหญ่มีอายุ ๒๐-๓๐ ปี จำนวน ๑๓๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๗๒.๒ ระยะเวลาของการบรรพชา/อุปสมบท ๑ - ๕ ปี จำนวน ๘๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔ ผลการศึกษามากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐ จำนวน ๗๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๒.๒ คณะที่สังกัด แบ่งเป็น ๔ คณะ คือ ๑) คณะพุทธศาสตร์ จำนวน ๔๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๖.๒ ๒) คณะครุศาสตร์ จำนวน ๒๖ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๕ ๓) คณะมนุษยศาสตร์ จำนวน ๔๒ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๒.๕ ๔) คณะสังคมศาสตร์ จำนวน ๗๐ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๗.๔

ตารางที่ ๔.๒ แสดงจำนวน และร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามวิธีการเรียนรู้ธรรม จากนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด ๑๘๗ รูป

วิธีการเรียนรู้ธรรม	จำนวน	ร้อยละ
เอกสารธรรมะ	๑๕๒	๘๑.๓
พระไตรปิฎก	๑๑๗	๖๒.๖
การสนทนาธรรมกับเพื่อน ๆ	๑๐๗	๕๗.๒
สื่อวิทยุ	๕๕	๕๐.๘
การเข้าขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์	๔๕	๒๖.๒

จากตารางที่ ๔.๒ พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป เรียนรู้ธรรมจากเอกสารธรรมะมากที่สุด จำนวน ๑๕๒ รูป คิดเป็นร้อยละ ๘๑.๓ รองลงมาจากพระไตรปิฎก จำนวน ๑๑๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๖๒.๖ จากการสนทนาธรรมกับเพื่อน ๆ จำนวน ๑๐๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๕๗.๒ จากสื่อวิทยุ จำนวน ๕๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๕๐.๘ และน้อยที่สุด จากการเข้าขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์ จำนวน ๔๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๖.๒

ตารางที่ ๔.๓ แสดงจำนวน และร้อยละของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามประสพการณ์การปฏิบัติธรรม จากนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด ๑๘๗ รูป

ประสพการณ์การปฏิบัติธรรม	จำนวน	ร้อยละ
เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ	๑๔๕	๗๗.๕
ปฏิบัติธรรมโดยการสวดมนต์ทุกวัน	๘๕	๔๗.๖
ปฏิบัติธรรมที่วัดทุก เช้า-เย็น โดยการนั่งสมาธิ	๗๓	๓๙
ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันพระ	๔๐	๒๑.๔
ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันหยุด	๒๕	๑๕.๕

จากตารางที่ ๔.๓ พบว่า กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป มีประสพการณ์การปฏิบัติธรรม ได้แก่ เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ มากที่สุด จำนวน

๑๔๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๗๗.๕ รองลงมา มีประสบการณ์การปฏิบัติธรรม ได้แก่ปฏิบัติธรรม โดยการสวดมนต์ทุกวัน จำนวน ๘๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๗.๖ ปฏิบัติธรรมที่วัดทุก เข้า-เย็น โดยการนั่งสมาธิ จำนวน ๗๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๙ ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันพระ จำนวน ๔๐ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๑.๔ และน้อยที่สุด ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันหยุด จำนวน ๒๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๕

๔.๓ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์

ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ ได้แก่ การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง การปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นิสิตกับอาจารย์ และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับเพื่อน โดยจำแนกตามคณะที่สังกัด ซึ่งผู้วิจัยได้จัดทำเป็นตาราง แสดงระดับความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ จำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป โดยจำแนกระดับความคิดเห็นไว้ ๕ ระดับ คือ ระดับความคิดเห็นมากที่สุด ระดับความคิดเห็นมาก ระดับความคิดเห็นปานกลาง ระดับความคิดเห็นน้อย และระดับความคิดเห็นน้อยที่สุด โดยแสดงค่าคะแนนเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และระดับการปฏิสัมพันธ์ ดังตารางที่ ๔.๔, ๔.๕ และ ๔.๖

เครื่องหมาย +/- ที่ปรากฏอยู่มุมล่างขวามือของข้อความการปฏิสัมพันธ์ หมายถึง

- (+) แทน ข้อความที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ด้านบวก
- (-) แทน ข้อความที่เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ด้านลบ

ตารางที่ ๔.๔ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและระดับความคิดเห็นของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นิสิตกับผู้ปกครอง จำแนกตามคณะที่สังกัด

การปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นิสิตกับผู้ปกครอง	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนนเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน	ระดับการปฏิสัมพันธ์
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด			
๑.ผู้ปกครองไม่ไว้วางใจนิสิตมากนัก	พุทธศาสตร์	๑	๘	๒๓	๔	๑๓	๓.๔๑	๑.๑๒	น้อย
	ครุศาสตร์	๔	๓	๑๖	๑	๒	๒.๖๕	๑.๐๓	ปานกลาง
	มนุษยศาสตร์	๑	๕	๒๓	๗	๖	๓.๒๕	๐.๕๔	ปานกลาง
	สังคมศาสตร์	๖	๑๓	๔๐	๖	๕	๒.๘๗	๐.๕๕	ปานกลาง
	(-) รวม		๑๒	๒๕	๑๐๒	๑๘	๒๖	๓.๐๗	๑.๐๑

(ตารางที่ ๔.๔) ต่อ

การปฏิสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับผู้ปกครอง	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนน เฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับ การ ปฏิสัมพันธ์
		มาก ที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด			
๒. เมื่อ นิสิตมีปัญหา เกิดขึ้น ผู้ปกครองจะดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ (+)	พุทธศาสตร์	๑๑	๒๔	๑๐	๒	๒	๓.๘๒	๐.๕๗	มาก
	ครุศาสตร์	๑๐	๑๐	๕	๑	๐	๔.๑๒	๐.๘๖	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๕	๑๘	๗	๑	๑	๔.๐๗	๐.๕๒	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๔	๒๖	๒๔	๔	๒	๓.๖๖	๐.๕๖	มาก
	รวม	๕๐	๗๘	๔๖	๘	๕	๓.๕๒	๐.๕๓	มาก
๓. หากว่า นิสิตได้ กระทำความผิดต่อบุคคลใด ผู้ปกครอง ต้องว่ากล่าวทันที (-)	พุทธศาสตร์	๖	๑๓	๑๖	๕	๕	๒.๕๖	๑.๒๗	ปานกลาง
	ครุศาสตร์	๕	๕	๘	๓	๑	๒.๓๑	๑.๑๕	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๓	๑๒	๕	๖	๒	๒.๓๓	๑.๒๐	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๗	๒๐	๒๖	๗	๐	๒.๓๓	๐.๕๖	มาก
	รวม	๔๕	๕๐	๕๕	๒๑	๑๒	๒.๔๘	๑.๑๖	มาก
๔. สิ่งที่สำคัญที่สุด สำหรับผู้ปกครอง คือ การฝึกควบคุมอารมณ์ ของตนเอง (+)	พุทธศาสตร์	๑๕	๑๖	๑๑	๑	๒	๔.๐๐	๑.๐๔	มาก
	ครุศาสตร์	๑๓	๘	๓	๒	๐	๔.๒๓	๐.๕๕	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๑๕	๒๐	๖	๑	๐	๔.๑๗	๐.๗๖	มาก
	สังคมศาสตร์	๒๓	๒๐	๒๔	๓	๐	๓.๕๐	๐.๕๒	มาก
	รวม	๗๐	๖๔	๔๔	๗	๒	๔.๐๘	๐.๕๒	มาก
๕. ผู้ปกครองแนะนำ นิสิตในทุก ๆ เรื่อง เพื่อ ป้องกันความผิดพลาด ที่จะเกิดขึ้นแก่นิสิต (-)	พุทธศาสตร์	๘	๑๕	๑๗	๔	๑	๒.๔๑	๐.๕๓	มาก
	ครุศาสตร์	๑๒	๕	๗	๒	๐	๑.๕๖	๑.๐๔	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๕	๑๔	๕	๓	๑	๑.๘๘	๑.๐๔	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๔	๒๕	๒๓	๗	๑	๒.๓๗	๐.๕๗	มาก
	รวม	๕๙	๖๓	๕๒	๑๖	๓	๒.๑๖	๑.๐๐	มาก
๖. ในบางครั้งผู้ปกครอง จะใช้อำนาจการ ปกครองให้น้อยที่สุด กับนิสิต (+)	พุทธศาสตร์	๕	๘	๒๕	๕	๒	๓.๑๐	๐.๕๖	ปานกลาง
	ครุศาสตร์	๗	๗	๑๐	๒	๐	๓.๗๓	๐.๕๖	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๒	๑๑	๑๔	๕	๐	๓.๗๑	๑.๐๒	มาก
	สังคมศาสตร์	๗	๑๕	๓๖	๕	๓	๓.๓๑	๐.๕๑	ปานกลาง
	รวม	๓๑	๔๕	๘๕	๒๑	๕	๓.๔๖	๐.๕๖	มาก

(ตารางที่ ๔.๔) ต่อ

การปฏิสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับผู้ปกครอง	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนน เฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับ การ ปฏิสัมพันธ์
		มากที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด			
๗. ผู้ปกครองรับฟัง ความคิดเห็นของนิสิต อยู่เสมอ ๆ (+)	พุทธศาสตร์	๑๖	๑๗	๕	๖	๑	๓.๘๔	๑.๐๕	มาก
	ครุศาสตร์	๑๔	๑๐	๒	๐	๐	๔.๔๖	๐.๖๕	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๒๒	๑๓	๗	๐	๐	๔.๓๖	๐.๗๖	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๔	๑๕	๒๔	๕	๒	๓.๗๗	๑.๐๒	มาก
	รวม	๗๖	๕๕	๔๒	๑๑	๓	๔.๑๑	๐.๘๘	มาก
๘. ผู้ปกครองจำเป็นต้องรู้จัก เพื่อน สันเพื่อนยากกับ นิสิต (+)	พุทธศาสตร์	๕	๒๐	๑๗	๒	๑	๓.๖๕	๐.๕๐	มาก
	ครุศาสตร์	๑๘	๒	๕	๑	๐	๔.๔๒	๐.๕๕	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๑๑	๑๕	๕	๓	๐	๓.๕๐	๐.๘๘	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๗	๒๑	๒๖	๔	๒	๓.๖๗	๑.๐๐	มาก
	รวม	๕๕	๖๒	๕๗	๑๐	๓	๓.๕๒	๐.๕๓	มาก
๙. ผู้ปกครองให้ความ เท่าเทียมกันแก่นิสิตทุก องค์ที่อยู่ภายในวัด (+)	พุทธศาสตร์	๑๖	๑๖	๑๑	๔	๒	๓.๘๑	๑.๑๑	มาก
	ครุศาสตร์	๑๕	๖	๔	๑	๐	๔.๓๕	๐.๘๕	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๒๗	๑๓	๒	๐	๐	๔.๖๐	๐.๕๕	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๕	๑๕	๑๕	๖	๑	๓.๗๐	๑.๐๕	มาก
	รวม	๘๓	๕๔	๓๖	๑๑	๓	๔.๑๒	๐.๕๑	มาก
๑๐. ผู้ปกครองเป็นผู้มี เมตตา กรุณา (+)	พุทธศาสตร์	๒๔	๑๓	๕	๒	๑	๔.๑๔	๑.๐๑	มาก
	ครุศาสตร์	๑๕	๓	๔	๐	๐	๔.๕๘	๐.๗๖	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๒๕	๑๐	๒	๑	๐	๔.๖๐	๐.๗๐	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๓๓	๑๘	๑๖	๒	๑	๔.๑๖	๐.๕๗	มาก
	รวม	๑๐๕	๔๔	๓๑	๕	๒	๔.๓๗	๐.๘๖	มากที่สุด

ตารางที่ ๔.๕ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ยและระดับความคิดเห็นของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม
เกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นิสิตกับอาจารย์ จำแนกตามคณะที่สังกัด

การปฏิสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับอาจารย์	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนน เฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับ การ ปฏิสัมพันธ์
		มากที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด			
๑๑. นิสิตเดินอย่าง สุภาพ ส้ารวม เมื่อพบ กับอาจารย์	พุทธศาสตร์	๑๓	๒๐	๑๔	๒	๐	๓.๕๐	๐.๘๕	มาก
	ครุศาสตร์	๗	๗	๑๑	๑	๐	๓.๗๗	๐.๕๑	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๕	๒๐	๓	๐	๐	๔.๓๘	๐.๖๒	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๒	๒๔	๒๑	๓	๐	๓.๕๓	๐.๘๕	มาก
	(+)	รวม	๖๑	๗๑	๔๕	๖	๐	๔.๐๐	๐.๘๒
๑๒. นิสิตแสดงความ เคารพอาจารย์เฉพาะ เวลาที่อยู่ในห้องเรียน เท่านั้น	พุทธศาสตร์	๕	๑๐	๕	๑๕	๑๐	๓.๓๑	๑.๒๕	ปานกลาง
	ครุศาสตร์	๕	๓	๗	๗	๔	๓.๑๐	๑.๓๕	ปานกลาง
	มนุษยศาสตร์	๕	๑๓	๗	๑๐	๗	๓.๐๒	๑.๓๒	ปานกลาง
	สังคมศาสตร์	๘	๑๕	๒๖	๑๖	๕	๒.๕๓	๑.๐๕	ปานกลาง
	(-)	รวม	๒๓	๔๑	๔๕	๔๘	๒๖	๓.๐๕	๑.๒๖
๑๓. นิสิตส่งงานไม่ตรง เวลาจึงพูดจาขอโทษ และขอรับผิดต่อ อาจารย์	พุทธศาสตร์	๗	๒๐	๑๔	๖	๒	๓.๔๕	๑.๐๒	มาก
	ครุศาสตร์	๘	๕	๘	๑	๐	๓.๕๒	๐.๘๕	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๐	๑๓	๕	๓	๑	๔.๐๐	๑.๐๕	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๕	๒๑	๒๓	๖	๑	๓.๗๓	๑.๐๑	มาก
	(+)	รวม	๕๔	๖๓	๕๐	๑๖	๔	๓.๗๕	๐.๕๕
๑๔. นิสิตไม่ไปเยี่ยม อาจารย์ ในขณะที่ท่าน กำลังนอนป่วยหนักอยู่ ที่โรงพยาบาล เพราะ เกรงว่าจะเป็นการ รบกวนท่าน	พุทธศาสตร์	๒	๕	๑๕	๑๐	๑๗	๓.๗๑	๑.๑๗	น้อย
	ครุศาสตร์	๑	๓	๑๑	๕	๖	๓.๔๖	๑.๑๐	น้อย
	มนุษยศาสตร์	๔	๒	๑๔	๑๑	๑๑	๓.๕๕	๑.๒๑	น้อย
	สังคมศาสตร์	๕	๖	๒๓	๒๑	๑๕	๓.๕๐	๑.๑๔	น้อย
	(-)	รวม	๑๒	๑๖	๖๓	๔๗	๔๕	๓.๕๖	๑.๑๕
๑๕. นิสิตต้องพูดคุยกับ อาจารย์ ด้วยหน้าตาที่ ยิ้มแย้ม แจ่มใส	พุทธศาสตร์	๑๗	๒๑	๗	๔	๐	๔.๐๔	๐.๕๑	มาก
	ครุศาสตร์	๑๐	๑๑	๔	๑	๐	๔.๑๕	๐.๘๓	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๘	๘	๒	๓	๑	๔.๔๐	๑.๐๔	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๘	๒๓	๑๕	๔	๐	๔.๐๗	๐.๕๒	มาก
	(+)	รวม	๘๓	๖๓	๒๘	๑๒	๑	๔.๑๗	๑.๑๖

(ตารางที่ ๔.๕) ต่อ

การปฏิสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับอาจารย์	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนน เฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับ การ ปฏิสัมพันธ์
		มาก ที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด			
๑๖. นิสิตที่เรียนเก่งอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเข้าห้องเรียน สามารถอ่านเองได้	พุทธศาสตร์	๐	๓	๑๓	๑๓	๒๐	๔.๐๒	๐.๕๗	น้อย
	ครุศาสตร์	๓	๑	๘	๕	๕	๓.๖๒	๑.๓๓	น้อย
	มนุษยศาสตร์	๓	๒	๔	๒๑	๑๒	๓.๘๘	๑.๑๑	น้อย
	สังคมศาสตร์	๓	๕	๒๓	๑๒	๒๓	๓.๖๑	๑.๑๖	น้อย
	รวม	๕	๑๕	๔๘	๕๑	๖๔	๓.๗๘	๑.๑๔	น้อย
๑๗. นิสิตพึงคอยอยู่รับใช้ใกล้ชิดต่ออาจารย์	พุทธศาสตร์	๘	๑๐	๒๓	๗	๑	๓.๓๕	๐.๕๕	ปานกลาง
	ครุศาสตร์	๒	๖	๑๑	๕	๒	๓.๐๔	๑.๐๔	ปานกลาง
	มนุษยศาสตร์	๘	๘	๒๑	๕	๐	๓.๔๕	๐.๕๔	มาก
	สังคมศาสตร์	๕	๑๖	๓๕	๑๒	๒	๓.๑๔	๐.๘๕	ปานกลาง
	รวม	๒๓	๔๐	๕๐	๔๐	๒๓	๓.๒๕	๐.๕๖	ปานกลาง
๑๘. นิสิตจะต้องขานตอบรับอาจารย์ด้วยคำสุภาพอ่อนโยน	พุทธศาสตร์	๑๗	๒๐	๕	๓	๐	๔.๐๔	๐.๘๕	มาก
	ครุศาสตร์	๑๐	๗	๖	๓	๐	๓.๕๒	๑.๐๖	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๗	๑๐	๔	๑	๐	๔.๕	๐.๗๗	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๔	๒๔	๑๕	๓	๐	๓.๕๕	๐.๘๕	มาก
	รวม	๗๘	๖๑	๓๘	๑๐	๐	๔.๑๑	๐.๕๐	มาก
๑๙. นิสิตเชื่อฟังเคารพอาจารย์เมื่ออาจารย์เข้ามาภายในห้อง	พุทธศาสตร์	๑๘	๑๘	๕	๔	๐	๔.๐๒	๐.๕๕	มาก
	ครุศาสตร์	๑๓	๗	๕	๑	๐	๔.๑๒	๐.๕๑	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๕	๑๔	๓	๐	๐	๔.๕๒	๐.๖๓	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๓๒	๒๐	๑๖	๒	๐	๔.๑๗	๐.๘๘	มาก
	รวม	๘๘	๕๕	๓๓	๗	๐	๔.๒๑	๐.๘๔	มากที่สุด
๒๐. อาจารย์บอกศิลปวิทยาให้โดยสิ้นเชิงไม่ปิดบังอำพราง	พุทธศาสตร์	๑๘	๑๕	๑๑	๕	๐	๓.๕๔	๑.๐๑	มาก
	ครุศาสตร์	๑๐	๘	๕	๑	๒	๓.๘๘	๑.๒๑	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๔	๑๐	๗	๑	๐	๔.๓๖	๐.๘๕	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๒	๒๐	๒๓	๔	๑	๓.๘๓	๐.๕๕	มาก
	รวม	๗๔	๕๓	๔๖	๑๑	๓	๔.๐๐	๑.๐๑	มาก

ตารางที่ ๔.๖ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และระดับความคิดเห็นของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นิสิตกับเพื่อน จำแนกตามคณะที่สังกัด

การปฏิสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับเพื่อน	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนน เฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับ การ ปฏิสัมพันธ์
		มาก ที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด			
๒๑. นิสิตมีความเอาใจ ใส่ขณะที่เพื่อนพูด	พุทธศาสตร์	๘	๒๕	๑๕	๑	๐	๓.๘๒	๐.๗๓	มาก
	ครุศาสตร์	๑๒	๕	๔	๑	๐	๔.๒๓	๐.๘๖	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๑๘	๒๑	๓	๐	๐	๔.๓๖	๐.๖๒	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๑๕	๒๕	๒๐	๑	๑	๓.๕๑	๐.๘๖	มาก
	(+) รวม	๕๗	๘๔	๔๒	๓	๑	๔.๐๘	๐.๗๗	มาก
๒๒. ถ้ายิ่งหยอกล้อถึง ปมด้อยของกันและกัน มากเท่าใด ความสนิท สนมกันก็จะเพิ่มมาก ขึ้นเท่านั้น (-)	พุทธศาสตร์	๓	๕	๑๘	๗	๑๒	๓.๓๓	๑.๒๑	ปานกลาง
	ครุศาสตร์	๕	๖	๘	๑	๕	๒.๗๗	๑.๓๗	ปานกลาง
	มนุษยศาสตร์	๗	๖	๑๗	๘	๔	๒.๕๐	๑.๑๕	ปานกลาง
	สังคมศาสตร์	๘	๑๘	๓๐	๗	๖	๒.๘๑	๑.๐๕	ปานกลาง
	(-) รวม	๒๓	๔๐	๗๓	๒๓	๒๘	๒.๕๕	๑.๒๑	ปานกลาง
๒๓. นิสิตพึงปฏิบัติต่อ เพื่อน ด้วยความสุภาพ อ่อนโยน	พุทธศาสตร์	๑๕	๒๑	๑๐	๓	๐	๓.๕๘	๐.๘๘	มาก
	ครุศาสตร์	๑๓	๖	๕	๑	๐	๔.๒๓	๐.๕๑	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๑๘	๑๗	๖	๑	๐	๔.๒๔	๐.๗๕	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๑๕	๒๖	๒๑	๔	๐	๓.๘๖	๐.๘๕	มาก
	(+) รวม	๖๕	๗๑	๔๒	๕	๐	๔.๐๘	๐.๘๗	มาก
๒๔. ในความเป็นจริง นั้น ถึงแม้ว่าจะเป็น เพื่อนกัน ก็ไม่สามารถ ตัดสินใจแทนกัน	พุทธศาสตร์	๑๓	๑๘	๑๔	๔	๐	๓.๘๒	๐.๕๓	มาก
	ครุศาสตร์	๑๓	๘	๔	๑	๐	๔.๒๗	๐.๘๗	มากที่สุด
	มนุษยศาสตร์	๑๘	๑๓	๕	๑	๑	๔.๑๐	๐.๕๘	มาก
	สังคมศาสตร์	๒๐	๒๐	๒๒	๖	๒	๓.๗๑	๑.๐๗	มาก
	(+) รวม	๖๔	๕๕	๔๕	๑๒	๓	๓.๕๘	๐.๕๖	มาก
๒๕. นิสิตพึงช่วยเหลือ เพื่อนตามสมควรแก่ เหตุปัจจัย	พุทธศาสตร์	๑๔	๑๕	๒๐	๐	๐	๓.๘๘	๐.๘๓	มาก
	ครุศาสตร์	๑๑	๑๐	๓	๒	๐	๔.๑๕	๐.๕๓	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๗	๑๕	๕	๐	๑	๔.๑๒	๐.๕๒	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๕	๓๐	๒๓	๒	๐	๓.๘๓	๐.๘๐	มาก
	(+) รวม	๕๗	๗๐	๕๕	๔	๑	๔.๐๐	๐.๘๗	มาก

(ตารางที่ ๔.๖) ต่อ

การปฏิสัมพันธ์ ระหว่าง นิสิตกับเพื่อน	คณะ	ระดับความคิดเห็น					คะแนน เฉลี่ย	ค่า เบี่ยงเบน มาตรฐาน	ระดับ การ ปฏิสัมพันธ์
		มากที่สุด	มาก	ปาน กลาง	น้อย	น้อย ที่สุด			
๒๖. นิสิตกล่าวชื่นชม เพื่อนๆ เพราะเป็นมาร- ยาทที่ดี	พุทธศาสตร์	๑๔	๑๘	๑๒	๕	๐	๓.๘๔	๐.๕๗	มาก
	ครุศาสตร์	๑๒	๖	๖	๒	๐	๔.๐๘	๑.๐๒	มาก
	มนุษยศาสตร์	๑๗	๑๓	๑๑	๐	๑	๔.๐๗	๐.๕๕	มาก
	สังคมศาสตร์	๕	๒๗	๒๘	๕	๑	๓.๕๔	๐.๘๖	มาก
	(+)	รวม	๕๒	๖๔	๕๗	๑๒	๒	๓.๘๘	๐.๕๕
๒๗. พยายามอย่าชมเชย เพื่อน เพราะจะทำให้ เขาเป็นผู้ประมาท	พุทธศาสตร์	๔	๑๐	๒๑	๕	๕	๓.๐๒	๑.๐๗	ปานกลาง
	ครุศาสตร์	๗	๒	๑๓	๒	๒	๒.๖๒	๑.๒๐	ปานกลาง
	มนุษยศาสตร์	๘	๑๓	๑๕	๕	๑	๒.๔๘	๑.๐๒	มาก
	สังคมศาสตร์	๓	๑๕	๒๘	๑๔	๖	๓.๐๑	๑.๐๐	ปานกลาง
	(-)	รวม	๒๒	๔๔	๗๗	๓๐	๑๔	๒.๗๘	๑.๐๗
๒๘. นิสิตห้ามไม่ให้ เพื่อนทำความชั่ว ให้ทำ แต่ความดี	พุทธศาสตร์	๒๐	๑๖	๑๒	๑	๐	๔.๑๒	๐.๘๖	มาก
	ครุศาสตร์	๑๒	๕	๘	๑	๐	๔.๐๘	๐.๕๘	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๐	๑๑	๑๐	๐	๑	๔.๑๗	๐.๕๖	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๕	๒๔	๒๒	๔	๑	๓.๘	๐.๕๖	มาก
	(+)	รวม	๗๑	๕๖	๕๒	๖	๒	๔.๐๔	๐.๕๔
๒๙. ความเป็นเพื่อน สามารถรู้ได้เมื่อตนเอง เดือดร้อน	พุทธศาสตร์	๑๒	๑๖	๑๘	๓	๐	๓.๗๖	๐.๕๐	มาก
	ครุศาสตร์	๑๐	๑๐	๔	๒	๐	๔.๐๘	๐.๕๔	มาก
	มนุษยศาสตร์	๒๓	๑๐	๖	๒	๑	๔.๒๔	๑.๐๓	มากที่สุด
	สังคมศาสตร์	๒๓	๒๔	๑๘	๓	๒	๓.๕๐	๑.๐๑	มาก
	(+)	รวม	๖๘	๖๐	๔๖	๑๐	๓	๔.๐๐	๐.๕๗
๓๐. ไม่พูดได้ถึงแทน เพื่อน เพราะจะทำให้ เขาทราบว่าเราเข้าข้าง กัน	พุทธศาสตร์	๖	๑๕	๒๓	๓	๒	๒.๕๕	๐.๕๓	มาก
	ครุศาสตร์	๕	๗	๑๑	๒	๑	๒.๕๐	๑.๐๓	มาก
	มนุษยศาสตร์	๘	๑๒	๑๖	๒	๔	๒.๕๗	๑.๑๕	มาก
	สังคมศาสตร์	๑๒	๑๘	๒๖	๗	๗	๒.๗๐	๑.๑๗	ปานกลาง
	(-)	รวม	๓๑	๕๒	๗๖	๑๔	๑๔	๒.๕๕	๑.๐๗

จากตารางที่ ๔.๔, ๔.๕ และ ๔.๖ สรุปได้ว่า ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยของคะแนนการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ ๓.๖๕ คะแนน โดยที่ค่าของส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S) มีค่าเท่ากับ ๐.๕๕๘

ตารางที่ ๔.๗ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์
ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด

คณะ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
พุทธศาสตร์	๔๕	๓.๕๒	๐.๕๘๒
ครุศาสตร์	๒๖	๓.๘๒	๐.๕๖๕
มนุษยศาสตร์	๔๒	๓.๘๘	๐.๖๖๑
สังคมศาสตร์	๓๐	๓.๕๘	๐.๔๕๑
รวม	๑๘๓	๓.๖๕	๐.๕๕๘

จากตารางที่ ๔.๗ พบว่า คณะพุทธศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) เท่ากับ ๓.๕๒ คณะครุศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) เท่ากับ ๓.๘๒ คณะมนุษยศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) เท่ากับ ๓.๘๘ และคณะสังคมศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) เท่ากับ ๓.๕๘ ตามลำดับ

๔.๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล ความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของ ชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท

เครื่องหมาย (ใช่) / (ไม่ใช่) ที่ปรากฏอยู่มุมล่างขวามือของข้อความเกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท หมายถึง เป็นคำตอบที่ถูกต้องของความรู้เรื่องสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท ในข้อนั้น

ตารางที่ ๔.๘ แสดงจำนวน และร้อยละ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามที่มีความรู้เกี่ยวกับสุญญตา
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ จำแนกตามคณะที่สังกัด

ความรู้ เรื่องสัญญาตา ในบริบทของขันธุ์ ๕	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๑. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัส ว่า ขันธุ์ ๕ ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา	ใช่	๔๔	๘๙.๘	๒๕	๕๖.๒	๔๐	๘๕.๒	๕๕	๘๔.๓
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๑	๓.๘	๑	๒.๔	๕	๑๒.๕
	ไม่ทราบ	๐	๐	๐	๐	๑	๒.๔	๒	๒.๕
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๖๒	๑๐๐.๐
(ใช่)									
๒. พระสูตร สัญญาตา ว่าด้วย ความว่าง ในพระสูตรคันถปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า “โลก” ในความหมายของขันธุ์ ๕	ใช่	๓๕	๗๑.๖	๑๗	๖๕.๔	๓๓	๗๘.๖	๔๕	๗๐.๐
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๑	๓.๘	๔	๙.๕	๑๓	๒๘.๖
	ไม่ทราบ	๑	๒.๑	๑	๓.๘	๑	๒.๔	๑	๒.๕
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๖๒	๑๐๐.๐
(ใช่)									
๓. ในพระสูตร สัญญาตา ว่า ด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระ ภาคเจ้าตรัสว่า ขันธุ์ ๕ ว่างจาก อตฺตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วย อตฺตา ซึ่งคำว่า “ว่างจากอตฺตา” ในที่นี้คือ ว่างจากความถือมั่น มองเห็นขันธุ์ ๕ อย่างใดอย่าง หนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอตฺตา หรือเห็นขันธุ์ ๕ เป็นอนัตตา	ใช่	๔๐	๘๑.๖	๑๖	๖๑.๕	๓๑	๗๓.๘	๔๕	๗๐.๐
	ไม่ใช่	๔	๘.๒	๔	๑๕.๔	๔	๙.๕	๑๒	๑๙.๖
	ไม่ทราบ	๕	๑๐.๒	๖	๒๓.๑	๗	๑๖.๖	๕	๘.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๖๒	๑๐๐.๐
(ใช่)									
๔. ในพระสูตร สัญญาตา ว่า ด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระ ภาคเจ้าตรัสว่า ขันธุ์ ๕ ว่างจาก อตฺตาและจากสิ่งทีเนื่องด้วย อตฺตา ซึ่งคำว่า “สิ่งทีเนื่องด้วย อตฺตา” ในที่นี้ หมายถึง กระบวนการเกิดเวทนา อัน ได้แก่ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุข เวทนาที่เกิดขึ้น เพราะจักขุ สัมผัสเป็นปัจจัย	ใช่	๓๘	๗๗.๖	๑๕	๕๗.๗	๓๐	๗๑.๔	๔๘	๖๘.๖
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๓	๑๑.๕	๓	๗.๑	๑๐	๑๖.๓
	ไม่ทราบ	๖	๑๒.๒	๘	๓๐.๘	๙	๒๑.๔	๑๒	๑๙.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๖๒	๑๐๐.๐
(ใช่)									

(ตารางที่ ๔.๘) ต่อ

ความรู้ เรื่องสัญญา ในบริบทของชั้น ๕	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๕. ในพระสูตร สัญญาถูกถามว่า ด้วยความว่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่าอายตนะภายในมี ตา เป็นต้น และอายตนะภายนอกมี รูป เป็นต้น เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เกิดความรู้ทางตา เรียกจักขุวิญญาณ (ใช่)	ใช่	๔๗	๕๕.๕	๒๐	๗๖.๕	๓๔	๘๑.๐	๕๖	๘๐.๐
	ไม่ใช่	๑	๒	๔	๑๕.๔	๔	๙.๕	๕	๑๒.๕
	ไม่ทราบ	๑	๒	๒	๗.๗	๔	๙.๕	๕	๗.๑
	รวม	๔๘	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๖. จักขุสัมผัส หมายถึง อากาโรที่ ตา เห็น รูป เรียกว่าจักขุวิญญาณ (ใช่)	ใช่	๔๔	๘๙.๘	๒๕	๙๖.๒	๓๘	๙๐.๕	๖๓	๙๐.๐
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๑	๓.๘	๒	๔.๘	๔	๕.๗
	ไม่ทราบ	๒	๔.๑	๐	๐	๒	๔.๘	๓	๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๗. จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา อันได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา (ใช่)	ใช่	๓๘	๗๗.๖	๑๗	๖๕.๔	๓๓	๗๘.๖	๕๓	๗๕.๗
	ไม่ใช่	๘	๑๖.๓	๕	๑๙.๒	๕	๑๑.๙	๑๔	๒๐.๐
	ไม่ทราบ	๓	๖.๑	๔	๑๕.๔	๔	๙.๕	๓	๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๘. สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ซึ่งกล่าวได้ว่าเวทนาทั้งสามอย่างนี้เป็นของเรา เป็นอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร (ไม่ใช่)	ใช่	๒๘	๕๗.๑	๑๑	๔๒.๓	๑๔	๓๓.๓	๑๗	๒๔.๓
	ไม่ใช่	๑๘	๓๖.๗	๑๔	๕๓.๘	๒๔	๕๗.๑	๔๕	๖๔.๓
	ไม่ทราบ	๓	๖.๑	๑	๓.๘	๔	๙.๕	๘	๑๑.๔
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๙. ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง หมายถึง การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรรถมรรค (ใช่)	ใช่	๓๘	๗๗.๖	๒๒	๘๔.๖	๓๑	๗๓.๘	๔๔	๖๒.๕
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๑	๓.๘	๒	๔.๘	๑๔	๒๐.๐
	ไม่ทราบ	๖	๑๒.๒	๓	๑๑.๕	๕	๑๑.๙	๑๒	๑๗.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๑๐. เมื่อรู้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับ ชั้น ๕ แล้ว ทำให้ทราบว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ละความยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงไปตามอำนาจความแปรปรวนของเบญจขันธ์ (ใช่)	ใช่	๔๐	๘๑.๖	๒๓	๘๘.๕	๓๕	๘๓.๓	๕๔	๗๗.๑
	ไม่ใช่	๔	๘.๒	๑	๓.๘	๒	๔.๘	๑๐	๑๔.๓
	ไม่ทราบ	๕	๑๐.๒	๒	๗.๗	๕	๑๑.๙	๖	๘.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

(ตารางที่ ๔.๘) ต่อ

ความรู้ เรื่องสัญญา ในบริบทของข้อ ๕	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๑๑. พระสูตรปฐมัญญาสูตร ว่าด้วยสัญญา สูตรเล็ก นั้น เป็นพระสูตรที่แสดงถึงวิธีการทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ดังนั้นสมาธิในวิปัสสนาที่ไปถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดคณัตตลักษณะ เรียก สัญญาตสมาธิ (ใช่)	ใช่	๓๑	๖๓.๓	๑๗	๖๕.๔	๒๓	๕๔.๗	๔๔	๖๒.๕
	ไม่ใช่	๖	๑๒.๒	๒	๗.๗	๓	๗.๑	๕	๑๒.๕
	ไม่ทราบ	๑๒	๒๔.๕	๗	๒๖.๕	๑๖	๓๗.๑	๑๗	๒๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๖	๑๐๐.๐
๑๒. สัญญาตนิพพาน เป็นสถานะที่สูญสิ้นจากกิเลสและข้อ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ซึ่งเป็นผลเกิดจากการทำสมาธิที่เรียกว่า สัญญาตสมาธิ (ใช่)	ใช่	๓๗	๗๕.๕	๑๕	๕๗.๗	๓๓	๗๗.๖	๔๕	๗๐.๐
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๒	๗.๗	๒	๔.๗	๖	๘.๖
	ไม่ทราบ	๕	๑๐.๔	๕	๑๙.๖	๗	๑๖.๗	๑๕	๒๑.๔
	รวม	๔๕	๑๐๐.๐	๒๒	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๖๖	๑๐๐.๐
๑๓. “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” คำว่าสังขารทั้งปวง ในที่นี้ หมายถึง ข้อ ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์ (ใช่)	ใช่	๔๗	๙๖.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๓๗	๘๘.๑	๕๗	๘๒.๕
	ไม่ใช่	๑	๒.๐	๐	๐	๓	๗.๑	๕	๑๒.๕
	ไม่ทราบ	๐	๐	๐	๐	๒	๔.๗	๓	๔.๓
	รวม	๔๘	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๖๖	๑๐๐.๐
๑๔. ความเห็นผิดที่ว่าข้อ ๕ มีตัวตนนั้น มีอาการเกิดขึ้นในใจ คือ เห็นว่าจะเลือกเอาได้ตามปรารถนา เช่น สุขเกิดขึ้น ก็ขอว่าจงเป็นอย่างนี้ ทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอว่าอย่าเป็นอย่างนี้ (ใช่)	ใช่	๓๕	๗๑.๔	๒๑	๘๐.๗	๒๕	๖๕.๐	๕๐	๗๑.๔
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๓	๑๑.๕	๗	๑๖.๗	๑๒	๑๗.๑
	ไม่ทราบ	๕	๑๐.๔	๒	๗.๗	๖	๑๕.๓	๘	๑๑.๔
	รวม	๔๕	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๑๕. พระพุทธศาสนากล่าวว่า จิตมีองค์ประกอบเป็นกระแสอายตนะ เมื่อแยกแต่ละส่วนออกแล้วจิตก็มิได้มีเหลือทิ้งให้เห็นเป็นตัวตนแก่นสาร (ใช่)	ใช่	๓๑	๖๓.๓	๑๗	๖๕.๒	๒๓	๕๔.๗	๖๐	๘๕.๗
	ไม่ใช่	๗	๑๔.๓	๔	๑๕.๔	๗	๑๖.๐	๔	๕.๗
	ไม่ทราบ	๑๑	๒๒.๔	๕	๑๙.๖	๑๑	๒๖.๒	๖	๘.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

(ตารางที่ ๔.๗) ต่อ

ความรู้ เรื่องสัญญา ในบริบทของชั้น ๕	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๑๖. จิตเกิดจากเหตุใดได้แก่ วัตถุรูป อายตนะ และมนสิการ การกระทบกันของเหตุใดทั้ง สามนี้ทำให้เกิดอาการทำงาน และการปรากฏของจิต (ใช่)	ใช่	๓๔	๖๕.๔	๑๕	๓๓.๓	๒๐	๔๓.๖	๔๕	๓๐.๐
	ไม่ใช่	๔	๗.๖	๑	๒.๒	๖	๑๓.๓	๖	๔.๓
	ไม่ทราบ	๑๑	๒๒.๔	๖	๑๓.๓	๑๖	๓๔.๑	๑๕	๑๐.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๒	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๑๗. สังขารจากชั้น ๕ ที่เกิด จากสิ่งเร้าภายนอกกระทบกับ อายตนะภายใน และเกิดการ รับรู้ การเข้าใจ การตีความ การตัดสินใจ ซึ่งแสดงผล ออกเป็นการกระทำและ พฤติกรรมที่เกิดขึ้น มัก ตอบสนองต่อเหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นในปัจจุบัน (ใช่)	ใช่	๔๒	๘๕.๗	๒๑	๔๖.๗	๓๔	๗๑.๐	๕๒	๗๔.๓
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๒	๔.๔	๒	๔.๓	๑๐	๑๕.๓
	ไม่ทราบ	๔	๘.๒	๓	๖.๖	๖	๑๓.๓	๗	๑๐.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๑๘. บุคคลผู้ไม่รู้ชัดชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่มีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดาและมีความเสื่อม ไปเป็นธรรมดาตามความเป็น จริง ฉันทใด บุคคลผู้นั้น ย่อมชื่อ ว่า เป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ฉันท นั้น (ใช่)	ใช่	๔๓	๘๗.๗	๒๐	๔๖.๗	๓๖	๗๕.๗	๕๔	๗๗.๑
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๔	๘.๘	๔	๘.๕	๖	๘.๖
	ไม่ทราบ	๑	๒.๐	๒	๔.๔	๒	๔.๓	๑๐	๑๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๑๙. ผู้ผลิตเพลินในชั้น ๕ ชื่อ ว่า เพลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ ทุกข์ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จาก ทุกข์ (ใช่)	ใช่	๔๕	๙๑.๘	๒๔	๕๒.๓	๓๗	๗๗.๑	๕๓	๗๕.๗
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๐	๐.๐	๒	๔.๓	๕	๗.๑
	ไม่ทราบ	๑	๒.๐	๒	๔.๔	๒	๔.๓	๑๒	๑๗.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๐. ชั้น ๕ ได้ชื่อว่า อุปาทาน ชั้น เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการ ยึดถือ (ใช่)	ใช่	๔๕	๙๑.๘	๒๔	๕๒.๓	๓๗	๗๗.๑	๕๔	๗๗.๑
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๒	๔.๔	๕	๑๐.๖	๑๑	๑๕.๗
	ไม่ทราบ	๑	๒.๐	๐	๐.๐	๔	๘.๕	๕	๗.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

ตารางที่ ๔.๕ แสดงจำนวน และร้อยละ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามที่มีความรู้เกี่ยวกับสัญญาตา
ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของปฏิจสงฆูปบาท จำแนกตามคณะที่สังกัด

ความรู้ เรื่องสัญญาตา ในบริบทของปฏิจสงฆูปบาท	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๒๑. ปฏิจสงฆูปบาทและอริยสัจ ๔ เป็นเรื่องเดียวกันเพราะแสดง เรื่องทุกข์ และการดับทุกข์ (ใช่)	ใช่	๔๒	๘๕.๓	๑๘	๖๕.๒	๓๐	๗๑.๔	๕๑	๗๒.๕
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๔	๑๕.๔	๖	๑๔.๓	๑๓	๑๘.๖
	ไม่ทราบ	๔	๘.๒	๔	๑๕.๔	๖	๑๔.๓	๖	๘.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๒. ปฏิจสงฆูปบาท ตามนัย พระสูตร (สูตรต้นตภาพนินย) แสดงโดยธรรมมาธิฐาน คือ การอธิบายโดยใช้ปรมวลดสังจะ คือขั้น ๕ ที่ดำเนินไปในกาล ทั้ง ๓ (ใช่)	ใช่	๒๘	๕๗.๑	๑๖	๖๑.๕	๓๐	๗๑.๔	๕๑	๗๒.๕
	ไม่ใช่	๓	๑๔.๓	๒	๗.๗	๓	๗.๑	๓	๑๐.๐
	ไม่ทราบ	๑๔	๒๘.๖	๘	๓๐.๘	๕	๒๑.๔	๑๒	๑๗.๑
	รวม	๔๕	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๓. การแสดงปฏิจสงฆูปบาท โดยสมุทัยวาร คือ แสดงความ เกิดแห่งผลเพราะเกิดแห่งเหตุ อุทาหรณ์ว่า เพราะอวิชชาเป็น ปัจจัย จึงมีสังขาร เป็นต้น (ใช่)	ใช่	๔๑	๘๓.๓	๑๗	๖๕.๔	๓๑	๗๓.๘	๕๓	๗๕.๗
	ไม่ใช่	๔	๘.๒	๑	๓.๘	๒	๔.๘	๓	๔.๓
	ไม่ทราบ	๔	๘.๒	๘	๓๐.๘	๕	๒๑.๔	๑๐	๑๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๔. การแสดงปฏิจสงฆูปบาท โดยนิโรธวาร แสดงความดับ แห่งผล เพราะดับแห่งเหตุ อุทาหรณ์ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ (ใช่)	ใช่	๔๔	๘๙.๘	๑๙	๗๓.๑	๒๘	๖๖.๓	๕๒	๗๔.๓
	ไม่ใช่	๒	๔.๑	๑	๓.๘	๖	๑๔.๓	๑๐	๑๔.๓
	ไม่ทราบ	๓	๖.๑	๖	๒๓.๑	๘	๑๙.๐	๘	๑๑.๔
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๕. การอธิบายแบบปฏิจ- สงฆูปบาทปกติ คือมีเหตุเดียว ผล เดียว เช่น อวิชชา เป็นปัจจัยแก่ สังขาร สังขาร เป็นปัจจัยแก่ วิญญาน (ใช่)	ใช่	๓๘	๗๖.๖	๑๙	๗๓.๑	๓๐	๗๑.๔	๔๔	๖๒.๕
	ไม่ใช่	๓	๑๔.๓	๔	๑๕.๔	๔	๙.๕	๑๒	๑๗.๑
	ไม่ทราบ	๔	๘.๒	๓	๑๑.๕	๘	๑๙.๐	๑๔	๒๐.๐
	รวม	๔๕	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

(ตารางที่ ๔.๕) ต่อ

ความรู้ เรื่องสัญญา ในบริบทของปัจเจกสมุปบาท	คำตอบ	พุทธศาสตร์		กฏศาสตร์		มนุชยศาสตร์		สังคัมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๒๖. ในปัจเจกสมุปบาท อวิชา และสังขาร เป็นอดีตเหตุ วิญญาน นามรูป สฬายคณะ ผัสสะ เวทนา เป็นปัจจุบันผล ตัณหา อุปาทาน และกรรมภพ เป็นปัจจุบันเหตุ ทุกข์ทั้งหลายมี ชาติเป็นต้น เป็น อนาคตผล (ใช่)	ใช่	๓๖	๗๓.๕	๒๑	๘๐.๘	๒๖	๖๑.๕	๔๒	๖๐.๐
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๑	๓.๘	๖	๑๔.๓	๑๖	๒๒.๕
	ไม่ทราบ	๘	๑๖.๓	๔	๑๕.๔	๑๐	๒๓.๘	๑๒	๑๗.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๗. ปัจเจกสมุปบาทแสดงให้ เห็นภาวะทั้ง ๓ นี้ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา (ใช่)	ใช่	๓๕	๗๑.๔	๒๒	๘๔.๖	๓๔	๘๑.๐	๕๗	๘๑.๔
	ไม่ใช่	๔	๘.๒	๐	๐	๒	๔.๘	๕	๗.๕
	ไม่ทราบ	๑๐	๒๐.๔	๔	๑๕.๔	๖	๑๔.๓	๙	๑๒.๗
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๘. อวิชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือตัวสาเหตุผลักดัน ให้คิดปรุงแต่งการกระทำต่างๆ เรียก กิเลสวัฏฏ์ (ใช่)	ใช่	๓๘	๗๗.๖	๒๔	๙๒.๓	๓๕	๘๓.๓	๔๘	๖๘.๖
	ไม่ใช่	๖	๑๒.๒	๐	๐	๑	๒.๔	๑๖	๒๒.๕
	ไม่ทราบ	๕	๑๐.๒	๒	๗.๗	๖	๑๔.๓	๖	๘.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๒๙. สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม คือกระบวนการกระทำ หรือกรรมทั้งหลายปรุงแต่งชีวิต ให้เป็นไปต่าง ๆ เรียกว่า กรรมวัฏฏ์ (ใช่)	ใช่	๓๖	๗๓.๕	๒๒	๘๔.๖	๓๑	๗๓.๘	๕๖	๘๐.๐
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๒	๗.๗	๑	๒.๔	๖	๘.๖
	ไม่ทราบ	๘	๑๖.๓	๒	๗.๗	๑๐	๒๓.๘	๖	๘.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๐. วิญญาน นามรูป สฬายคณะ ผัสสะ เวทนา เป็น วิบาก คือ สภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุง แต่งของกรรม และกลับเป็น ปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้ อีก เรียกว่า วิปากวัฏฏ์ (ใช่)	ใช่	๓๖	๗๓.๕	๒๑	๘๐.๘	๓๓	๗๘.๖	๕๑	๗๒.๕
	ไม่ใช่	๔	๘.๒	๑	๓.๘	๔	๙.๕	๕	๗.๕
	ไม่ทราบ	๙	๑๘.๔	๔	๑๕.๔	๕	๑๑.๙	๑๐	๑๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๑. กิเลสที่สืบเนื่องจากตัณหา ได้แก่ อุปาทาน ๔ อย่าง คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตูปาทาน และ อิตถวาตูปาทาน (ใช่)	ใช่	๓๖	๗๓.๕	๒๒	๘๔.๖	๒๕	๖๑.๐	๔๘	๖๘.๖
	ไม่ใช่	๑	๒.๐	๑	๓.๘	๕	๑๑.๙	๑๐	๑๔.๓
	ไม่ทราบ	๑๒	๒๔.๕	๓	๑๑.๕	๘	๑๙.๐	๑๒	๑๗.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

(ตารางที่ ๔.๕) ต่อ

ความรู้ เรื่องสัญญา ในบริบทของปัจเจกสมุปบาท	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๓๒. ความเข้าใจในปัจเจกสมุป- บาท เรียกว่าเป็นสัมมาทิฐิหรือ เห็นถูกต้องชนิดที่เรียกว่าเป็น กลาง ๆ เรียก มัชฌิมนิรธรรม เทศนา (ใช่)	ใช่	๓๗	๗๕.๕	๒๐	๗๖.๕	๓๑	๗๓.๘	๕๑	๗๒.๕
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๑	๓.๘	๕	๑๑.๕	๑๓	๑๖.๖
	ไม่ทราบ	๗	๑๔.๓	๕	๑๕.๒	๖	๑๔.๓	๖	๗.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๓. กระบวนการของปัจเจก- สมุปบาท หมุนเวียนเป็นวัฏฏะ หรือวงจร ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มี จุดจบ ไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลาย (ใช่)	ใช่	๓๒	๖๕.๓	๑๘	๖๕.๒	๒๖	๖๑.๕	๕๘	๘๒.๕
	ไม่ใช่	๑๒	๒๔.๕	๓	๑๑.๕	๗	๑๖.๗	๘	๑๑.๔
	ไม่ทราบ	๕	๑๐.๒	๕	๑๕.๒	๕	๑๒.๔	๔	๕.๗
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๔. ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่ง กรรม (ใช่)	ใช่	๓๑	๖๓.๓	๑๔	๕๓.๘	๒๖	๖๑.๕	๔๒	๖๐.๐
	ไม่ใช่	๘	๑๖.๓	๔	๑๕.๔	๕	๑๒.๔	๑๘	๒๕.๗
	ไม่ทราบ	๑๐	๒๐.๔	๘	๓๐.๘	๗	๑๖.๗	๑๐	๑๔.๓
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๕. สัญชาตที่ก่อกำเนิดขึ้นในปัจเจก- สมุปบาท เป็นที่เกิดของลักษณะ นิสัย ทศนคติ ความชอบ ไม่ ชอบที่เป็นบุคลิกพื้นฐานในจิต ของแต่ละบุคคล (ใช่)	ใช่	๒๕	๕๑.๒	๑๕	๕๗.๗	๓๐	๗๑.๔	๖๑	๘๗.๑
	ไม่ใช่	๗	๑๔.๓	๑	๓.๘	๓	๗.๑	๔	๕.๗
	ไม่ทราบ	๑๓	๒๖.๕	๑๐	๓๘.๕	๕	๑๒.๔	๕	๗.๑
	รวม	๔๕	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๖. สัญชาต ในความหมายที่เป็น ผู้กระทำหรือเป็นตัวการต้องมี เจตนาหรือมีจิตใจ เป็นตัวนำใน การกระทำ สัญชาตในที่นี้เกี่ยว ข้องกับสิ่งมีชีวิตหรือมีใจครอง (ใช่)	ใช่	๓๗	๗๕.๕	๑๕	๕๗.๗	๒๕	๖๑.๐	๕๒	๗๔.๓
	ไม่ใช่	๔	๘.๒	๓	๑๑.๕	๑๐	๒๓.๘	๕	๗.๑
	ไม่ทราบ	๘	๑๖.๓	๘	๓๐.๘	๗	๑๖.๗	๕	๗.๑
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๗. สัญชาตในปัจเจกสมุปบาท มีความหมายอย่างเดียวกันกับ สัญชาตในชั้น ๕ และสัญชาต ในไตรลักษณ์ ซึ่งหมายถึง การ ปรุงแต่งให้เป็นสังขตะขึ้น (ใช่)	ใช่	๓๔	๖๙.๔	๑๗	๖๕.๔	๒๑	๕๐.๐	๕๓	๗๕.๗
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๒	๗.๗	๑๐	๒๓.๘	๘	๑๑.๔
	ไม่ทราบ	๖	๑๒.๒	๗	๒๖.๕	๑๑	๒๖.๒	๕	๗.๑
	รวม	๔๕	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

ตารางที่ ๔.๕ (ต่อ)

ความรู้ เรื่องศุภฤกษ์ ในบริบทของปฏิจสมุปบาท	คำตอบ	พุทธศาสตร์		ครุศาสตร์		มนุษยศาสตร์		สังคมศาสตร์	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
๓๘. ชั้น ๕ เป็นกระบวนการที่ ดำเนินไปตามกฎแห่ง ปฏิจสมุปบาท (ใช่)	ใช่	๓๔	๖๕.๔	๒๐	๓๖.๕	๓๐	๖๑.๕	๕๘	๘๒.๕
	ไม่ใช่	๑๑	๒๒.๔	๐	๐	๕	๑๑.๕	๘	๑๑.๕
	ไม่ทราบ	๔	๘.๒	๖	๑๑.๑	๖	๑๑.๖	๔	๕.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๓๙. สังขารในปฏิจสมุปบาท มี การปรุงแต่งเป็นลักษณะ มี ความพยายาม (เพื่อก่อปฏิสนธิ) เป็นรส มีเจตนาเป็น ปัจจุปฏิ- ฐาน มีวิหชาเป็นปทัฏฐาน (ใช่)	ใช่	๓๕	๗๑.๔	๑๖	๖๑.๕	๒๔	๕๗.๑	๕๐	๗๑.๔
	ไม่ใช่	๕	๑๐.๒	๒	๗.๖	๕	๑๑.๕	๑๑	๑๕.๖
	ไม่ทราบ	๙	๑๘.๔	๘	๓๐.๘	๑๓	๓๑.๐	๙	๑๒.๕
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐
๔๐. ปุณฺณากิสังขาร อปุณฺญา- กิสังขาร และอานนฺชากิสังขาร จัดเป็นสังขาร ๓ ในปฏิจสมุป- บาท (ใช่)	ใช่	๓๗	๗๕.๕	๑๗	๖๕.๔	๒๗	๖๔.๓	๔๕	๖๔.๐
	ไม่ใช่	๓	๖.๑	๐	๐	๒	๔.๘	๘	๑๑.๕
	ไม่ทราบ	๙	๑๘.๔	๙	๓๔.๖	๑๓	๓๑.๐	๑๗	๒๔.๖
	รวม	๔๙	๑๐๐.๐	๒๖	๑๐๐.๐	๔๒	๑๐๐.๐	๗๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๑๑ และ ๔.๑๒ สรุปได้ว่าระดับความรู้เกี่ยวกับศุภฤกษ์ใน
พระพุทธรศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม
โดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยของคะแนนการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ ๖๓.๘๗
คะแนน โดยที่ค่าของส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S) มีค่าเท่ากับ ๑๓.๒๕

ตารางที่ ๔.๑๐ แสดงจำนวน ค่าคะแนนสูงสุด และค่าคะแนนต่ำสุด คะแนนเฉลี่ย และค่า
เบี่ยงเบนมาตรฐาน ของความรู้เกี่ยวกับศุภฤกษ์ในพระพุทธรศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕
และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม

ความรู้เกี่ยวกับศุภฤกษ์ ในพระพุทธรศาสนาเถรวาท ในบริบทของ ชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท	จำนวน	คะแนนสูงสุด	คะแนนต่ำสุด	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
	๑๘๗	๗๕	๓๒	๖๓.๘๗	๑๓.๒๕

จากตารางที่ ๔.๑๐ พบว่า คะแนนความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท มีค่าคะแนนสูงสุด ๗๕ คะแนน ค่าคะแนนต่ำสุด ๓๒ คะแนน และค่าคะแนนเฉลี่ย ของคะแนนความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ ๖๓.๘๗ คะแนน โดยที่ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S) มีค่าเท่ากับ ๑๓.๒๕

ตารางที่ ๔.๑๑ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะ

คณะ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
พุทธศาสตร์	๔๕	๖๕.๕๕	๑๒.๘๗
ครุศาสตร์	๒๖	๖๒.๕๓	๑๔.๗๒
มนุษยศาสตร์	๔๒	๖๑.๘๘	๑๑.๗๑
สังคมศาสตร์	๓๐	๖๔.๓๕	๑๓.๕๗
รวม	๑๘๓	๖๓.๘๗	๑๓.๒๕

จากตารางที่ ๔.๑๑ พบว่า คณะที่มีคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท มากที่สุด ได้แก่ คณะพุทธศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) เท่ากับ ๖๕.๕๕ คะแนน รองลงมา ได้แก่ คณะสังคมศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) เท่ากับ ๖๔.๓๕ คะแนน ส่วนคณะครุศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ ๖๒.๕๓ คะแนน และคณะมนุษยศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ ๖๑.๘๘ คะแนน ตามลำดับ

ตารางที่ ๔.๑๒ แสดงจำนวน และร้อยละของระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม

คะแนน	ระดับความรู้	จำนวน	ร้อยละ
๓๑ - ๓๕	ระดับมาก	๓๔	๓๕.๖
๕๗ - ๓๐	ระดับปานกลาง	๕๘	๓๑.๐
๓๒ - ๕๖	ระดับน้อย	๕๕	๒๕.๔
รวม		๑๔๗	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๑๒ พบว่า ระดับของความรู้เกี่ยวกับสุญญตา ในพระพุทธศาสนา เถรวาทในบริบทของขั้น ๕ และปัจจุสมุปบาท แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับมาก ค่าของคะแนนอยู่ในช่วง ๓๑ ถึง ๓๕ คะแนน ระดับปานกลาง ค่าคะแนนอยู่ในช่วง ๕๗ ถึง ๓๐ คะแนน และ ระดับน้อย ค่าของคะแนนอยู่ในช่วง ๓๒ ถึง ๕๖ คะแนน ค่าคะแนนของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ จัดอยู่ในระดับปานกลาง จนถึงระดับมาก มีจำนวน ๑๓๒ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๑.๖ และ ระดับน้อย จำนวน ๕๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๔

๔.๕ การวิเคราะห์ทดสอบสมมติฐาน

สมมติฐานที่ ๑ ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๓ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิบัติสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ

สถานภาพ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
พระภิกษุ	๑๖๖	๓.๖๕	๐.๕๒๓
สามเณร	๒๑	๓.๗๗	๐.๖๖๖
รวม	๑๘๗	๓.๖๕	๐.๕๕๘

จากตารางที่ ๔.๑๓ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ พระภิกษุ มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิบัติสัมพันธ์เท่ากับ ๓.๖๕ คะแนนและ สามเณร มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิบัติสัมพันธ์เท่ากับ ๓.๗๗ คะแนน

ตารางที่ ๔.๑๔ แสดงผลการทดสอบ F-Test และ T-Test ด้วยวิธี Independent Samples Test หาค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (๒-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	๙๕ % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Upper
Equal variances assumed	๐.๕๔๗	๐.๓๓๒	-๑.๗๓๒	๑๘๕	๐.๐๘๕	-๔.๖๓๕	๒.๖๗๕	-๕.๕๒๔	๐.๖๔๗

จากตารางที่ ๔.๑๔ แสดงผลการทดสอบ F-Test และ T-Test ด้วยวิธี Independent Samples Test หาค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๒ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๕ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ

อายุ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
ต่ำกว่า ๒๐ ปี	๕	๓.๔๘	๐.๗๒๓
๒๐-๓๐ ปี	๑๓๕	๓.๗๑	๐.๕๔๕
๓๑-๔๐ ปี	๓๐	๓.๕๓	๐.๕๘๑
สูงกว่า ๔๐ ปี	๑๗	๓.๕๕	๐.๔๗๑
รวม	๑๘๗	๓.๖๕	๐.๕๕๘

จากตารางที่ ๔.๑๕ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ อายุ ต่ำกว่า ๒๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๔๘ คะแนน อายุ ๒๐-๓๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๗๑ คะแนน อายุ ๓๑-๔๐

ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๕๓ คะแนน และ อายุ สูงกว่า ๔๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๕๕ คะแนน

ตารางที่ ๔.๑๖ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๔๑๔.๒๕๓	๓	๑๓๘.๐๘๖	๑.๐๒๑	๐.๓๘๔
Within Groups	๒๔๓๓๘.๓๓๓	๑๘๓	๑๓๕.๑๘๔		
Total	๒๕๑๕๒.๕๘๖	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๑๖ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๓ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๗ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)

จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
๑-๕ ปี	๘๓	๓.๓๑	๐.๕๓๓
๖-๑๐ ปี	๖๓	๓.๖๓	๐.๕๕๖
๑๐ ปีขึ้นไป	๔๑	๓.๕๓	๐.๔๓๑
รวม	๑๘๗	๓.๖๕	๐.๕๕๘

จากตารางที่ ๔.๑๗ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ๑-๕ ปี

มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๑ คะแนน จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ๖-๑๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๓ คะแนน และจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ๑๐ ปีขึ้นไป มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๕๖ คะแนน

ตารางที่ ๔.๑๘ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๔๔๑.๑๐๓	๒	๒๒๐.๕๕๓	๑.๖๔๒	๐.๑๕๖
Within Groups	๒๔๓๑๑.๘๘๘	๑๘๔	๑๓๔.๓๐๔		
Total	๒๕๑๕๒.๙๙๑	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๑๘ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากับที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๔ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๙ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา

ผลการศึกษา (เกรดเฉลี่ยสะสม)	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
ต่ำกว่า ๒.๐๐	๐	๐.๐	๐.๐
มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐	๒๕	๓.๖๔	๐.๔๖๒
มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐	๗๕	๓.๖๕	๐.๔๕๖
มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐	๖๔	๓.๖๘	๐.๖๔๑
มากกว่า ๓.๕๐	๑๕	๓.๕๓	๐.๕๘๔
รวม	๑๘๓	๓.๖๕	๐.๕๕๘

จากตารางที่ ๔.๑๕ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษาแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม คือ ผลการศึกษา ต่ำกว่า ๒.๐๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๐ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๔ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๕ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๘ คะแนน และผลการศึกษา มากกว่า ๓.๕๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๕๓ คะแนน

ตารางที่ ๔.๒๐ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๖๒๕.๖๘๐	๓	๒๐๕.๘๕๓	๑.๕๖๖	๐.๑๕๕
Within Groups	๒๔๕๒๓.๓๑๕	๑๘๓	๑๓๔.๐๐๗		
Total	๒๕๑๕๒.๐๙๕	๑๘๖			

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๑๕๖๕.๕๗๒	๓	๖๕๕.๑๕๑	๕.๑๗๑	๐.๐๐๒
Within Groups	๒๓๑๘๗.๔๒๒	๑๘๓	๑๒๖.๗๐๗		
Total	๒๔๗๕๒.๙๙๔	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๒๒ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสัญญาณ ในพระพุทธศาสนา เถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจักษุรูปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๒๓ แสดงผลการทดสอบเปรียบเทียบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด เป็นรายคู่ ด้วยวิธี Fisher's Least-Significant Difference (LSD)

(I) คณะที่สังกัด	(J) คณะที่สังกัด	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	๙๕ % Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
คณะพุทธศาสตร์	คณะครุศาสตร์	-๑.๘๓๗	๒.๗๓๑	๐.๕๐๒	-๗.๒๓๑	๓.๕๕๕
	คณะมนุษยศาสตร์	-๕.๑๕๔	๒.๓๖๗	๐.๐๒๙*	-๙.๘๖๖	-๐.๕๔๒
	คณะสังคมศาสตร์	๓.๒๗๘	๒.๐๕๗	๐.๑๐๐	-๐.๘๖๖	๗.๔๑๑
คณะครุศาสตร์	คณะพุทธศาสตร์	๑.๘๓๗	๒.๗๓๑	๐.๕๐๒	-๓.๕๕๕	๗.๒๓๑
	คณะมนุษยศาสตร์	-๓.๓๕๗	๒.๘๐๕	๐.๒๓๔	-๘.๙๐๐	๒.๑๘๘
	คณะสังคมศาสตร์	๕.๑๑๔	๒.๕๘๕	๐.๐๔๙*	๐.๐๐๑	๑๐.๒๒๗
คณะมนุษยศาสตร์	คณะพุทธศาสตร์	๕.๑๕๔	๒.๓๖๗	๐.๐๒๙*	๐.๕๔๒	๙.๘๖๖
	คณะครุศาสตร์	๓.๓๕๗	๒.๘๐๕	๐.๒๓๔	-๒.๑๘๘	๘.๙๐๐
	คณะสังคมศาสตร์	๘.๔๗๑	๒.๑๕๗	๐.๐๐๐*	๔.๑๑๔	๑๒.๘๒๗
คณะสังคมศาสตร์	คณะพุทธศาสตร์	-๓.๒๗๘	๒.๐๕๗	๐.๑๒๐	-๗.๔๑๑	๐.๘๖๖
	คณะครุศาสตร์	-๕.๑๑๔	๒.๕๘๕	๐.๐๔๙*	-๑๐.๒๒๗	-๐.๐๐๑
	คณะมนุษยศาสตร์	-๘.๔๗๑	๒.๑๕๗	๐.๐๐๐*	-๑๒.๘๒๗	-๔.๑๑๔

*.The mean difference is significant at the ๐.๐๕ level.

คณะ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
ภิกษุ	๑๖๖	๖๔.๑๗	๑๓.๒๖
สามเณร	๒๑	๖๑.๕๒	๑๓.๖๗
รวม	๑๘๗	๖๓.๘๗	๑๓.๒๘

จากตารางที่ ๔.๒๔ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ภิกษุ มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนา-เถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุขบาท เท่ากับ ๖๔.๑๗ คะแนน และสามเณร มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุขบาทเท่ากับ ๖๑.๕๒ คะแนน

ตารางที่ ๔.๒๕ แสดงผลการทดสอบ F-Test และ T-Test ด้วยวิธี Independent Samples Test หาค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุขบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
	F	Sig.	t	df	Sig. (๒-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	๙๕ % Confidence Interval of the Difference	
								Lower	Uper
Equal variances assumed	๐.๐๔๖	๐.๘๓๑	๐.๘๕๘	๑๘๕	๐.๓๕๒	๒.๖๔๔๘๗	๓.๐๘๑๑๖	-๓.๔๓๓๘๖	๘.๗๒๑๕๕

จากตารางที่ ๔.๒๕ แสดงผลการทดสอบ F-Test และ T-Test ด้วยวิธี Independent Samples Test หาค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุขบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๗ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของ
 ชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวมมีค่า
 แตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๒๖ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา
 ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบ
 ถาม จำแนกตามอายุ

อายุ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
ต่ำกว่า ๒๐ ปี	๕	๖๕.๐	๑๔.๓
๒๐-๓๐ ปี	๑๓๕	๖๓.๒	๑๓.๒๖
๓๑-๔๐ ปี	๓๐	๖๕.๗๗	๑๓.๙๔
สูงกว่า ๔๐ ปี	๑๗	๖๕.๕๓	๑๒.๘๖
รวม	๑๘๗	๖๓.๘๗	๑๓.๒๘

จากตารางที่ ๔.๒๖ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานอายุ
 แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ อายุ ต่ำกว่า ๒๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา
 ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท เท่ากับ ๖๕.๐ คะแนน
 อายุ ๒๐-๓๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบท
 ของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาทเท่ากับ ๖๓.๒ คะแนน อายุ ๓๑-๔๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ย
 ความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท
 เท่ากับ ๖๕.๗๗ คะแนน และอายุ สูงกว่า ๔๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา
 ในพระพุทธศาสนา เถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจจุสมุปบาท เท่ากับ ๖๕.๕๓ คะแนน

ตารางที่ ๔.๒๗ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way
 ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่
 ๕ และปัจจุสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๒๒๑.๗๑๘	๓	๗๓.๕๐๖	๐.๔๑๔	๐.๗๔๓
Within Groups	๓๒๖๔๕.๒๐๒	๑๘๓	๑๗๘.๔๑๑		
Total	๓๒๘๖๖.๙๒๐	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๒๗ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิกิจสมุปปาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๘ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิกิจสมุปปาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๒๘ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิกิจสมุปปาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)

จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
๑-๕ ปี	๘๓	๖๒.๔	๑๓.๐
๖-๑๐ ปี	๖๓	๖๕.๑๓	๑๓.๖๕
๑๐ ปีขึ้นไป	๔๑	๖๔.๕	๑๓.๓๗
รวม	๑๘๗	๖๓.๘๗	๑๓.๒๘

จากตารางที่ ๔.๒๘ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ๑-๕ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิกิจสมุปปาท เท่ากับ ๖๒.๔ คะแนน จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ๖-๑๐ ปี มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕

และปัจจัยสมุปบาท เท่ากับ ๖๕.๑๓ คะแนน และจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ๑๐ ปีขึ้นไป มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุขญุตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท เท่ากับ ๖๔.๕ คะแนน

ตารางที่ ๔.๒๕ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับศุขญุตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๓๒๐.๒๕๔	๒	๑๖๐.๑๒๗	๐.๕๐๕	๐.๔๐๖
Within Groups	๓๒๕๕๐.๖๖๖	๑๘๔	๑๗๖.๕๐๖		
Total	๓๒๘๗๐.๙๒๐	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๒๕ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุขญุตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๕ ระดับความรู้เกี่ยวกับศุขญุตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๓๐ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับศุขญุตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา

ผลการศึกษา (เกรดเฉลี่ยสะสม)	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
ต่ำกว่า ๒.๐๐	๐	๐.๐	๐.๐
มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐	๒๕	๖๑.๕๒	๑๔.๕๒
มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐	๗๕	๖๔.๘๒	๑๒.๓๗
มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐	๖๔	๖๔.๑๕	๑๓.๗๔
มากกว่า ๓.๕๐	๑๕	๖๑.๔๒	๑๔.๓๓
รวม	๑๘๗	๖๓.๘๗	๑๓.๒๘

จากตารางที่ ๔.๓๐ พบว่า นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษาแบ่งออกเป็น ๕ กลุ่ม คือ ผลการศึกษา ต่ำกว่า ๒.๐๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุภฤตยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๐ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุภฤตยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๑.๕๒ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุภฤตยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๔.๘๒ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุภฤตยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๔.๑๕ คะแนน และผลการศึกษา มากกว่า ๓.๕๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับศุภฤตยาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๑.๔๒ คะแนน

ตารางที่ ๔.๓๑ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับศุภฤตยาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๒๘๗.๑๗๕	๓	๙๕.๗๒๖	๐.๕๓๘	๐.๖๕๗
Within Groups	๓๒๕๘๓.๗๔๑	๑๘๓	๑๗๘.๐๕๓		
Total	๓๒๘๗๐.๙๑๖	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๓๑ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยความรู้เกี่ยวกับสัจยญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๑๐ ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจยญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด โดยภาพรวมแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๓๒ แสดงจำนวน คะแนนเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้เกี่ยวกับสัจยญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามจำแนกตามคณะ

คณะ	จำนวน	คะแนนเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
พุทธศาสตร์	๔๕	๖๕.๕๕	๑๒.๘๓
ครุศาสตร์	๒๖	๖๒.๕๓	๑๔.๓๒
มนุษยศาสตร์	๔๒	๖๑.๘๘	๑๑.๓๑
สังคมศาสตร์	๓๐	๖๔.๓๕	๑๓.๕๓
รวม	๑๘๓	๖๓.๘๓	๑๓.๒๕

ตารางที่ ๔.๓๓ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสัจยญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๓๓๔.๑๔๕	๓	๑๒๔.๓๑๕	๐.๓๐๒	๐.๕๕๒
Within Groups	๓๒๔๕๖.๓๓๔	๑๘๓	๑๗๗.๕๓๘		
Total	๓๒๘๙๐.๔๗๙	๑๘๖			

จากตารางที่ ๔.๓๓ แสดงผลการทดสอบ F-Test ด้วยวิธีวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (One-way ANOVA) ของคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับบุญคุณาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน หรือมีค่าเท่ากัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๑๑ ระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับบุญคุณาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม มีความสัมพันธ์กัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

ตารางที่ ๔.๓๔ แสดงผลการทดสอบสมมติฐาน ระดับการปฏิสัมพันธ์ มีความสัมพันธ์กับระดับความรู้เกี่ยวกับบุญคุณาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕ ด้วยการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน

		การปฏิสัมพันธ์	ระดับความรู้เกี่ยวกับบุญคุณา
การปฏิสัมพันธ์	Pearson Correlation	๑	๐.๑๖๕*
	Sig. (๒-tailed)		๐.๐๒๔
	N	๑๘๗	๑๘๗
ระดับความรู้เกี่ยวกับบุญคุณา	Pearson Correlation	๐.๑๖๕*	๑
	Sig. (๒-tailed)	๐.๐๒๔	
	N	๑๘๗	๑๘๗

*. Significant at the ๐.๐๕ level.

จากตารางที่ ๔.๓๔ แสดงผลการทดสอบสมมติฐาน ระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับบุญคุณาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม มีความสัมพันธ์ทางบวก ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษา นิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ ศึกษาถึง ระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตา ในพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปบาท เพื่อศึกษาถึง ความแตกต่าง และความสัมพันธ์ ของระดับการปฏิบัติสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปบาท ของนิสิตระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ จำแนกตามข้อมูลทั่วไป จำนวน ๑๘๗ ตัวอย่าง ผู้ศึกษาได้ทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างดังกล่าว

ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถาม ผู้วิจัยนำมาหาความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) แต่ละรายการ จากนั้น นำเสนอในรูปแบบตารางประกอบการบรรยาย สถิติที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน ได้แก่ Independent Samples T-test, F-test (One-way ANOVA) และหาค่าความสัมพันธ์ ด้วยการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (The Pearson Product Moment Correlation Coefficient)

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

สรุปผลจากการศึกษาข้อมูลทั่วไป ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม ร้อยละ ๘๘.๘ เป็นพระภิกษุ รองลงมา ร้อยละ ๑๑.๒ เป็นสามเณร ร้อยละ ๗๒.๒ อายุระหว่าง ๒๐-๓๐ ปี รองลงมา ร้อยละ ๑๖ ๓๑-๔๐ ปี รองลงมา ร้อยละ ๕.๑ สูงกว่า ๔๐ ปี และร้อยละ ๒.๗ ต่ำกว่า ๒๐ ปี และจำนวนปีที่ บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ร้อยละ ๔๔.๔ ๑ - ๕ ปี รองลงมา ร้อยละ ๓๓.๗ และร้อยละ ๒๑.๕ ๑๐ ปีขึ้นไป และผลการศึกษาร้อยละ ๔๒.๒ มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐ รองลงมา ร้อยละ ๓๔.๒ มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐ รองลงมา ร้อยละ ๑๓.๔ มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐ และร้อยละ ๑๐.๒ มากกว่า ๓.๕๐ และคณะที่ตั้งกักร้อยละ ๓๗.๔ คณะสังฆมคัสสตร์ รองลงมา ร้อยละ ๒๖.๒ คณะพุทธศาสตร์

รองลงมา ร้อยละ ๒๒.๕ คณะมนุษยศาสตร์ และร้อยละ ๑๓.๕ คณะครุศาสตร์ และวิธีการเรียนรู้อัตโนมัติ ร้อยละ ๘๑.๓ เรียนรู้อัตโนมัติจาก เอกสารธรรมะ รองลงมา ร้อยละ ๖๒.๖ เรียนรู้อัตโนมัติจาก พระไตรปิฎก รองลงมา ร้อยละ ๕๗.๒ เรียนรู้อัตโนมัติจาก การสนทนาธรรมกับเพื่อน ๆ รองลงมา ร้อยละ ๕๐.๘ เรียนรู้อัตโนมัติจาก สื่อวิทยุ และร้อยละ ๒๖.๒ เรียนรู้อัตโนมัติจาก การเข้าขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์ และประสบการณ์การปฏิบัติธรรม ร้อยละ ๓๗.๕ เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ รองลงมา ร้อยละ ๔๗.๖ ปฏิบัติธรรมโดยการสวดมนต์ทุกวัน รองลงมา ร้อยละ ๓๕ ปฏิบัติธรรมที่วัดทุก เข้า-เย็น โดยการนั่งสมาธิ รองลงมา ร้อยละ ๒๑.๔ ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันพระ และร้อยละ ๑๕.๕ ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันหยุด

๕.๑.๒ ผลสรุปการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มตัวอย่าง

สรุปผลจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม สามารถทำข้อถามเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ ได้ค่าเฉลี่ยของคะแนนการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ ๓.๖๕ คะแนน โดยที่ค่าของส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S) มีค่าเท่ากับ ๐.๕๕๘ ผลการวิจัยครั้งนี้ ค่าคะแนนของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม โดยภาพรวมจัด อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาข้อถามเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์เป็นรายข้อยังแบ่งออกเป็น การปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นิสิตกับผู้ปกครอง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับอาจารย์ และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับเพื่อน มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง ข้อที่ ๑๐. ผู้ปกครองควรเป็น ผู้มีเมตตา กรุณา ($\bar{X}=๔.๓๗$) มีการปฏิสัมพันธ์ในระดับมากที่สุด การปฏิสัมพันธ์ในระดับมาก ได้แก่ ข้อที่ ๒. เมื่อนิสิตมีปัญหาเกิดขึ้นผู้ปกครองควรจะดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ ($\bar{X}=๓.๕๒$) ข้อที่ ๓. หากว่า นิสิตได้กระทำความผิดต่อบุคคลใด ผู้ปกครองควรว่ากล่าวทัณฑ์ ($\bar{X}=๒.๔๘$) ข้อที่ ๔. สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับผู้ปกครอง คือ การฝึกควบคุมอารมณ์ ของตนเอง ($\bar{X}=๔.๐๘$) ข้อที่ ๕. ผู้ปกครองควรแนะนำนิสิตในทุก ๆ เรื่อง เพื่อป้องกันความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้นแก่นิสิต ($\bar{X}=๒.๑๖$) ข้อที่ ๖. ในบางครั้งผู้ปกครองควรที่จะใช้อำนาจการปกครองให้น้อยที่สุดกับนิสิต ($\bar{X}=๓.๔๖$) ข้อที่ ๗. ผู้ปกครองควรรับฟังความคิดเห็นของนิสิตอยู่เสมอ ๆ ($\bar{X}=๔.๑๑$) ข้อที่ ๘. ผู้ปกครองจำต้องรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวกับนิสิต ($\bar{X}= ๓.๕๒$) และ ข้อที่ ๙. ผู้ปกครองควรให้ความเท่าเทียมกันแก่ นิสิตทุกองค์ที่อยู่ ภายในวัด ($\bar{X}=๔.๑๒$) การปฏิสัมพันธ์ระดับปานกลาง ได้แก่ ข้อที่ ๑. ผู้ปกครองไม่ควรไว้วางใจนิสิตมากนัก ($\bar{X}=๓.๐๗$)

๒) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับอาจารย์ ข้อที่ ๑๕. นิสิตเชื่อฟังเคารพอาจารย์เมื่ออาจารย์เข้ามาภายในห้อง ($\bar{X}=๔.๒๑$) มีการปฏิสัมพันธ์ในระดับมากที่สุด การปฏิสัมพันธ์ในระดับมาก ได้แก่ ข้อที่ ๑๑. นิสิตเดินอย่างสุภาพ ตำรวม เมื่อพบกับอาจารย์ ($\bar{X}=๔.๐๐$) ข้อที่ ๑๓. นิสิตส่งงานไม่ตรงเวลาจึงพุดจาขอโทษและยอมรับผิดต่ออาจารย์ ($\bar{X}=๓.๗๕$) ข้อที่ ๑๕. นิสิตต้องพุดคุยกับอาจารย์ด้วยหน้าตาที่ยิ้มแย้ม แจ่มใส ($\bar{X}=๔.๑๗$) ข้อที่ ๑๘. นิสิตจะต้องขานตอบรับอาจารย์ด้วยคำสุภาพอ่อนโยน ($\bar{X}=๔.๑๑$) และข้อที่ ๒๐. อาจารย์บอกศิลปวิทยาให้โดยสิ้น ($\bar{X}=๔.๐๐$) การปฏิสัมพันธ์ในระดับปานกลาง ได้แก่ ข้อที่ ๑๒. นิสิตแสดงความเคารพอาจารย์เฉพาะเวลาที่อยู่ในห้องเรียนเท่านั้น ($\bar{X}=๓.๐๕$) และข้อที่ ๑๗. นิสิตพึงคอยอยู่รับใช้ใกล้ชิดต่ออาจารย์ ($\bar{X}=๓.๒๕$) และการปฏิสัมพันธ์ในระดับน้อย ได้แก่ ข้อที่ ๑๔. นิสิตไม่ควรไปเยี่ยมอาจารย์ ในขณะที่ท่านกำลังนอนป่วยหนักอยู่ที่โรงพยาบาลเพราะเกรงว่าจะเป็นการรบกวนท่าน ($\bar{X}=๓.๕๖$) และข้อที่ ๑๖. นิสิตที่เรียนเก่งอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเข้าห้องเรียนสามารถอ่านเองได้ ($\bar{X}=๓.๗๘$)

๓) การปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับเพื่อน การปฏิสัมพันธ์ในระดับมาก ได้แก่ ข้อที่ ๒๑. นิสิตควรมีความเอาใจใส่ขณะที่เพื่อนพุด ($\bar{X}=๔.๐๘$) ข้อที่ ๒๓. นิสิตพึงปฏิบัติต่อเพื่อนด้วยความสุภาพอ่อนโยน ($\bar{X}=๔.๐๘$) ข้อที่ ๒๔. ในความเป็นจริงนั้นถึงแม้ว่าจะจะเป็นเพื่อนกัน ก็ไม่สามารถ คัดสินใจแทนกัน ($\bar{X}=๓.๕๘$) ข้อที่ ๒๕. นิสิตพึงช่วยเหลือเพื่อนตามสมควรแก่เหตุปัจจัย ($\bar{X}=๔.๐๐$) ข้อที่ ๒๖. นิสิตควรกล่าวชื่นชมเพื่อน ๆ เพราะเป็นมารยาทที่ดี ($\bar{X}=๓.๘๘$) ข้อที่ ๒๘. นิสิตห้ามไม่ให้ เพื่อนทำความชั่ว ให้ทำแต่ความดี ($\bar{X}=๔.๐๔$) ข้อที่ ๒๙. ความเป็นเพื่อนสามารถรู้ได้เมื่อตนเองเดือดร้อน ($\bar{X}=๔.๐๐$) และข้อที่ ๓๐. ไม่ควรพุดโต้เถียงแทนเพื่อน เพราะจะทำให้เขาทราบว่าเราเข้าข้างกัน ($\bar{X}=๒.๕๕$) การปฏิสัมพันธ์ในระดับปานกลาง ได้แก่ ข้อที่ ๒๒. ถ้ายังหยอกล้อถึงปมด้อยของกันและกันมากเท่าใด ความสนิทสนมกันก็จะเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ($\bar{X}=๒.๕๕$) และข้อที่ ๒๗. พยายามอย่าชมเชยเพื่อน เพราะจะทำให้เขาเป็นผู้ประมาท ($\bar{X}=๒.๗๘$)

๕.๑.๓ ผลสรุปการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของกลุ่มตัวอย่าง

สรุปผลจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาทของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม นิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม สามารถทำข้อถามเกี่ยวกับเกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจเจกสมุปบาท ได้คะแนนสูงสุด ๗๕ คะแนน คะแนนต่ำสุด ๓๒ คะแนน จากคะแนนเต็ม ๘๐ คะแนน ค่าเฉลี่ย (\bar{X}) ของคะแนนเกี่ยวกับสุญญตาใน

พระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปรบพท มีค้ำเท้ำกับ ๖๓.๘๗ คะแนน โดยที่ค้ำของส่วนเบียงเบนมตรฐำน (S) มีค้ำเท้ำกับ ๑๓.๒๘ คะแนน การวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งระดับความรู้เกี่ยวกับศุญญตำในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปรบพท ออกเป็น ๓ ระดับ คือ ระดับมก ค้ำของกะแนนอยู่ในช่วง ๗๑ ถึง ๗๘ คะแนน ระดับปานกล่ง ค้ำกะแนนอยู่ในช่วง ๕๗ ถึง ๗๐ คะแนน และระดับน้อย ค้ำของกะแนนอยู่ในช่วง ๓๒ ถึง ๕๖ คะแนน ค้ำกะแนนของนิตผู้ตอบแบบสอบถำนส่วนใหญ่ จัดอยู่ในระดับปานกล่ง จนถึงระดับดี มีจำนวน ๑๓๒ รูป คิดเป็นร้อยละ ๗๐.๖ และระดับน้อย จำนวน ๕๕ รูปคิดเป็นร้อยละ ๒๘.๔

๕.๑.๓ ผลสรุปรการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสมมติฐำน

สมมติฐำนที่ ๑ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามสถำนภพ โดยภพรวม มีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐำนที่ ๒ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามอายุ โดยภพรวม มีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐำนที่ ๓ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามจำนวนปี บรรพช/อุปสมบท (พรรช) โดยภพรวม มีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐำนที่ ๔ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามผลการศึกษา โดยภพรวม มีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐำนที่ ๕ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามคณะที่สังกัด โดยภพรวม มีค้ำแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐำนที่ ๖ คะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับศุญญตำในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปรบพท ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามสถำนภพ โดยภพรวม มีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐำนที่ ๗ ระดับความรู้เกี่ยวกับศุญญตำในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปรบพท ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามอายุ โดยภพรวมมีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐำนที่ ๘ ระดับความรู้เกี่ยวกับศุญญตำในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสงมุปรบพท ของนิตผู้ตอบแบบสอบถำน จำแนกตามจำนวนปี บรรพช/อุปสมบท (พรรช) โดยภพรวม มีค้ำไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๕ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของ
 ชั้นที่ ๕ และปฏิจสุมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษามีค่าไม่
 แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๑๐ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบท
 ของชั้นที่ ๕ และปฏิจสุมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด มีค่าไม่
 แตกต่างกัน โดยภาพรวม

สมมติฐานที่ ๑๑ ระดับการปฏิสัมพันธ์กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญตาใน
 พระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิจสุมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม
 มีความสัมพันธ์ทางบวก ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๒.๑ อภิปรายผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า นิสิตระดับปริญญาตรี
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ ส่วนใหญ่
 เป็นพระภิกษุ มีอายุ ๒๐ ปี ถึง ๓๐ ปี คิดเป็นร้อยละ ๗๒.๒ มีจำนวนพรรษา ตั้งแต่ ๑ พรรษา
 แต่ไม่เกิน ๑๐ พรรษา คิดเป็นร้อยละ ๗๘.๑ มีผลการศึกษา(เกรดเฉลี่ย) มากกว่า ๒.๕๐ แต่ไม่เกิน
 ๓.๕๐ คิดเป็นร้อยละ ๗๖.๔

จากนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด ๑๘๗ รูป เรียนรู้ธรรมจากเอกสารธรรมะ
 คิดเป็นร้อยละ ๘๑.๓ รองลงมาร้อยละ ๖๒.๖ เรียนรู้ธรรมจากพระไตรปิฎก ส่วนประสบการณ์
 ปฏิบัติธรรมนั้นเข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่าง ๆ คิดเป็นร้อยละ ๗๗.๕ รองลงมาร้อยละ
 ๔๗.๖ ปฏิบัติธรรมโดยการสวดมนต์ทุกวัน

๕.๒.๒ อภิปรายผลการวิเคราะห์ข้อมูลการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มตัวอย่าง

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า นิสิตระดับ
 ปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔
 มีระดับการปฏิสัมพันธ์อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยของคะแนนการปฏิสัมพันธ์ (\bar{X}) มีค่าเท่ากับ
 ๓.๖๕ คะแนน โดยที่ค่าของส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S) มีค่าเท่ากับ ๐.๕๕๘

๕.๒.๓ อภิปรายผลการวิเคราะห์ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของกลุ่มตัวอย่าง

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท ของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า นิสิตระดับปริญญาตรี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง ชั้นปีที่ ๔ ปีการศึกษา ๒๕๕๔ มีคะแนนความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปัจจัยสมุปบาท จัดอยู่ในระดับปานกลาง จนถึงระดับมาก คิดเป็นร้อยละ ๓๐.๖ และจัดอยู่ในระดับน้อยคิดเป็นร้อยละ ๒๙.๔ เฉลี่ยแล้ว ในข้อถาม ๑ ข้อ นิสิตจะสามารถตอบข้อถามได้ถูกต้อง คิดเป็นร้อยละ ๓๔.๔ และตอบข้อถามผิด คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๖

๕.๒.๔ อภิปรายผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสมมติฐาน

สมมติฐานที่ ๑ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ (ตารางที่ ๔.๑๓) พบว่ากลุ่มตัวอย่างเป็นพระภิกษุและสามเณร ซึ่งพระภิกษุ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์เท่ากับ ๓.๖๕ คะแนน และสามเณร มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์เท่ากับ ๓.๗๗ คะแนน จะเห็นได้ว่า พระภิกษุมีค่าเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์น้อยกว่าของสามเณร แต่เมื่อทำการทดสอบด้วยวิธี Independent Samples Test (ตารางที่ ๔.๑๔) ได้ค่า $t = -๑.๗๓๒$ และค่า Sig. (๒-tailed) = ๐.๐๘๕ ยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

จากผลสรุปสมมติฐานการวิจัย ทำให้ทราบว่า สถานภาพ เป็นตัวกำหนดระดับการแสดงออกของพฤติกรรม และความประพฤติกของบุคคล และสถานภาพ^๑ จะเป็นตัวบ่งบอกถึงตำแหน่ง และหน้าที่ของบุคคล เช่น เขามีสถานภาพทางครอบครัวเป็นบิดา เป็นต้น การพัฒนา

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๖ - ๑๑๗.

พฤติกรรมมนุษย์^๒ (HUMAN BEHAVIOUR) ขึ้นอยู่กับปัจจัย ๖ ประการ ได้แก่ การเรียนรู้ (LEARNING) ค่านิยม (VALUE) บรรทัดฐานของสังคม (NORMS) ทศนคติ (ATTITUDE) ความเชื่อ (BELIEF) และการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (SOCIAL INTERACTION) และผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับ ทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม^๓ ซึ่งการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอาจจะแสดงออกมาในรูปแบบ พฤติกรรมซึ่งปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ กติกา ข้อบังคับ กฎหมาย สถานภาพ บทบาท และบรรทัดฐานอื่น ๆ ทางศีลธรรม ส่วนในด้านพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแบ่งการ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑) ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางกายทวาร เราเรียกว่า กายจริต หรือการประพฤติกายทวารหรือสรีระ มีการขืนเค้น และวัง เป็นต้น
- ๒) ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางวาจาทวารที่เราเรียกว่า วาจจริต หมายถึงสายปฏิสัมพันธ์ทางวาจา มีการเชื่อเชิญ การพูด การปราศรัย เป็นต้น
- ๓) ปฏิสัมพันธ์ที่แสดงออกทางมโนทวารที่เราเรียกว่า มโนจริต หมายถึงสายปฏิสัมพันธ์ทางใจ มีการยืมแถมแจ่มใส เป็นต้น

สมมติฐานที่ ๒ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกอายุ (ตารางที่ ๔.๑๕) พบว่า อายุของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม อยู่ในช่วง ๒๐-๓๐ ปี จำนวน ๑๓๕ รูป จากจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๗๒.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์มากที่สุด มีค่าเท่ากับ ๓.๗๑ คะแนน รองลงมาช่วงอายุสูงกว่า ๔๐ ปี จำนวน ๑๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๙.๑ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์เท่ากับ ๓.๕๕ คะแนน ช่วงอายุ ๓๑-๔๐ ปี จำนวน ๓๐ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๐ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์เท่ากับ ๓.๕๓ คะแนน และช่วงอายุ ต่ำกว่า ๒๐ ปี จำนวน ๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒.๗ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์น้อยที่สุดมีค่า ๓.๔๘ เท่ากับคะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F-Test (ตารางที่ ๔.๑๖) ค่า Sig. = ๐.๓๘๔ ซึ่งมากกว่า

^๒ <http://www.songpak16.com/aticle/BEHAVIOUR.html> (สืบค้น ๓ ก.ค. ๒๕๕๔)

^๓ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **มนุษย์กับสังคม** พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖.

๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๓ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) (ตารางที่ ๔.๑๗) พบว่า จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม อยู่ในช่วง ๑-๕ ปี จำนวน ๘๓ รูป จากจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์มากที่สุด เท่ากับ ๓.๗๑ คะแนน รองลงมา ๖-๑๐ ปี จำนวน ๖๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๗ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๗ คะแนน และ ๑๐ ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ ๒๑.๙ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๕๗ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F - Test (ตารางที่ ๔.๑๘) ค่า Sig. = ๐.๑๕๖ ซึ่งมากกว่า ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๔ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา (ตารางที่ ๔.๑๙) พบว่า ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐ มีจำนวนนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามมากที่สุด เท่ากับ ๗๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๒.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ๓.๖๕ คะแนน รองลงมา ผลการศึกษา มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐ มีจำนวนนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๖๔ รูป มีคิดเป็นร้อยละ ๓๔.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๘ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐ คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๔ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๖๔ คะแนน และผลการศึกษา มากกว่า ๓.๕๐ มีจำนวนนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามน้อยที่สุด เท่ากับ ๑๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๓.๕๓ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F-Test (ตารางที่ ๔.๒๐) ค่า Sig. = ๐.๑๕๕ ซึ่งมากกว่า ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๕ ระดับการปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะ ที่สังกัด โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับการ ปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด (ตารางที่ ๔.๒๔) พบว่า ค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ที่มีค่ามากที่สุด ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ คณะมนุษยศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๑๑๔.๖๖ คะแนน รองลงมาค่า คะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ คณะครุศาสตร์ มีค่าเท่ากับ ๑๑๑.๐ คะแนน คณะพุทธศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ๑๐๕.๖๖ คะแนน และคณะสังคมศาสตร์ ค่าคะแนนเฉลี่ย ของการปฏิสัมพันธ์ที่มีค่าน้อยที่สุด เท่ากับ ๑๐๕.๕ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F-Test (ตารางที่ ๔.๒๕) ค่า Sig. = ๐.๐๐๒ ซึ่งน้อยกว่า ๐.๐๕ จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ว่า ระดับการ ปฏิสัมพันธ์ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕ จากผลสรุปของสมมติฐาน พบว่า ค่าคะแนนของการปฏิสัมพันธ์นั้น ขึ้นอยู่กับคณะที่นิสิตผู้ตอบแบบสอบถามสังกัด การดำเนินการขั้นต่อไปจากนี้ คือ ทำการ เปรียบเทียบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด เป็นรายคู่ ด้วยวิธี Fisher's Least-Significant Difference (LSD) (ตาราง ที่ ๔.๒๖) โดยดูที่ค่า Sig. และพิจารณาเป็นคู่ๆ ไป ซึ่งค่า Sig. ของคู่เปรียบเทียบ ใดน้อยกว่า ๐.๐๕ จะสรุปได้ว่า คู่ที่ทำการเปรียบเทียบนั้นมีความแตกต่าง

สมมติฐานที่ ๖ ระดับความรู้เกี่ยวกับศุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของ ชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับความรู้ เกี่ยวกับศุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท ของนิสิต ผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ (ตารางที่ ๔.๒๔) พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่เป็นพระภิกษุ และสามเณร ซึ่งพระภิกษุ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับศุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท ๖๔.๑๖ คะแนน และสามเณร มีค่าคะแนนเฉลี่ยของ ความรู้เกี่ยวกับศุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปบาท เท่ากับ ๖๑.๕๒ คะแนน จะเห็นได้ว่า พระภิกษุมีค่าเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์มากกว่าของสามเณร แต่เมื่อทำการทดสอบด้วยวิธี Independent Samples Test (ตารางที่ ๔.๒๕) ได้ค่า $t = ๐.๘๕๘$

และค่า Sig.(๒-tailed) = ๐.๓๕๒ ขอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

สมมติฐานที่ ๗ ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามสถานภาพ ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกอายุ (ตารางที่ ๔.๒๖) พบว่า อายุของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม อยู่ในช่วง ๓๑-๔๐ ปี จำนวน ๓๐ รูป จากจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๖ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต มากที่สุด มีค่าเท่ากับ ๖๕.๗๗ คะแนน รองลงมาช่วงอายุ สูงกว่า ๔๐ ปี จำนวน ๑๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๙.๑ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๕.๕๑ คะแนน ช่วงอายุ ต่ำกว่า ๒๐ ปี จำนวน ๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๙.๑ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๕.๐ คะแนน และช่วง อายุ ๒๐-๓๐ ปี จำนวน ๑๓๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๗๒.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต น้อยที่สุด มีค่าเท่ากับ ๖๓.๒ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F - Test (ตารางที่ ๔.๒๗) ค่า Sig. = ๐.๗๔๓ ซึ่งมากกว่า ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามอายุ โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๘ ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปีบรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิต

ผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) (ตารางที่ ๔.๒๘) พบว่า จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม อยู่ในช่วง ๖-๑๐ พรรษา จำนวน ๖๓ รูป จากจำนวนทั้งหมด ๑๘๗ รูป คิดเป็นร้อยละ ๓๓.๖ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต มากที่สุด มีค่าเท่ากับ ๖๕.๑๓ คะแนน รองลงมา ๑๐ ปีขึ้นไป จำนวน ๔๑ รูป คิดเป็นร้อยละ ๒๑.๙ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๔.๙ คะแนน และ ๑-๕ ปี จำนวน ๘๓ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๔ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๒.๔ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F-Test (ตารางที่ ๔.๒๙) ค่า Sig.= ๐.๔๐๖ ซึ่งมากกว่า ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามจำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา) โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๕ ระดับความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา (ตารางที่ ๔.๓๐) พบว่า ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๕๐ แต่ไม่ต่ำกว่า ๓.๐๐ มีจำนวนนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามมากที่สุด เท่ากับ ๗๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๔๒.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต ๖๔.๘๒ คะแนน รองลงมา ผลการศึกษา มากกว่า ๓.๐๐ แต่ไม่ต่ำกว่า ๓.๕๐ มีจำนวนนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๖๔ รูป มีคิดเป็นร้อยละ ๓๔.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๑.๙๒ คะแนน ผลการศึกษา มากกว่า ๒.๐๐ แต่ไม่ต่ำกว่า ๒.๕๐ จำนวน ๒๕ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๔ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้นที่ ๕ และปฏิบัติสมุปปาต เท่ากับ ๖๑.๙๒ คะแนน และผลการศึกษา มากกว่า ๓.๕๐ มีจำนวนนิสิตผู้ตอบแบบสอบถามน้อยที่สุด เท่ากับ ๑๙ รูป คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๒ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทใน

บริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท เท่ากับ ๖๑.๔๒ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F-Test (ตารางที่ ๔.๓๑) ค่า Sig. = ๐.๖๕๗ ซึ่งมากกว่า ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามผลการศึกษา โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๑๐ ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม ตามคณะที่สังกัด โดยภาพรวมแตกต่างกัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด (ตารางที่ ๔.๓๒) พบว่า ค่าคะแนนเฉลี่ยของการความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ที่มีค่ามากที่สุด ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ คณะพุทธศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของการปฏิสัมพันธ์ เท่ากับ ๖๕.๕๘ คะแนน รองลงมาค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท คณะสังคมศาสตร์ มีค่าเท่ากับ ๖๔.๓๕ คะแนน คณะครุศาสตร์ มีค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ๖๒.๕๓ คะแนน และคณะมนุษยศาสตร์ค่าคะแนนเฉลี่ยของความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ที่มีค่าน้อยที่สุด เท่ากับ ๖๑.๘๘ คะแนน เมื่อทำการทดสอบค่าสถิติ F-Test (ตารางที่ ๔.๓๓) ค่า Sig. = ๐.๕๕๒ ซึ่งมากกว่า ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตามคณะที่สังกัด โดยภาพรวม มีค่าไม่แตกต่างกัน

สมมติฐานที่ ๑๑ ระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม มีความสัมพันธ์กัน ที่ระดับนัยสำคัญ ๐.๐๕

จากการทดสอบสมมติฐานพบว่า เมื่อวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน (Pearson Correlation) เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างระดับความรู้เกี่ยวกับสุญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุปบาทของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม กับประสบการณ์การปฏิบัติธรรม (ตารางที่ ๔.๓๔) ได้ค่า Sig. (๒-tailed) เท่ากับ ๐.๑๖๕

จึงสามารถ สรุปผลของการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ได้ว่า ระดับการปฏิสัมพันธ์ กับระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของขั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปปาท ของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม มีความสัมพันธ์ทางบวก จากการสรุปผลการวิเคราะห์ของงานวิจัยนี้สอดคล้องกับ การปฏิบัติหน้าที่ของบรรพชิต หรือการทำกิจในทางพระพุทธศาสนาของพุทธบริษัท^๔ เรียกว่า ชุระ^๕ ๒ ในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ๑) กัณณะชุระ ได้แก่ ชุระฝ่ายคัมภีร์, กิจด้านการเล่าเรียน ๒) วิปัสสนาชุระ ได้แก่ ชุระฝ่ายเจริญวิปัสสนา, กิจด้านการบำเพ็ญภาวนาหรือเจริญกรรมฐาน อันรวมทั้งสมณะที่เป็นเบื้องต้น ซึ่งเรียกรวมเข้าไว้ด้วยโดยฐานมีวิปัสสนาเป็นส่วนสำคัญและคลุมยอด และจากการสรุปผลการวิเคราะห์ของงานวิจัย ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ วรุฒิ ศุภมณี^๖ (บทคัดย่อ) พบว่า นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีการปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคม ได้แก่ ด้านการอบรมสั่งสอนให้มีระเบียบวินัย ด้านการปลูกฝังความซื่อสัตย์สุจริต และความยุติธรรม ด้านการปลูกฝังให้มีความขยันประหยัดและขี้อ้อนในสัมมาชีพ ด้านการปลูกฝังให้มีสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบต่อสังคม ด้านการปลูกฝังให้รู้จักคิดริเริ่ม วิจัย และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ด้านการปลูกฝังให้มีความเสียสละเมตตาอารี และกตัญญูตเวที อยู่ในระดับมาก แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติหน้าที่ของนิสิต อยู่ในระดับมาก ซึ่งเป็นผลมาจาก ระดับการปฏิสัมพันธ์ และระดับความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของขั้นที่ ๕ และปัจเจกสมุปปาท ซึ่งหมายความว่า นิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีคุณภาพการศึกษาที่ดี เพราะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ และความประพฤติดีพร้อม

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๒.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๖.

^๖ วรุฒิ ศุภมณี, “การศึกษาการปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมด้านการพัฒนาจริยธรรมของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, *วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗).

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยมาใช้

๑) การศึกษาวิจัยการรับรู้ชั้น ๕ และปฏิจสมุขบาท พบว่า นิสิตมีพฤติกรรมที่น่าเลื่อมใส ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาแนวคิดของมหาวิทยาลัย ควรส่งเสริมสนับสนุนให้มีแนวทางปฏิบัติมากขึ้น ส่วนประเด็นที่ควรปรับปรุง คือด้านการรับรู้ นิสิตยังมีการวิเคราะห์สังเคราะห์หลักธรรมในระดับพื้น ๆ ควรให้มีการรับรู้เรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎี และปฏิบัติอย่างบูรณาการ

๒) นำการศึกษาวิจัย ไปปรับใช้ให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ ๕ ประการของการปฏิบัติศาสนกิจของนิสิต ได้แก่ ๑) เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อการสนองงานในกิจการคณะสงฆ์ ๓) เพื่อพัฒนานิสิตให้มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ ๔) เพื่อสงเคราะห์ประชาชน ๕) เพื่อสนองนโยบายและงานตามพันธกิจของมหาวิทยาลัย และเป็นแนวทางในการพัฒนาระบบการศึกษาของมหาวิทยาลัย สืบต่อไป

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะต่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

๑) ควรมีการศึกษา ความรู้เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิจสมุขบาท ของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในวิทยาเขตอื่น ๆ นอกเหนือจาก ส่วนกลาง เพื่อสร้างความเชื่อมั่นของผลงานวิจัยให้ชัดเจนขึ้น

๒) ทำการวิจัยเชิงทดลอง (Experimental research) เกี่ยวกับสุญญตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นผลมาจากการกระทำ (Treatment) โดยมีการควบคุมตัวแปรต่าง ๆ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.

_____ .พระไตรปิฎกฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ .พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๑.

_____ .พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๑.

_____ .พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๑.

_____ .พระไตรปิฎกแก่นธรรม ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระอภิธรรมปิฎก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๑.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๑-๓ และอรรถกถาแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ .พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉลองพระชนมายุ ๕๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฒนมหาเถร), ๒๕๔๖. นครปฐม :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ข. ข้อมูลวิทยานิพนธ์

(๑) หนังสือ :

กัลยา วานิชย์บัญชา. การวิเคราะห์สถิติ : สถิติสำหรับการบริหารและวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____ .การใช้ SPSS for Windows ในการวิเคราะห์ข้อมูล. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. :

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๓.

กลมรัตน์ หล้าสุวรรณ. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๗.

จรรยา สุวรรณทัต. จิตวิทยาและจิตวิทยาพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๗.

จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ. จิตวิทยาทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๓.

จำเนียร ช่วงโชติ. จิตวิทยาการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,

๒๕๑๕.

จำลอง สารพัดนึก. พจนานุกรม บาลี-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๘.

ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์. การใช้ SPSS for Window เพื่อการวิเคราะห์ข้อมูล. ภาควิชาการประเมินผลและวิจัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๘.

ณรงค์ สมพงษ์. เศรษฐศาสตร์การเมือง. กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๔๓.

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินท์ติ้ง เฮ้าส์,

๒๕๔๐.

เดิมศักดิ์ คทวนิช. จิตวิทยาทั่วไป. กรุงเทพมหานคร : ส.เอเชียเพลส, ๒๕๔๗.

ถวิล ธาราโกชน์ และศรีณีย์ คำริสุข. จิตวิทยาทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :

ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๘.

ชนวนดี บุญถื่อ, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช สาขาประวัติศาสตร์ เอกสารการสอนชุด

วิชาการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัย-

ธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕.

นพมาศ ชีรเวทิน. จิตวิทยาสังคมกับชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ มช. ,

๒๕๓๕.

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, ศาสตราจารย์เกียรติคุณ. ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์.

พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักท์, ๒๕๔๖.

ปาริชาติ สถาปิตานนท์. **ระเบียบวิธีการวิจัยสื่อสาร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ประพิน วัฒนากิจ. **ระเบียบวิธีวิจัย : วิจัยสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : มปร., ๒๕๔๒.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๔๓.

พวงรัตน์ ทวีรัตน์. **การสร้างและพัฒนาแบบทดสอบผลสัมฤทธิ์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๐.

เพราพรรณ เปลียนภู. **จิตวิทยาการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, ๒๕๔๒.

เพ็ญแข แสงแก้ว. **การวิจัยทางสังคมศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ มธ., ๒๕๔๑.

พิสนุ ฟองศรี. **วิจัยทางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : เทียมฟ้าการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พุทธทาสภิกขุ. **สุญญตาธรรมฉบับรวมเล่มสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). **คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.

พระธรรมโกศาจารย์, (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **เปรียบเทียบแนวความคิดพุทธทาสกับชาตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท บூค ไทม์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

_____ **พุทธธรรม. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธัมมपालมหาเถร. **ปรมัตถมัชฺฐสา วิสุทธิมัคคมหาฎีกา ภาค ๓**. แปลโดยนายสิริ เพ็ชรไชย.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพชร แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕.

พระนวิมลเถระ. **อภิธรรมัตถสังคหฎีกา**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.

พระพุทฺธโฆษะ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภ-
มหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

_____ .พระคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาพระวิงคปกรณแปล เล่ม ๑. พิมพ์โดยเสด็จ
พระราชกุศลงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชญาณโกตมมหาเถระ
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร, ๒๕๐๘.

พระมหานิยม อุตตโม. **หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๒๓.

พระมหาสมปอง มุทิตโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระวิสุทธิธารมมหาเถระ. **ชาตัตถสังคหปาฐนิสสยะ**. แปลโดย พระราชปริยัติโมลี (อุปสมโม).
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน**
หลักสูตรชั้น จูฬอภิธรรมิกะตรี. กรุงเทพมหานคร : หก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๓.

พระสัทธัมมโชติกะ. **ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่
๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๐.

_____ .**ปรมัตถโชติกะ ปฏิจอสุมุปาบทิปนี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ .**ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____ .**ปรมัตถโชติกะมหาอภิธรรมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____ .**มาติกาโชติกะ ฐัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ**. กรุงเทพมหานคร : สนองการพิมพ์,
๒๕๓๕.

พระสมุทฺธ อารมฺโม ศศ.ดร., พระมหาสุทัศน์ ดิสุสรวาทิ, พระมหาสุเทพ สุปณฺฑิตโต.

คู่มือนิติระดับปริญญาตรี ปีการศึกษา ๒๕๕๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระอนุรุทธเถระ, พระญาณชชะ. **อภิธรรมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. แปลโดยพระคันธสาราภิงค์.
กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันกราฟฟิคเพเลท, ๒๕๔๖.

- พระอนุรุธาจารย์. **อภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ** เรียบเรียงโดย พระมหาชินวัฒน์ จกุกวโร. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานอภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร (คณะ๗), ๒๕๕๒.
- พระอนุรุธเถระ, พระสุมังคลสามี. **อภิธรรมมัตถสังคหะปาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดยพระเมธีธรรมภากรณ์ (ประยูร ชุมมุจิติโต) และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเค็ดไทย จำกัด, ๒๕๓๘.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๒.
- วัชระ งามจิตรเจริญ. **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.
- พันธุ์ ป. หลงสมบุญ. (ประยุทธ์ หลงสมบุญ). **พจนานุกรม มจร-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ร้านเรื่องปัญญา, ๒๕๔๐.
- พจน์ี วรกวินสุณีย์. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูจันทระเกษม, ๒๕๑๔.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรคปกรณ์ ภาค ๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักคั่นคว่ำทางวิญญาน, ๒๕๓๕.
- _____๕๐ **ปีอุดมศึกษามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- มหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. **อภิธานปฎิปปิกา และ อภิธานปฎิปปิกาสุจิ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- เริงชัย หมั่นชนะ. **จิตวิทยาพื้นฐาน**. กรุงเทพมหานคร : จริยสุนิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.
- รังนี นพเกตุ. **การรับรู้**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๔๐.
- ลักขณา สิริวัฒน์. **จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๔.
- วารินทร์ สายโอบเอื้อ. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๒.
- วารัญญา ภาภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **จิตวิทยาพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- วิภาพร มาพบสุข. **จิตวิทยาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ, ๒๕๔๐.
- วไลพร ภาภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **จิตวิทยาพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

- พิสนุ ฟองศรี. **วิจัยทางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : เทียมฟ้าการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- สถิต วงศ์สุวรรณ. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : บำรุงสาสน์, ๒๕๒๕.
- สิทธิโชค วรานุสันติกุล. **จิตวิทยาการบริหารองค์การ**. กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐.
- สุชา จันทร์อม. **จิตวิทยาวัยรุ่น**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๔๑.
- สุณีย์ ธีรดากร. **จิตวิทยาการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, ๒๕๒๕.
- สุพิศวง ธรรมพันทา. **มนุษย์กับสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ภูมิไทย, ๒๕๔๓.
- สุรพล พยอมแย้ม. **จิตวิทยาสัมพันธภาพ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทบางกอก-คอมเทค-อินเตอร์เทรด จำกัด, ๒๕๔๘.
- สุรางค์ จันทร์อม. **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพมหานคร : อักษรบัณฑิต, ๒๕๓๐.
- เสาวลักษณ์ ทรงสงวน. **การรับรู้บทบาทของคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม**. **พัฒนบริหารศาสตร์บัณฑิต (พัฒนาสังคม)**. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐.

(๒) วิทยานิพนธ์

- กนกวรรณ ชูชาติไทย. “ผลการเปรียบเทียบเชิงจิตวิทยาแบบกลุ่มตามแนวพิจารณาคำว่าเป็นจริงของกลาสเซอร์เพื่อเพิ่มการสร้างสัมพันธภาพของนักเรียนอาชีว : กรณีศึกษานักเรียนอาชีวศึกษาตอนต้น วิทยาลัยอาชีวศึกษาเทศบาลนครปฐม จังหวัดนครปฐม”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขา จิตวิทยาการศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๑.
- จันทร์ชนันท์ สิงห์หัต. “การศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติเรื่องนิพพานในวิสุทธิมรรคและลัทธิเต๋า”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗.
- พระมหาโกเมนทร์ ชินวงศ์. “การศึกษาเปรียบเทียบ ความคิดเรื่องอนัตตาและสุญญตาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับในปรัชญาของนาคาร์ชุน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- พระมหาภาวี สร้อยสาคร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความหลุดพ้นในสูตรของเว่ยหลงตามแนวพระสูตรตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาพุทธศาสนาศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

พระมหาบุญชิต สุกโปรง. “ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖.

พระมหานิชยม สีลสัวโร (เสนารินทร์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

เพิ่ม รัชไชย. “การศึกษาเชิงวิจารณ์เรื่องหลักปฏิจสมุปบาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

รวุฒิ ศุภมณี. “การศึกษาการปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมด้านการพัฒนาจริยธรรมของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต**. คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจสมุปบาทในแนวปรมาตถสังขะ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

วัฒนา สาระขวัญ. “ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมทางเพศสัมพันธ์ของนักเรียนหญิงระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ในเขตเมืองและชนบท จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสุขภาพศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕).

สุมาลี นิมิตระกุล. “ทัศนะเรื่องศูนย์ตาของนาคารชุน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกาย และจิตในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗).

(๓) สารนิเทศจาก World Wide Web (www) :

<http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/somdej/sd-051.htm>

<http://www.songpak16.com/aticle/BEHAVIOUR.html>

๒. ภาษาอังกฤษ :

- Baron, Robert A. . **Donn Byrne, and Barry H. Kantowitz. Psychology : Understanding Behavior.** 2nd ed. New York : Holt Rinehart and Winston, 1980.
- Berlo, David. **The process of communication : an introduction to theory and practice.** New York : Holt, Rinehart and Winston, 1966.
- Besko and other. **Communicating.** New York : Houghton, Mifflin Company, 2001.
- Bettinghaus, E. P. **Persuasive communication.** New York : Holt, Rinehart and Winston, 1980.
- Bischof, Ledford J. **Interpreting personality theories 2nd ed.** New York : Harper & Row, Publishers, 1970.
- Bodhi, Bhikkhu. **A Comprehensive Manual of Abhidhamma.** Kandy : Buddhist Publication Society, 1999.
- Boisvert, Mathieu. **The Five Aggregates Understanding Theravāda Psychology and Soteriology.** Delhi : Sri Satguru Publications, 1997.
- Conze, E. **Buddhism : Its Essence and Development.** New York : Harper & Row, 1959.
- Crider, Andrew B. and others. **Psychology.** London : Scott-Foresman., 1983.
- David J. K. **Nagarjuna : The Philosophy of The Middle Way.** New York : Sate University of New York Press, 1986.
- Feldman, Kenneth A. and O'Connor, John R. **Social Psychology.** New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1986.
- Friedman, M. & Rosenman. R.H., **Type A behavior and your heart.** (New York : Knopf. Garland, Laretta M. and Carol T. Bush). **Coping Behaviors and Nursing.** Verinia : Reston Publishing Co., 1974.
- Good C.V. **Dictionary of Education.** New York : Mc Graw-Hill, 1973.
- Grimm, George. **The Doctrine of the Buddha.** Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1958.
- Gulley, H.E. and Berlo, David. "Effects of intercellular and intracellular speech structure on attitude change and learning" **Speech Monographs, Vol. 23,** 1956.
- Hamilton, Sue. **Early Buddhism : A New Approach.** Surrey : Curzon, 2000.

- Hilgard, E.R. . **Introduction of Psychology**. New York : Harcourt Brace and World Inc., 1976.
- Jayatilleke, K. N. **Early Buddhist Theory of Knowledge**. London : George Allen & Unwin Ltd., 1963.
- Kalupahana, David J. **Buddhist Philosophy**. Honolulu : The University Press of Hawaii, 1933.
- Kalupahana, David J. **Causality : The Central Philosophy of Buddhism**. Honolulu : The University Press of Hawaii, 1975.
- Mahasi Sayadaw. **Patīccasamuppāda**. Rangoon : U tin Maung, 1982
- Malasekera, G.P. **The Truth of Anatta**. Kandy : Buddhist Publication Society, 1966.
- Malasekera, G.P. **Aspects of Reality as Taught by Theravada Buddhism**, Kandy : Buddhist Publication society, 1982.
- Matlin, Magaret W. . **Psychology**. New York. Holt : Rinehart and Winston, 1992.
- Matilal, Bimal Krishna. **Logic, Language and Reality**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1985.
- Morgan, Cliffeerd T. . **“Thinking and Problem Solving”**. A Brief Introduction to Psychology. ୧୦nd ed., New Delhi : Tata McGraw-Hill., 1978.
- Narada. **A Manual of Abhidhamma**. Taiwan : The Corporate Body of the Buddha Education Foundation, 2002.
- Nyanaponika. **Abhidhamma. Studies**. Kandy : Buddhist Publication Society, 1998.
- Paṭh amakyaw Ashin Thiṭ ṭ ıla (Seṭ ṭ hila). **The Book of Antysis (Vibhaṅ ga)**. Great Britain : Antony Rowe Ltd, 1995.
- Reinard, J. c. **Introduction to Communication Research**. New York : McGraw-Hill, 2001.
- Rhys Davids, M. A. **The Vibhanga**. London : The Pali Text Society, 1978.
- Robbin, S.P. . **Organizational Behavior : Concepts Controversies and Applications**, 8 th ed. New jersey : Prentice Hall, Inc, 1998.
- Rosnow, R. L. and Robinson, E. J. **Experiments in persuasion**. New York : Academic Press, 1967.
- Statt, David A. **Understanding The Consumer : A Psychological Approach**. Macmillan Press, 1997.

Stcherbatsky. Th. **The Central Conception of Buddhism**. India : Motilal Banarsidass, 1922.

Stiver. Dan R. **The Philosophy of Religious Language**. Cambridge (USA) : Blackwell Publishers Ltd, 1996.

U Withuddha. **An Approach to Paṭṭha-na (Buddhist Philosophy of Relations)**. Rangoon : Universal Printing Works, 1956.

Verdu, Alfonso. **Early Buddhist Philosophy**. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1985.

Yamane, T. **Statistics : an introductory analysis**. 3rd ed. New York : Harper & Row, 1973.

ภาคผนวก ก
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

พระเอกภัทร อภินนุโท,ผศ.ดร.	พธ.บ.(การสอนสังคม), พธ.บ.(ภาษาอังกฤษ), M.A.(Cil. Psy.), Ph.D. (I/O Psy.)
ผศ.ดร. เรืองชัย หมื่นชนะ	พธ.บ. (ครุศาสตร์) ,M.Ed. (Teacher and Education) Ph.D. (Educational and Guidance Psychology)
ผศ.สวระ มุขดี	กศ.บ. (พยาบาลศึกษา) ศศ.ม. (จิตวิทยาการปรึกษา)
อาจารย์วิชุดา ลูติโชติรัตนนา	วท.บ. (จิตวิทยา) ค.ม. (จิตวิทยาการศึกษาและการแนะแนว)
อาจารย์อัครชัย คนแรง	ป.ธ.๕, พธ.บ.(เอกภาษาอังกฤษ), อภิ.บ., น.บ. ศษ.บ.,ศศ.ม.

ภาคผนวก ข
หนังสือราชการที่เกี่ยวข้อง

ภาคผนวก ค
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสอบถามเพื่อการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาท
: กรณีศึกษานิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำชี้แจง

แบบสอบถามฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะทราบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ นิสิตผู้กำลังศึกษาระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ ๔ การปฏิบัติสัมพันธ์ และความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปบาท เพื่อนำผลการศึกษารั้งนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการศึกษาและเผยแพร่หลักธรรม ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนกลาง เพื่อให้สอดคล้องกับข้อบังคับของมหาวิทยาลัย ว่าด้วย การปฏิบัติศาสนกิจ ข้อมูลทุกอย่างจะไม่มี การเผยแพร่เป็นรายบุคคล หรือไม่มีการระบุชื่อผู้ใดเลย จะใช้ผลเพื่อการศึกษาเท่านั้น

แบบสอบถามมีทั้งหมด ๓ ตอน

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๗ ข้อ

ตอนที่ ๒ การปฏิบัติสัมพันธ์ จำนวน ๓๐ ข้อ

ตอนที่ ๓ ความรู้เกี่ยวกับสัจจสุตตในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของชั้น ๕ และปฏิบัติสมุปบาท จำนวน ๔๐ ข้อ

ผู้วิจัยใคร่ขอความร่วมมือจากนิสิตในการตอบแบบสอบถามทุกข้อ ขอให้ท่านได้แสดงความคิดเห็นให้ตรงกับความเป็นจริงของท่านมากที่สุด โปรดตอบให้ครบทุกข้อ และขอขอบคุณ นิสิตทุกรูปที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถามเป็นอย่างดี

พระคณัฏฐ ฐมมาราโม

นิสิตระดับปริญญาโท

สาขาวิชาชีวิตและความตาย

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำหรับผู้วิจัย 1-3 [] [] []

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของนิสิตผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง โปรดใส่เครื่องหมาย ✓ ลงใน หน้าข้อความ หรือเติมข้อความที่ตรงกับความเป็นจริง

		สำหรับผู้วิจัย
๑. สถานภาพ	☐ ภิขุ ☐ สามเณร	4 []
๒. อายุ	☐ ต่ำกว่า ๒๐ ปี ☐ ๒๐-๓๐ ปี ☐ ๓๑-๔๐ ปี ☐ สูงกว่า ๔๐ ปี	5 []
๓. จำนวนปี บรรพชา/อุปสมบท (พรรษา)	☐ ๑ - ๕ ปี ☐ ๖ - ๑๐ ปี ☐ ๑๐ ปีขึ้นไป	6 []
๔. ผลการศึกษา (เกรดเฉลี่ยสะสม)	☐ ต่ำกว่า ๒.๐๐ ☐ มากกว่า ๒.๐๐ แต่น้อยกว่า ๒.๕๐ ☐ มากกว่า ๒.๕๐ แต่น้อยกว่า ๓.๐๐ ☐ มากกว่า ๓.๐๐ แต่น้อยกว่า ๓.๕๐ ☐ มากกว่า ๓.๕๐	7 []
๕. คณะที่สังกัด	☐ คณะพุทธศาสตร์ ☐ คณะครุศาสตร์ ☐ คณะมนุษยศาสตร์ ☐ คณะสังคมศาสตร์	8 []

สำหรับผู้วิจัย

๖. ท่านเรียนรู้ธรรมจากวิธีใดบ้าง (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ) ☐ สื่อวิทยุ ☐ เอกสารธรรมะ ☐ พระไตรปิฎก ☐ การสนทนาธรรมกับเพื่อนๆ ☐ การเข้าขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์	9-13 [] [] [] [] []
๗. ท่านเคยมีประสบการณ์การปฏิบัติธรรมเหล่านี้ในข้อใดบ้าง (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ) ☐ ปฏิบัติธรรมที่วัดทุก เข้า-เย็น โดยการนั่งสมาธิ ☐ ปฏิบัติธรรมโดยการสวดมนต์ทุกวัน ☐ ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันหยุด ☐ เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในโอกาสต่างๆ ☐ ปฏิบัติธรรมเฉพาะวันพระ	14-18 [] [] [] [] []

ตอนที่ ๒ การปฏิบัติสัมพันธ์

คำชี้แจง ขอให้ท่านอ่านข้อความแต่ละข้ออย่างละเอียด แล้วตอบคำถามโดยทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องระดับความคิดเห็นที่ตรงกับความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านมากที่สุดเพียงคำตอบเดียว ในข้อคำตอบแต่ละข้อมีความหมายดังนี้

มากที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับมากที่สุด

มาก หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับมาก

ปานกลาง หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับปานกลาง

น้อย หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับน้อย

น้อยที่สุด หมายถึง ข้อความนั้นตรงกับความคิดเห็น/พฤติกรรม ของท่านในระดับน้อยที่สุด

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ระดับความคิดเห็น					
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับผู้ปกครอง							
๑	ผู้ปกครองไม่ไว้วางใจนิสิตมากนัก						19 []
๒	เมื่อนิสิตมีปัญหาเกิดขึ้น ผู้ปกครองจะดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ						20 []
๓	หากว่า นิสิตได้กระทำความผิดต่อบุคคลใด ผู้ปกครองว่ากล่าวทันที						21 []
๔	สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับผู้ปกครอง คือ การฝึกควบคุมอารมณ์ของตนเอง						22 []
๕	ผู้ปกครองแนะนำนิสิตในทุกๆเรื่อง เพื่อป้องกันความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้นแก่นิสิต						23 []
๖	ในบางครั้ง ผู้ปกครองควรที่จะใช้อำนาจการปกครองให้น้อยที่สุดกับนิสิต						24 []
๗	ผู้ปกครองรับฟังความคิดเห็นของนิสิตอยู่เสมอ ๆ						25 []
๘	ผู้ปกครองจำต้องรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวกับนิสิต						26 []
๙	ผู้ปกครองให้ความเท่าเทียมกันแก่นิสิตทุกคนที่อยู่ภายในวัด						27 []
๑๐	ผู้ปกครองเป็นผู้มีเมตตา กรุณา						28 []

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ระดับความคิดเห็น					
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับอาจารย์							
๑๑	นิสิตเดินอย่างสุภาพ ส้ารวม เมื่อพบกับอาจารย์						29 []
๑๒	นิสิตแสดงความเคารพอาจารย์เฉพาะเวลาที่อยู่ในห้องเรียนเท่านั้น						30 []
๑๓	นิสิตส่งงานไม่ตรงเวลาจึงพูดจาขอโทษและยอมรับผิดต่ออาจารย์						31 []
๑๔	นิสิตไม่ไปเยี่ยมอาจารย์ ในขณะที่ท่านกำลังนอนป่วยหนักอยู่ที่โรงพยาบาล เพราะเกรงว่าจะเป็นการรบกวนท่าน						32 []
๑๕	นิสิตต้องพูดคุยกับอาจารย์ ด้วยน้ำตาที่ยิ้มแย้มแจ่มใส						33 []
๑๖	นิสิตที่เรียนเก่งอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเข้าห้องเรียนสามารถอ่านเองได้						34 []
๑๗	นิสิตพึงคอยอยู่รับใช้ใกล้ชิดต่ออาจารย์						35 []
๑๘	นิสิตจะต้องขานตอบรับอาจารย์ด้วยคำสุภาพอ่อนโยน						36 []
๑๙	นิสิตเชื่อฟังเคารพอาจารย์เมื่ออาจารย์เข้ามาภายในห้อง						37 []
๒๐	อาจารย์บอกศิลปวิทยาให้โดยสิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง						38 []

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ระดับความคิดเห็น					
		มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด	
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนิสิตกับเพื่อน							
๒๑	นิสิตมีความเอาใจใส่ขณะที่เพื่อนพูด						39 []
๒๒	ถ้ายิ่งหยอกล้อถึงปมด้อยของกันและกันมากเท่าใด ความสนิทสนมกันก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น						40 []
๒๓	นิสิตพึงปฏิบัติต่อเพื่อน ด้วยความสุภาพ อ่อนโยน						41 []
๒๔	ในความเป็นจริงนั้น ถึงแม้ว่าจะจะเป็นเพื่อนกัน ก็ไม่สามารถตัดสติใจแทนกัน						42 []
๒๕	นิสิตพึงช่วยเหลือเพื่อนตามสมควรแก่เหตุปัจจัย						43 []
๒๖	นิสิตกล่าวชื่นชมเพื่อนๆ เพราะเป็นมารยาทที่ดี						44 []
๒๗	พยายามอย่าชมเชยเพื่อน เพราะจะทำให้เขาเป็นผู้ประมาท						45 []
๒๘	นิสิตห้ามไม่ให้เพื่อนทำความชั่ว ให้ทำแต่ความดี						46 []
๒๙	ความเป็นเพื่อนสามารถรู้ได้เมื่อตนเองเดือดร้อน						47 []
๓๐	ไม่พูดได้เถียงแทนเพื่อน เพราะจะทำให้เขาทราบที่เราเข้าข้างกัน						48 []

ตอนที่ ๓ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสัญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของขันธ ๕ และปฏิจสงมุปบาท

คำชี้แจง แบบสอบถามนี้เป็นคำถามเกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับสัญญาตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของขันธ ๕ และปฏิจสงมุปบาท โปรดใส่เครื่องหมาย ✓ ลงในช่องว่างที่ท่านเห็นว่า ถูกต้องที่สุด เพียงคำตอบเดียวในแต่ละคำถาม โดยคำตอบมี ๓ ตัวเลือก ดังนี้

ใช่ หมายถึง ท่านเห็นว่าข้อความในข้อนั้นถูกต้อง

ไม่ใช่ หมายถึง ท่านเห็นว่าข้อความในข้อนั้นผิด

ไม่ทราบ หมายถึง ท่านไม่ทราบหรือไม่รู้ หรือรู้ไม่จริงว่าข้อนั้นถูกหรือผิด

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	ข้อความ	ใช่	ไม่ใช่	ไม่ทราบ	
ขันธ ๕					
๑	พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ขันธ ๕ ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา				49 []
๒	พระสูตร สัญญกถา ว่าด้วยความว่าง ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า“โลก” ในความหมายของขันธ ๕				50 []
๓	ในพระสูตร สัญญกถา ว่าด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขันธ ๕ ว่างจากอตตะตาและจากสิ่งเนื่องด้วยอตตะตา ซึ่งคำว่า “ว่างจากอตตะตา” ในที่นี้คือ ว่างจากความถือมั่นมองเห็นขันธ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอตตะตา หรือเห็นขันธ ๕ เป็นอนัตตะตา				51 []
๔	ในพระสูตร สัญญกถา ว่าด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขันธ ๕ ว่างจากอตตะตาและจากสิ่งเนื่องด้วยอตตะตา ซึ่งคำว่า “สิ่งเนื่องด้วยอตตะตา” ในที่นี้หมายถึง <i>กระบวนการเกิดเวทนา</i> อันได้แก่ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย				52 []

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	ข้อความ	ใช่	ไม่ใช่	ไม่ทราบ	
ขั้นที่ ๕					
๕	ในพระสูตร สุนทรียา ว่าด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า อายตนะภายในมี ตาเป็นต้น และอายตนะภายนอกมี รูป เป็นต้น เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เกิดความรู้ทางตา เรียก จักขุวิญญาณ				53 []
๖	จักขุสัมผัส หมายถึง อากาศที่ ตา เห็น รูป เรียกว่า จักขุวิญญาณ				54 []
๗	จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา อัน ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา				55 []
๘	สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ซึ่งกล่าวได้ว่า เวทนาทั้งสามอย่างนี้เป็นของเรา เป็นอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร				56 []
๙	ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง หมายถึง การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค				57 []
๑๐	เมื่อรู้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับ ขั้นที่ ๕ แล้ว ทำให้ทราบว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ละ ความยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงไปตามอำนาจความแปรปรวนของเบญจขันธ์				58 []
๑๑	พระสูตรอุฬาสุนทรียสูตร ว่าด้วยสุญญตา สูตรเล็ก นั้น เป็นพระสูตรที่แสดงถึงวิธีการทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ดังนั้น สมาธิในวิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้น ด้วยกำหนดคณัตถลักษณะ เรียก สุญญตสมาธิ				59 []
๑๒	สุญญตนิพพาน เป็นสภาวะที่สูญสิ้นจากกิเลสและขั้นที่ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ซึ่งเป็นผลเกิดจากการทำสมาธิที่เรียกว่า สุญญตสมาธิ				60 []

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	ข้อความ	ใช่	ไม่ใช่	ไม่ทราบ	
ขั้น ๕					
๑๓	“สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” คำว่าสังขารทั้งปวง ในที่นี้ หมายถึง ขั้น ๕ ซึ่งเป็นตัวทุกข์				61 []
๑๔	ความเห็นผิดที่ว่าขั้น ๕ มีตัวตนนั้น มีอาการเกิดขึ้นในใจ คือ เห็นว่าจะเลือกเอาได้ตามปรารถนา เช่น สุขเกิดขึ้น ก็ขอว่าจงเป็นอย่างนี้ ทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอว่าอย่าเป็นเช่นนั้น				62 []
๑๕	พระพุทธศาสนากล่าวว่า จิตมีองค์ประกอบเป็นกระแสนายตนะ เมื่อแยกแต่ละส่วนออกแล้วจิตก็มิได้มีเหลือทิ้งให้เห็นเป็นตัวตนแก่นสาร				63 []
๑๖	จิตเกิดจากเหตุใกล้ได้แก่ วัตถุรูป อายตนะ และ มนสิการ การกระทบกันของเหตุใกล้ทั้งสามนี้ทำให้เกิดอาการทำงานและการปรากฏของจิต				64 []
๑๗	สังขารจากขั้น ๕ ที่เกิดจากสิ่งเร้าภายนอกกระทบกับอายตนะภายใน และเกิดการรับรู้ การเข้าใจ การตีความ การตัดสินใจ ซึ่งแสดงผลออกเป็นอาการกระทำ และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นมักตอบสนองต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน				65 []
๑๘	บุคคลผู้ไม่รู้ชัดขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง ฉันทใดบุคคลผู้นั้น ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ฉันทนั้น				66 []
๑๙	ผู้เพิลิดเพลินในขั้น ๕ ชื่อว่า เพิลิดเพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์				67 []
๒๐	ขั้น ๕ ได้ชื่อว่า อุปาทานขั้น เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการยึดถือ				68 []
ปฏิจกสมุปบาท					
๒๑	ปฏิจกสมุปบาทและอริยสัจ ๔ เป็นเรื่องเดียวกันเพราะแสดงเรื่องทุกข์ และการดับทุกข์				69 []

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	ข้อความ	ใช่	ไม่ใช่	ไม่ทราบ	
ปัจจัยสมุปบาท					
๒๒	ปัจจัยสมุปบาท ตามนัยพระสูตร (สุดต้นตอภวณีนัย) แสดงโดยธรรมาธิยฐาน คือ การอธิบายโดยใช้ปรมัตถสังขะ คือขันธ ๕ ที่ดำเนินไปในกาลทั้ง ๓				70 []
๒๓	การแสดงปัจจัยสมุปบาท โดยสมุทัยวาร คือ แสดงความเกิดแห่งผลเพราะเกิดแห่งเหตุ อุทาหรณ์ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เป็นต้น				71 []
๒๔	การแสดงปัจจัยสมุปบาท โดยนิโรธวาร แสดงความดับแห่งผล เพราะดับแห่งเหตุ อุทาหรณ์ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ				72 []
๒๕	การอธิบายแบบปัจจัยสมุปบาทปกติ คือมีเหตุเดียว-ผลเดียว เช่น อวิชชา เป็นปัจจัยแก่ สังขาร สังขาร เป็นปัจจัยแก่ วิญญาณ				73 []
๒๖	ในปัจจัยสมุปบาท อวิชชา และสังขาร เป็นอดีตเหตุ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นปัจจุบันผล ตัณหา อุปาทาน และกรรมภพ เป็นปัจจุบันเหตุ ทุกข์ทั้งหลายมีชาติเป็นต้น เป็น อนาคตผล				74 []
๒๗	ปัจจัยสมุปบาทแสดงให้เห็นภาวะทั้ง ๓ นี้ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา				75 []
๒๘	อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือตัวสาเหตุ ผลักดันให้คิดปรุงแต่งการกระทำต่างๆ เรียก กิเลสวัฏฏ์				76 []
๒๙	สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม คือกระบวนการกระทำ หรือกรรมทั้งหลายปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไปต่าง ๆ เรียกว่า กรรมวัฏฏ์				77 []
๓๐	วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบาก คือสภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุงแต่งของกรรม และกลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้อีก เรียกว่า วิปากวัฏฏ์				78 []
๓๑	กิเลสที่สืบเนื่องจากตัณหา ได้แก่ อุปาทาน ๔ อย่าง คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สีสัพพตูปาทาน และ อัตตวาอุปาทาน				79 []

สำหรับผู้วิจัย

ข้อ	ข้อความ	ใช่	ไม่ใช่	ไม่ทราบ	
ปัจจัยสมุปบาท					
๓๒	ความเข้าใจในปัจจัยสมุปบาท เรียกว่าเป็นสัมมาทิฐิ หรือ เห็นถูกต้องชนิดที่เรียกว่าเป็นกลาง ๆ เรียก มัชฌิมนิรุตตม				80 []
๓๓	กระบวนการของปัจจัยสมุปบาท หมุนเวียนเป็น วัฏฏะหรือวงจร ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ ไม่มี เบื้องต้นเบื้องปลาย				81 []
๓๔	ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม				82 []
๓๕	สังขารที่เกิดขึ้นในปัจจัยสมุปบาท เป็นที่เกิดของ ลักษณะนิสัย ทักษณคติ ความชอบ ไม่ชอบที่เป็น บุคลิกพื้นฐานในจิตของแต่ละบุคคล				83 []
๓๖	สังขาร ในความหมายที่เป็นผู้กระทำหรือเป็นตัวการ ต้องมีเจตนาหรือมีจิตใจ เป็นตัวนำในการกระทำ สังขารในที่นี้เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตหรือมีใจครอง				84 []
๓๗	สังขารในปัจจัยสมุปบาท มีความหมายอย่างเดียวกัน กับสังขารในชั้น ๕ และสังขารในไตรลักษณ์ ซึ่ง หมายถึง การปรุงแต่งให้เป็นสังขตะขึ้น				85 []
๓๘	ชั้น ๕ เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปตามกฎแห่ง ปัจจัยสมุปบาท				86 []
๓๙	สังขารในปัจจัยสมุปบาท มีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ มี ความพยายาม (เพื่อก่อปฏิสนธิ) เป็นรส มีเจตนาเป็น ปัจจุบันฐาน มีวิชาเป็นปทัฏฐาน				87 []
๔๐	ปุณฺณุกิสังขาร อปุณฺณุกิสังขาร และ อานนฺชุกิสังขาร จัดเป็นสังขาร ๑ ในปัจจัยสมุปบาท				88 []

ขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถาม

ภาคผนวก ง
ค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC)

ตารางที่ ภาคผนวก-๑ แสดงดัชนีความสอดคล้อง (IOC) ของแบบสอบถาม

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระนิสิตกับพระผู้ปกครอง								
๑	ผู้ปกครองให้ความสะดวกด้านการศึกษาแก่นิสิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒	เมื่อนิสิตมีปัญหาเกิดขึ้น ผู้ปกครองจะดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ	๐	๑	๑	๑	๑	๔	๐.๘
๓	หากว่า นิสิตได้กระทำความผิดต่อบุคคลใด ผู้ปกครองควรสืบสวนหาข้อเท็จจริงก่อน	๑	๐	๑	๑	๑	๔	๐.๘
๔	สิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับผู้ปกครอง คือ การฝึกควบคุมความโกรธของตนเอง	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๕	ผู้ปกครองควรแนะนำนิสิตในทุกๆเรื่อง เพื่อป้องกันความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้นแก่นิสิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๖	ในบางครั้ง ผู้ปกครองจะใช้อำนาจการปกครองให้น้อยที่สุดกับนิสิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๗	ผู้ปกครองรับฟังความคิดเห็นของนิสิตอยู่เสมอๆ	๑	๐	๑	๑	๑	๔	๐.๘
๘	ผู้ปกครองจำ ต้องรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวกับนิสิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๙	ผู้ปกครองให้ความเท่าเทียมกันแก่นิสิตทุกองค์ที่อยู่ในวัด	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๐	ผู้ปกครองเป็นผู้มีความสุขภาพ อ่อนโยน อ่อนหวาน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระนิสิตกับอาจารย์								
๑๑	นิสิตเดินก้มตัวต่ำลง เมื่อพบกับอาจารย์	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๒	นิสิตแสดงความเคารพอาจารย์เฉพาะเวลาที่อยู่ในห้องเรียนเท่านั้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๓	นิสิตส่งงานไม่ตรงเวลาจึงพุดจาขอโทษและยอมรับผิดต่ออาจารย์	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๔	นิสิตไม่ไปเยี่ยมอาจารย์ ในขณะที่ท่านกำลังนอนป่วยหนักอยู่ที่โรงพยาบาล เพราะเกรงว่าจะเป็นการรบกวนท่าน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๕	นิสิตต้องพุดคุยกับอาจารย์ ด้วยหน้าตาที่ยิ้มแย้มแจ่มใส	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๖	นิสิตที่เรียนเก่งอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเข้าห้องเรียนสามารถอ่านเองได้	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๗	นิสิตฟังคอยอยู่รับใช้ใกล้ชิดต่ออาจารย์	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๘	นิสิตจะต้องขานตอบรับอาจารย์ด้วยคำสุภาพอ่อนโยน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๙	นิสิตเชื่อฟังเคารพอาจารย์เมื่ออาจารย์เข้ามาภายในห้อง	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๐	อาจารย์บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระนิสิตกับเพื่อน								
๒๑	นิสิตควรใส่ใจขณะที่เพื่อนพุด	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๒	ถ้ายิ่งหยอกล้อถึงปมด้อยของกัน และกันมากเท่าใด ความสนิทสนมกันก็จะยิ่งเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๓	นิสิตฟังปฏิบัติต่อเพื่อน ด้วยความสุภาพนอบน้อม	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๔	ในความเป็นจริงนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นเพื่อนกัน ก็ไม่สามารถตัดสินใจแทนกัน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๕	นิสิตฟังช่วยเหลือเพื่อนตามสมควรแก่เหตุปัจจัย	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	การปฏิสัมพันธ์	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
การปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระนิสิตกับเพื่อน								
๒๖	นิสิตกล่าวชื่นชมเพื่อนเป็นบางครั้ง ตามมารยาททางสังคม	๑	๑	๑	๐	๐	๓	๐.๖
๒๗	พยายามอย่าชมเชยเพื่อนทุกครั้ง เพราะจะทำให้เขาเป็นผู้ประมาท	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๘	นิสิตห้ามไม่ให้เพื่อนทำความชั่ว ให้ทำแต่ความดี	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๙	ความเป็นเพื่อนสามารถรู้ได้เมื่อตนเองเดือดร้อน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๐	ไม่พูดได้เถียงแทนเพื่อน เพราะจะทำให้เขาทราบว่าเราเข้าข้างกัน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
ข้อ	ข้อความ	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ขั้น ๕								
๑	พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า ขั้น ๕ ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒	พระสูตร สุธัญญกา ว่าด้วยความว่าง ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า“โลก” ในความหมายของขั้น ๕	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓	ในพระสูตร สุธัญญกา ว่าด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขั้น ๕ ว่างจากอัตตาและจากสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา ซึ่งคำว่า “ว่างจากอัตตา” ในที่นี้คือ ว่างจากความถือมั่นมองเห็นขั้น ๕ ใดๆอย่างหนึ่งหรือทั้งหมดเป็นอัตตา หรือเห็นขั้น ๕ เป็นอนัตตา	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	ข้อความ	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ขั้น ๕								
๔	ในพระสูตร สุธัญญกา ว่าด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขั้น ๕ ว่างจากอตตะและจากสิ่งเนื่องด้วยอตตะ ซึ่งคำว่า “สิ่งเนื่องด้วยอตตะ” ในที่นี้ หมายถึง <i>กระบวนกรเกิดเวทนา</i> อันได้แก่ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส และสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะ จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๕	ในพระสูตร สุธัญญกา ว่าด้วยความว่าง นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า อายตนะภายในมี ตา เป็นต้น และอายตนะภายนอกมี รูป เป็นต้น เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน เกิดความรู้ทางตา เรียกจักขุวิญญาณ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๖	จักขุสัมผัส หมายถึง อากาโรที่ ตา เห็น รูป เรียกว่า จักขุวิญญาณ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๗	จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา อันได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๘	สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ซึ่งกล่าวได้ว่า เวทนาทั้งสามอย่างนี้เป็นของเรา เป็นอตตะที่เที่ยงแท้ถาวร	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๙	<i>ความว่างขั้นสูงสุดของความว่างทั้งปวง</i> หมายถึง การที่บุคคลผู้มีสัมปชัญญะทำความเป็นไปแห่งกิเลสทั้งปวงให้สิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๐	เมื่อรู้ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับ ขั้น ๕ แล้ว ทำให้ทราบว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เรา เขา ละความยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงไปตามอำนาจความแปรปรวนของเบญจขั้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	ข้อความ	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ขั้น ๕								
๑๑	พระสูตรจุฬสุญญตสูตร ว่าด้วยสุญญตา สูตรเล็ก นั้น เป็นพระสูตรที่แสดงถึงวิธีการทำจิตให้ตั้งมั่น เป็นสมาธิ ดังนั้น สมาธิในวิปัสสนาที่ให้ถึงความ หลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักขณะ เรียกสุญญต สมาธิ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๒	สุญญตนิพพาน เป็นสภาวะที่สูญสิ้นจากกิเลสและ ขั้น ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ซึ่งเป็นผลเกิดจาก การทำสมาธิที่เรียกว่า <i>สุญญตสมาธิ</i>	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๓	“สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” คำว่า สังขารทั้งปวง ในที่นี้ หมายถึง ขั้น ๕ ซึ่งเป็นตัว ทุกข์	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๔	ความเห็นผิดที่ว่าขั้น ๕ มีตัวตนนั้น มีอาการที่เกิด ในใจคือเห็นว่าจะเลือกเอาได้ตามปรารถนา เช่น สุข เกิดขึ้น ก็ขอว่าจงเป็นอย่างนี้ ถ้าทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอว่า อย่าเป็นเช่นนั้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๕	พระพุทธศาสนากล่าวว่า จิตมีองค์ประกอบเป็น กระแสอายตนะ เมื่อแยกแต่ละส่วนออกแล้วจิตก็ มิได้มีเหลือทิ้งให้เห็นเป็นตัวตนแก่นสาร	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๖	จิตเกิดจากเหตุใกล้ได้แก่ วัตถุรูป อายตนะ และ มนสิการ การกระทบกันของเหตุใกล้ทั้งสามนี้ทำ ให้เกิดอาการทำงานและการปรากฏของจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๗	สังขารจากขั้น ๕ ที่เกิดจากสิ่งเร้าภายนอก กระทบกับอายตนะภายใน และเกิดการรับรู้ การ เข้าใจ การตีความ การตัดสินใจ ซึ่งแสดงผล ออกเป็นการกระทำและพฤติกรรมที่เกิดขึ้นมัก ตอบสนองต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	ข้อความ	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ขั้น ๕								
๑๘	บุคคลผู้ไม่รู้ชื่อขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา และมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง ฉันทใด บุคคลผู้นั้น ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ฉันทนั้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๑๙	ผู้ผลิตเพลินในขั้น ๕ ชื่อว่า เพลินอยู่ในสิ่งที่ เป็นทุกข์ ย่อมไม่หลุดพ้นไปได้จากทุกข์	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๐	ขั้น ๕ ได้ชื่อว่า อุปาทานขั้น เพราะเป็นที่ตั้ง แห่งการยึดถือ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
ปฏิจจนุปบาท								
๒๑	ปฏิจจนุปบาทและอริยสัจ ๔ เป็นเรื่องเดียวกัน เพราะแสดงเรื่องทุกข์ และการดับทุกข์	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๒	ปฏิจจนุปบาท ตามนัยพระสูตร (สุดตันตภาขนิย นัย) แสดงโดยธรรมาธิษฐาน คือ การอธิบายโดยใช้ ปริมัตตสัจจะ คือขั้น ๕ ที่ดำเนินไปในกาลทั้ง ๓	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๓	การแสดงปฏิจจนุปบาท โดยสมุทัยวาร คือ แสดง ความเกิดแห่งผลเพราะเกิดแห่งเหตุ อุทาหรณ์ว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เป็นต้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๔	การแสดงปฏิจจนุปบาท โดยนิโรธวาร แสดง ความดับแห่งผล เพราะดับแห่งเหตุ อุทาหรณ์ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๕	การอธิบายแบบปฏิจจนุปบาทปกติ คือมี เหตุเดียว-ผลเดียว เช่น อวิชชา เป็นปัจจัยแก่ สังขาร สังขาร เป็นปัจจัยแก่ วิญญาณ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	ข้อความ	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ปฏิจสุมุบาท								
๒๖	ในปฏิจสุมุบาท อวิชา และสังขาร เป็นอดีตเหตุ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็น ปัจจุบันผล ตัณหา อุปาทาน และกรรมภพ เป็น ปัจจุบันเหตุ ทุกข์ทั้งหลายมีชาติเป็นต้น เป็น อนาคตผล	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๗	ปฏิจสุมุบาทแสดงให้เห็นภาวะทั้ง ๓ นี้ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๘	อวิชา ตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลส คือตัวสาเหตุ ผลักดันให้คิดปรุงแต่งการกระทำต่าง ๆ เรียก กิเลส วิญญัติ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๒๙	สังขาร (กรรม) ภพ เป็น กรรม คือกระบวนการ กระทำหรือกรรมทั้งหลายปรุงแต่งชีวิตให้เป็นไป ต่าง ๆ เรียกว่า กรรมวิญญัติ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๐	วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็น วิบาก คือสภาพชีวิตที่เป็นผลแห่งการปรุงแต่งของ กรรม และกลับเป็นปัจจัยเสริมสร้างกิเลสต่อไปได้ อีก เรียกว่า วิปากวิญญัติ	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๑	กิเลสที่สืบเนื่องจากตัณหา ได้แก่ อุปาทาน ๔ อย่าง คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิลัพพตูปาทาน และ อัตตวาตูปาทาน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๒	ความเข้าใจในปฏิจสุมุบาท เรียกว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ หรือ เห็นถูกต้องชนิดที่เรียกว่าเป็นกลาง ๆ เรียก มัชฌนธรรมเทศนา	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๓	กระบวนการของปฏิจสุมุบาท หมุนเวียนเป็น วัฏฏะหรือวงจร ไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดจบ ไม่มี เบื้องต้นเบื้องปลาย	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ข้อ	ข้อความ	ผลการพิจารณา					รวม	IOC
		๑	๒	๓	๔	๕		
ปฏิจสุมุบาท		/	/	/	/	/	/	/
๓๔	ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๕	สังขารที่เกิดขึ้นในปฏิจสุมุบาท เป็นที่เกิดของลักษณะนิสัย ทศนคติ ความชอบ ไม่ชอบที่เป็นบุคลิกพื้นฐานในจิตของแต่ละบุคคล	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๖	สังขาร ในความหมายที่เป็นผู้กระทำหรือเป็นตัวการ ต้องมีเจตนาหรือมีจิตใจ เป็นตัวนำในการกระทำสังขารในทันทีนี้เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตหรือมีใจครอง	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๗	สังขารในปฏิจสุมุบาท มีความหมายอย่างเดียวกันกับสังขารในชั้น ๕ และสังขารในไตรลักษณ์ ซึ่งหมายถึง การปรุงแต่งให้เป็นสังขตะขึ้น	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๘	ชั้น ๕ เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปตามกฎแห่งปฏิจสุมุบาท	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๓๙	สังขารในปฏิจสุมุบาท มีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ มีความพยายาม (เพื่อก่อปฏิสนธิ) เป็นรส มีเจตนาเป็น ปัจจุปัตถฐาน มีอวิชาเป็นปทัฏฐาน	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑
๔๐	ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และ อานัญญาภิสังขาร จัดเป็นสังขาร ๓ ในปฏิจสุมุบาท	๑	๑	๑	๑	๑	๕	๑

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระคณัฏฐ ฐมมาราโม (แก้วโต)
- เกิด : วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๒
- มาตุภูมิ : บ้านเลขที่ ๗๕/๓๗ หมู่ ๕ ตำบลบางรักพัฒนา อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี
- อุปสมบท : ๘ มกราคม ๒๕๕๑
- การศึกษา : สำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษา จากโรงเรียนวิวัฒนพุกษา
: สำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จากโรงเรียน
สวนกุหลาบวิทยาลัย นนทบุรี
: สำเร็จการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาวิชาช่างไฟฟ้า
จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขต นนทบุรี
: สำเร็จการศึกษาวิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาสถิติประยุกต์
จากสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ
: น.ธ. เอก จากสำนักเรียน คณะจังหวัดกาฬสินธุ์ วัดประชานิยม อำเภอเมือง
จังหวัดกาฬสินธุ์
: ป.ธ. ๑-๒ จากสำนักเรียน วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร
- ปัจจุบัน : วัดละหาร ตำบลโสนลอย อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๑๐
- หน้าที่การงาน : ศึกษาต่อ ป.ธ. ๓ สำนักเรียนวัดละหาร อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี